Управління освіти і науки
Чернігівської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад «Чернігівський обласний науковий ліцей»
Чернігівської обласної ради

ЩОРІЧНИК

Чернігівського обласного наукового ліцею
Чернігівської обласної ради

* * *

Питання педагогіки, методики та науки

Випуск 4

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2022/2024

УУДК 37(477.51) (058)
ББК Ч 34 (4Укр)
Щ 92

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія ЧГ № 616-265 Р від 05.04.2018.

Засновник: КЗ «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради.

Редакційна колегія:

Г. А. Сердюк, в.о. директора КЗ «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради;

Г. О. Грищенко, заступник директора з наукової роботи КЗ «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради;

О. Ф. Тарасенко, методист КЗ «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради.

Щ 92 Щорічник Чернігівського обласного наукового ліцею Чернігівської обласної ради: питання педагогіки, методики та науки / ред. кол. Сердюк Г.А., Грищенко Г.О., Тарасенко О.Ф. Чернігів: «Десна Поліграф», 2024. 120 с.

ISBN 978-617-8145-52-1

Збірник містить статті й матеріали з питань педагогіки та виховання, методики викладання та науки. Для викладачів, учителів, учнів і студентів, усіх, хто цікавиться розвитком освіти в умовах становлення Нової української школи.

Рекомендовано до друку методичною радою Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді Чернігівської обласної ради (протокол № 1 від 06.09.2024 р.)

УДК 37(477.51) (058)
ББК Ч 34 (4Укр)

ISBN 978-617-8145-52-1

© КЗ «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради, 2024

© Автори статей, 2024

З М І С Т

Галина Сердюк. Уроки війни 5

І. Питання педагогіки

Галина Сердюк. Особливості організації освітньої діяльності під час війни 6

Василь Глузд. Атестація педагогічних працівників як засіб підвищення якості освітнього процесу 14

Людмила Мачалова. Когнітивні спотворення інформації в умовах війни 19

Наталія Нудьга. «Фенікс» – літній ресурний проект для педагогів 30

ІІ. Питання методики

Світлана Кирієнко, Тетяна Мисливець. Формування міжпредметних компетенностей через інтеграцію англійської мови та біології 40

Світлана Потоцька. Проєктна діяльність у структурі дослідницької роботи здобувачів загальної середньої освіти в природничому напрямку 48

Ірина Еткіна, Любов Шара. «Судецька проблема»: реалії безправності німецькомовних громадян у Чехословаччині чи брутальна інформаційна кампанія Гітлерівської Німеччини? 58

Людмила Ушакова. Навчальний менеджмент на уроках непрофільних предметів у старшій школі 66

Олександр Павліон. Актуальність проєктної діяльності в інтегрованому курсі «Громадянська освіта» 70

III. Питання науки

Галина Грищенко, Олександр Тарасенко. Науково-методична робота у «Чернігівському обласному науковому ліцеї» під час війни 77

Іван Баран. Метафоризація флоролексем у поетичному мовомисленні Василя Симоненка 95

Олена Гринь, Вероніка Дем'янченко. «Виїхати живим – це дуже велике щастя»: усні свідчення про евакуацію цивільного населення з Чернігівщини на початку повномасштабного російського вторгнення (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) 100

IV. Психологія та виховання

Антоніна Федорченко. Бути частиною Великої країни. Вихованці «Чернігівського обласного наукового ліцею» на захисті України 108

П А М' Я Т А Є М О 115

Про авторів 119

УРОКИ ВІЙНИ

Науково-методичні матеріали збірника віддзеркалюють особливості воєнного часу. Це узагальнений досвід педагогічних працівників комунального закладу «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради в умовах війни. Наша мета – розповісти про виклики, які ми долали з початком повномасштабного вторгнення ворога 24 лютого 2022 року. Мабуть, тому таким непростим і болісним був процес укладання матеріалів збірника, достатньо довгим виявився шлях до читачів-колег, з якими щиро поділимось колективним доробком.

Особливість закладу, де навчається обдарована молодь Чернігівщини, полягає в необхідності інтегрувати інтелектуальні і творчі зусилля здобувачів освіти різних регіонів області, урахувати запити сільських і міських учнів, створити єдину ліцейну спільноту, яка прийматиме й пропагуватиме цінності ліцею – Інтелект, Духовність, Здоров'я, Репутаційний капітал. Ідучи з цими орієнтирами ось уже більше 30 років, розуміємо, наскільки виправдав себе досвід об'єднання педагогічного колективу, батьківської громади, учнівства навколо ідеї плекання багатогранної особистості молодої людини – патріота, громадянина, інтелектуала, творця своєї долі.

Маємо надію, що наш спільний методичний доробок стане підґрунтям для узагальнення досвіду української освіти в умовах воєнного часу. Ідеться про досвід, що по-новому відкрив можливості вчителів, прагнення учнів, бажання батьків. Ми єдині в розумінні неоціненного значення освіти, вагомої ролі вчителя, безперечної переваги офлайн-навчання. У збірнику зосереджено увагу на особливостях організації освітнього процесу в період із квітня 2022 року і дотепер. Оцінюючи наслідки, спричинені війною, актуалізуємо тему нових підходів щодо організації навчання в закладі, потенційних кроків, що оптимізують освітній процес в умовах невизначеності та сприяють поступовому подоланню навчальних втрат. Сьогодні маємо серйозну проблему, коли через повітряні тривоги та вимкнення електроенергії освітній процес у дистанційному режимі переривається на години. По-перше, безперервна загроза життю і здоров'ю учнів та вчителів актуалізує проблему безпеки та потреби в надійному укритті. По-друге, проблема комплексної підтримки дітей в умовах війни й створення системи психологічного супроводу стає чи не найважливішою. Зазнає істотних змін освітнє середовище, що характеризується ціннісною орієнтованістю, відкритістю до проблем дитини, родини, держави. Наповнене увагою, турботою, добром, радістю, воно стає джерелом для внутрішнього відновлення та гармонізації культурно-креативної особистості випускника ліцею.

Уроки війни – це нові сенси в професії, оновлений зміст освіти, сучасні методики викладання, формування національної самоідентичності учнів та усвідомлення важливості зберегти світ дитинства на засадах любові й поваги, підтримки й співпраці!

Сердюк Г.А., в.о. директора ліцею

І

Питання педагогіки

Галина Сердюк

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Воєнна агресія Росії проти України спричинила зміни в організації освітнього процесу ліцею. Узагальнивши освітню практику закладу, критично осмисливши всі ризики та особливості безпекової ситуації, адаптувавши методи навчання до умов воєнного часу, вдалося налагодити освітній процес у 2022/2023 н.р. відповідно до специфіки наукового ліцею та особливостей регіону. Актуальними вважаємо організацію навчальної діяльності здобувачів освіти в умовах поєднання різних форм організації освітнього процесу; посилення національно-патріотичного виховання, формування громадянської позиції, просвіти з питань особистої безпеки; психологічну допомогу, адже сьогодні всі учасники освітнього процесу особливо потребують психологічної підтримки і допомоги [3]. Після обстеження ліцею на предмет готовності до організації навчання та забезпечення безпеки учасників освітнього процесу наступним етапом стало визначення форми організації навчання, що, безумовно, залежало від безпекової ситуації в регіоні. Структура та тривалість навчального тижня, дня, занять і відпочинку, форма організації освітнього процесу були визначені педагогічною радою ліцею в межах часу, передбаченого освітньою програмою.

Комунальний заклад «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради є закладом спеціалізованої освіти, що забезпечує здобуття профільної середньої освіти наукового спрямування. **Головна мета ліцею –** розвиток наукового світогляду учнів та забезпечення розвитку дослідницької компетентності здобувачів освіти через безпосереднє залучення до навчальної наукової, конструкторської, винахідницької та пошукової діяльності відповідно до Стандарту спеціалізованої освіти наукового спрямування. Оскільки заклад надає спеціалізовану освіту одночасно (паралельно) з профільною середньою освітою, вивчення навчальних предметів (курсів) і виконання дослідницьких завдань відбувається в межах однієї або декількох освітніх галузей (через вивчення інтегрованих предметів (курсів) та здійснення міжгалузевих досліджень). Зокрема, природничо-

математичний профіль передбачає вибір біолого-хімічної галузі знань з поглибленим вивченням біології, хімії; техніко-технологічний – реалізацію інформаційної галузі знань з поглибленим вивченням математики та інформатики; суспільно-гуманітарний профіль зорієнтований на історико-правову галузь знань та філологічну галузь знань з поглибленим вивченням історії, іноземної мови. Організовуючи навчання в умовах воєнного часу, намагалися зберегти призначення закладу для обдарованої молоді регіону. Водночас обрати таку форму роботи, яка максимально забезпечувала б надання якісних освітніх послуг.

Питання нормативного забезпечення освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, структури навчального року, форм організації освітнього процесу, оцінювання результатів навчання здобувачів освіти врегульовані в «Інструктивно-методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу і викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році», що були розроблені Міністерством освіти і науки України спільно з Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти», Інститутом педагогіки Національної академії педагогічних наук України [3]. У 2022/2023 рр. навчальному році в ліцеї обрано ротаційну модель змішаного навчання. Це обумовлено безпековою ситуацією, відновленням навчального корпусу ліцею, що постраждав від бомбардування. До освітнього процесу було залучено 174 учні ліцею. Шість здобувачів освіти на початку навчального року перебували за кордоном й постійно навчалися дистанційно. Одна учениця перейшла на екстернатну форму здобуття освіти. Ураховуючи специфіку навчання в науковому ліцеї, профільність закладу, необхідність налагодити взаємодію між курсами, профілями, були апробовані такі форми щотижневої ротації:

1) 10-11 класи суспільно-гуманітарного профілю, 10-11 класи природничо-математичного профілю та 10-11 класи техніко-технологічного профілю, фізико-математичного профілю (щотижнева ротація по два класи);

2) 10-і класи всіх профілів (техніко-технологічний, природничо-математичний, суспільно-гуманітарний); 11-і класи всіх профілів закладу (фізико-математичний, природничо-математичний, суспільно-гуманітарний) – двотижнева ротація (по три класи);

3) дистанційне навчання всіх класів за умов загрозливої безпекової ситуації.

У ІІ семестрі освітній заклад перейшов на двотижневий цикл навчання (3 класи), ураховуючи можливість проводити заняття навіть під час повітряної тривоги, оскільки укриття навчального корпусу було адаптоване не тільки для захисту, але й для проведення уроків (навчальні меблі, додаткові джерела освітлення, вентиляція приміщення, технічне оснащення).

Такий підхід дав можливість забезпечити активну взаємодію між профілями, курсами, урахувати особливість роботи з учнями 10-х та 11-х класів. Зазначимо, що під час щотижневої ротації між 10 та 11 класами ліцею система навчальної та позакласної ротації мала спільні цілі:

1) допомогти в адаптації учням, які вступили в ліцей (10-і класи), активізувати їхню взаємодію, налагодити ефективну колективну співпрацю; залучити учнів до видів навчальної діяльності закладу, що за умов воєнного часу здобув новий статус, а значить визначив нові освітні орієнтири;

2) оптимізувати психологічний клімат в учнівських колективах, зміцнити взаємопідтримку, взаємодопомогу, відновити надання освітніх послуг, забезпечити набуття якісних знань та допомогти здійснити усвідомлений професійний вибір.

Оскільки регіон з початком війни та до кінця березня перебував під окупацією, то переважна більшість учнів зазнала психологічних переживань, страху, тривожності, емоційної нестабільності. Тенденція, коли батьки не давали дозволу на двотижневу ротацію, а схилялися лише до формату дистанційного навчання, найбільше виявлялася в 11 класах (природничо-математичному, суспільно-гуманітарному профілях), де великий відсоток складали дівчата. Важливо зазначити, що саме на долю цих двох класів випали труднощі евакуації з ліцею в перший день війни, коли протягом трьох перших годин вдалося евакуювати учнів у більш безпечні, як здавалося всім, регіони. Учні фізико-математичного профілю в переддень війни були переведені на дистанційне навчання через випадок захворювання на Covid-19. У повному складі клас доєднувався до офлайн-навчання та проблем із дозволом батьків на таку форму роботу не виникало.

Учителі ліцею були свідомі того, що варто змінити свою професійну поведінку, повсякчас ураховувати психологічний стан усіх учасників освітнього процесу, вразливість, тривожність учнів та необхідність і самим тримати емоційний баланс. Систематична робота практичних психологів закладу, факультативний курс «Основи психологічної культури особистості», релаксаційні заняття, організовані в пансіоні закладу, індивідуальне консультування, групові зустрічі, постійний психологічний супровід класів сприяли нормалізації психологічного стану учнів ліцею. Забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні стало одним із пріоритетних в організації освітнього процесу в ліцеї відповідно до нормативних вимог [2]. Додаткові факультативні курси, запропоновані учням за вибором («Основи критичного мислення», факультативний курс з математики «Розв'язування задач з параметрами», «Соціальне шкільне підприємництво», «Основи медичної хімії», «Біохімічні основи життя», «Абетка нестандартного мислення»,

«Стилістика української мови. 10-11 класи»), були зорієнтовані на професійні інтереси учнів, мали профільне спрямування. Розгорнули свою роботу наукові гуртки з хімії, економіки, програмування. Активно запрацював Євроклуб, що дало можливість налагодити співпрацю в рамках Мережі асоційованих шкіл ЮНЕСКО, до якої з початком року ввійшов і ліцей. Діяльність закладу в цій мережі грунтувалася на прагненні ліцею просувати ідеали та цінності ЮНЕСКО через посилення гуманістичного, етичного, культурного та міжнародного аспектів освіти.

«Профільна ротація», за якої учні відповідного профілю працювали в офлайн-режимі, а два інші профілі – в онлайн-режимі, мала свої позитивні результати. Практика «занурення» (тривале (від декількох годин до декількох днів, тижнів) спеціально організоване заняття одним або декількома близькими предметами), що активно використовувалася в закладі, потребувала гнучкого розкладу занять, мобільності викладачів, змін у тематичному плануванні. За умов офлайн-навчання необхідно було визначити освітні пріоритети, забезпечити якість навчання в закладі, приміщення якого постраждало від бомбардування, а будівельні роботи (заміна вікон, дверей, ремонт покрівлі) тривали до 11 листопада, внутрішні відновлювальні роботи здійснювалися протягом січня-лютого 2023 р.

Проблеми з відключенням освітлення позначилися на системності проведення дистанційних занять. Оскільки у 2022/2023 н.р. в ліцеї навчалися представники 32 громад області, доводилося активно реагувати на ситуації вимкнення електропостачання, змінюючи форми, методи, режим навчання (синхронний, асинхронний), обсяг домашніх завдань, дедлайн виконання. Досвід, набутий під час епідемічної загрози, модель навчання, апробована ще з 2019/2020 року, що передбачала тісну взаємодію всіх учасників освітнього процесу, володіння цифровою компетентністю та технологіями дистанційного навчання, стали основою для відновлення освітнього процесу у воєнний час. Базовою онлайн-платформою для організації освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання в ліцеї залишалася платформа Google Classroom. Учителі ліцею продовжували використовувати платформи: Classtime, EdEra, Prometheus, Discord, GoFormative, Moodle, Nearpod; можливості сервісів: Quizizz, Kahoot!, LearningApps, Zoom, Skype, Google Meet, Micrisoft Teams, Google Forms, Wordwall, Google Клас, Canva, Crello, Miro Board, Padlet та Blendspace. Зазначимо, що викладачі почали активно використовувати в роботі віртуальну інтерактивну дошку Padlet – інструмент, що демонструє віртуальну дошку, на якій можна розмістити будь-який контент і використовувати його в навчальній діяльності, організовуючи проєктну діяльність здобувачів освіти, виконання індивідуальних завдань. Для візуалі-

зації навчального матеріалу використовувалися програми: TeamLabBody, Scilab, PowerPoint, Prezi. Усі учасники освітнього процесу продовжували використовувати електронну пошту та застосунки Viber, Telegram. Іноді мобільний зв'язок був єдиним способом переконатися, що учні в безпеці, та налагодити навчальну взаємодію. Найбільш ефективною формою організації освітнього процесу залишалися онлайн-уроки, для проведення яких використовували відповідні програми – Zoom, Skype, Google Meet, Duo.

Заняття здійснювалися відповідно до електронного розкладу з лінками на відеоконференції, що полегшувало комунікацію. Також проводилися лабораторні та практичні роботи, імітаційні ігри, віртуальні екскурсії, перегляд тематичних фільмів, консультації (з алгебри, геометрії, математики, фізики, української мови, англійської мови). Комунікація учасників освітнього процесу відбувалася в синхронному режимі (Zoom, Skype, Google Клас, Naurok, Moodle, Google Meet та Micrisoft Teams), соціальних мережах. Продовжували активно діяти чати вчителів «Освіта XXI століття», вихователів «Зміна», учнів, батьків. Отже, учителі ліцею, вихователі освоїли інструменти дистанційного навчання, які забезпечили організацію повноцінного, якісного, ефективного навчання та спілкування, що за обставин воєнного часу набуло важливого значення.

У ліцеї продовжили практику залучення діячів науки, працівників підприємств, установ, організацій, представників професійних асоціацій до участі в освітньому процесі (проведення навчальних занять, лекцій, тренінгів, семінарів, майстер-класів, конкурсів, оцінювання результатів навчання тощо). Зміцнення матеріально-технічної бази закладу (комп'ютери, планшети) сприяло оптимізації освітнього процесу, полегшило взаємодію його учасників та визначило якісно новий рівень надання освітніх послуг. Перспективи професійного росту вчителів ліцею були пов'язані з освоєнням цифрових технологій, роботою у віртуальних лабораторіях, освоєнням зарубіжного досвіду природничо-математичної освіти.

Для реалізації основних завдань ліцей продовжує створювати розвивальне, інформаційно насичене освітнє середовище, для якого характерним є: збагачення ресурсного потенціалу, включення суб'єктів освітнього процесу в різні види спільної діяльності, комунікативної взаємодії, необхідні для розвитку дослідницької компетентності здобувачів. Організація освітнього процесу ґрунтується на особистісно-орієнтованому, компетентнісному та діяльнісному підходах і здійснюється через використання технологій, форм і методів, рефлексивних практик, що зорієнтовані на організацію дослідницької діяльності здобувачів освіти та її відповідну підтримку. За умов воєнного часу дуже гостро постало питання збереження освітнього

потенціалу закладу (педагогічного та учнівського складу), створення умов для інтелектуальної діяльності в умовах війни.

Визначаючи вектори дослідно-орієнтованого навчання, зазначимо, що головним для наукового ліцею залишається вдосконалення вмінь здобувати знання, розвиток міждисциплінарного мислення, формування світоглядних орієнтирів, дослідницьких умінь, формування рольових моделей поведінки через спілкування з творчими, мотивованими, висококваліфікованими викладачами, фахівцями, ученими; набуття досвіду спільної роботи як в середовищі закладу, так і в громадах (громадські, волонтерські ініціативи), створення дослідницьких та проєктних груп. Заслуговує на увагу організація олімпіадного, конкурсного руху в закладі, що під час воєнного стану зазнає змін відповідно до зовнішньої загрози. Пріоритетними вважаємо підтримку, розвиток творчого потенціалу обдарованої молоді регіону. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 03.10.2022 р. №883 «Про проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад і турнірів з навчальних предметів у 2022/2023 н.р.» [4] в Комунальному закладі «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради з 17 жовтня до 21 жовтня та 31 жовтня 2022 року проводився І етап Всеукраїнських учнівських олімпіад з 15 навчальних дисциплін. Високу активність під час проведення олімпіад виявлено з таких предметів: українська мова і література (58 учасників); географія (51 учасник), англійська мова (44 учасники); математика (44 учасники), історія (32 учасники); економіка (29 учасників). Більшість олімпіад проходила в онлайн-режимі. Були запропоновані креативні форми проведення, що збільшило кількість учасників. Попередній досвід організації олімпіад у дистанційному режимі та моніторингове дослідження з питань організації олімпіад у 2021/2022 н.р., сприяло налагодженню системної роботи з проведення І етапу та організації підготовки учасників ІІІ етапу. Згідно з рейтингом, визначеним додатком до наказу Чернігівського обласного управління освіти і науки Чернігівської обласної державної адміністрації від 25.11.2022 р. №186, на ІІІ етапі учнівських олімпіад ліцей представляла команда із 71 учасника.

Вимоги до здобувачів освіти в закладі пов'язані з: рівнем мотивації до освоєння компетентностей, що передбачені освітньою програмою ліцею; інтелектуальними та академічними здібностями учнів; знаннями з окремих дисциплін (профільних), які є основою для освоєння освітньої програми ліцею; рівнем володіння дослідницькими компетентностями, що певним чином простежується через досвід участі в інтелектуальній творчій та/або пошуковій діяльності, основними видами якої є дослідно-експериментальна, винахідницька, конструкторська, раціоналізаторська; досвід участі в Міжнародних олімпіадах, конкурсах, Всеукраїнських конкурсах вина-

хідницьких і раціоналізаторських проєктів, науково-технічної творчості; ІІ, ІІІ, ІV етапах Всеукраїнських учнівських олімпіадах; ІІ, ІІІ етапах Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України. Ліцей відкриває можливості для такої активності, зокрема й через участь у регіональних, всеукраїнських, міжнародних науково-практичних конференціях, наукових гуртках, семінарах, вебінарах, круглих столах, майстер-класах дослідницького спрямування.

У підсумку зазначимо, що організація освітнього процесу в ліцеї за умов воєнного стану потребувала вчасних та відповідальних рішень, урахування безпекової ситуації в країні, області, активної комунікації з усіма учасниками освітнього процесу (учні, вчителі, батьки). Ліцей став осередком, який дає якісні знання й психологічну підтримку. Гнучкість в організації роботи закладу сприяє створенню комфортного і безпечного для учнів та вчителів середовища. Звичайно, найбільш оптимальна та безпечна форма організації освітнього процесу в умовах воєнного стану – дистанційна. Корисним був досвід, набутий під час пандемії коронавірусу. Нова для освітнього закладу модель – це поєднання очного та дистанційного навчання в синхронному й асинхронному режимах. Онлайн-заняття важливо проводити у формі консультацій, інтегрованих уроків, навчальних занять-бесід, полілогів та творчих уроків. В умовах війни варто оптимізувати навчальне навантаження.

Оскільки використання групових, колективних форм роботи є ускладненим в умовах дистанційного навчання, необхідно робити акцент на дискусійних, партнерських варіантах і формах актуалізації опорних знань та закріплення теоретичного матеріалу, що сприятиме розвитку актуальних соціальної та громадянської ключових компетентностей. Методи роботи залежать від технічних ресурсів як учителів, так і учнів. Досліди, проєкти, творчі завдання варто застосовувати за умови наявності в учнів необхідного обладнання. Домашні завдання регулювати залежно від ситуації, емоційного стану та потреб дітей. Розклад занять в умовах війни має бути гнучкий, оскільки залежить від обраної форми навчання та безпекової ситуації. Наприклад, час початку першого уроку в ліцеї був зміщений на півгодини, що позитивно вплинуло на психологічний, фізичний стан учнів. Була збережена ранкова година здоров'я за умови відсутності нічних повітряних тривог.

Під час воєнного стану вчителі постійно коригують календарно-тематичне планування, щоб забезпечити вивчення предмета в зручний для учнів спосіб. Оскільки освітній процес здійснюється із застосуванням технологій дистанційного навчання, це вимагає відпрацьованого алгоритму дій, знання правил роботи з онлайн-платформами, взаємодії у хмарних серві-

сах, володіння інструментами спільної роботи з документами та засобами групової діяльності й комунікації, дотримання санітарно-гігієнічних вимог роботи на компютері [5]. Тому важливо надавати чіткі інструкції щодо використання вебресурсів, послідовності виконання завдань, особливостей контролю тощо. Під час проведення онлайн-занять бажано залучати учнів до творчої діяльності. При переході до офлайн-режиму з'являється можливість коригувати якість знань, організовувати активне навчання. Навчання в змішаному форматі забезпечує проведення онлайн– та офлайн-уроків (відповідно до режиму роботи класів), сучасні навчальні платформи відкривають доступ до різноманітних електронних матеріалів, сучасні сервіси дають можливість здійснювати оцінювання та забезпечувати зворотний зв'язок щодо виконаних робіт.

Отже, під час війни навчання набуло особливостей, що змінили освітній процес. Насамперед організація освітньої діяльності вимагає мобілізації сил усього педагогічного колективу, тісної співпраці з батьківською спільнотою, професіоналізму вчителя, який повинен володіти технологіями дистанційного навчання. Війна впливає на психоемоційний стан учасників, режим роботи закладів освіти. Збереження життя і здоров'я учнів та вчителів залишається пріоритетним завданням. Результат якості знань ми зможемо прослідкувати за допомогою моніторингових досліджень наприкінці навчального семестру, року. Глибинні зміни в системі освіти можна буде відслідкувати лише після завершення бойових дій на території України [1]. Зараз українці продовжують гідно відстоювати та реалізовувати своє право як на вільну державу, так і на освіту. Учні ліцею активно навчаються й мають надію, що скоро війна закінчиться перемогою. Досвід, набутий під час війни, спонукатиме до системних змін у царині освіти, створення в закладах сучасного освітнього середовища, сприятливого для розвитку особистості з почуттям власної гідності, повагою до історії та культурних надбань свого народу, прагненням навчатися протягом усього життя та сміливо приймати життєві виклики.

Джерела

1. Безпека життєдіяльності та цивільний захист, підручник / О. Г. Левченко, О. В. Землянська, Н. А. Праховнік, В. В. Зацарний. Київ: Каравела, 2019.

2. Лист МОН № 1/3737-22 від 29.03.2022 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні». URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini

3. Методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу в школах у 2022/2023 навчальному році. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/metodichni-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-shkolah-u-20222023-navchalnomu-roci

4. Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.10.2022 р. №883 «Про проведення Всеукраїнських учнівських олімпіад і турнірів з навчальних предметів у 2022/2023 н.р.». URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-provedennya-vseukrayinskih-uchnivskih-olimpiad-i-turniriv-z-navchalnih-predmetiv-u-20222023-navchalnomu-roci

5. Тривалість дистанційного заняття під час дистанційного навчання. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/trivalist-navchalnogo-zanyattya-pid-chas

Василь Глузд

АТЕСТАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Сьогодення ставить перед загальною середньою освітою нові й нові виклики. Вимагають змін навчальні програми, підручники, посібники. Проте головним рушієм покращень в освіті залишається вчитель. Сучасній школі потрібні професіонали, здатні працювати в умовах швидкого зростання обсягів інформації, готові опановувати й упроваджувати інноваційні освітні технології, сприяти розвитку пізнавальних інтересів і творчих здібностей учнів. Саме мотивований, готовий до змін власного мислення педагог, що володіє новітніми компетенціями та інструментами – головна мета НУШ. Її ж пріоритет – забезпечити професійне й особистісне зростання вчителя, підвищити його соціальний статус.

Важливу роль у вирішенні цієї проблеми відіграє атестація педагогів, що сприяє постійному розвитку їхньої професійної компетентності. Саме через атестацію долається розрив між здобутою раніше освітою та новими фаховими вимогами сьогодення. Процес атестації сприяє самоосвіті, саморозвитку, самовдосконаленню вчителя. Він має бути добре обізнаний із вимогами і порядком її проведення, правильно спланувати та організувати свою роботу в міжатестаційний період.

Метою атестації педагогічних працівників є активізація їхньої професійної діяльності, стимулювання цілеспрямованого безперервного підвищення рівня фахової майстерності, розвиток творчої ініціативи, забезпечення ефективності та якості освітнього процесу.

Атестаційна комісія Чернігівського обласного наукового ліцею проводить роботу на основі принципів: відкритості та колегіальності, гуманного та доброзичливого ставлення до педагогічного працівника, повноти, об’єктивності та системності оцінювання його педагогічної діяльності.

Базовим документом, що регламентує порядок атестації, є Положення про атестацію педагогічних працівників, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 09.09.2022 № 805 зі змінами [1].

Атестація складається із системи дій, що спрямовані на комплексне та різностороннє оцінювання педагогічної діяльності, за якими встановлюється відповідність педагогічного працівника займаній посаді, присвоюється (підтверджуються) кваліфікаційна категорія, педагогічне звання, встановлюється (підтверджується) тарифний розряд.

Атестація є обов'язковою і може бути черговою або позачерговою. Педагогічний працівник проходить чергову атестацію не менше одного разу на п'ять років, окрім випадків, визначених пунктом 7 розділу ІІІ Положення.

Атестація проводиться не раніше ніж через рік після призначення педагогічного працівника на посаду. Атестація повинна проводитися з дотриманням академічної доброчесності. За порушення академічної доброчесності атестаційна комісія може відмовити у присвоєнні або позбавити присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії (пункт 5 статті 42 Закону України «Про освіту»).

Нове Положення вносить ряд змін у порядок проведення атестації. Зокрема, осучаснено процедуру проведення засідань атестаційної комісії. Внесено норми, відповідно до яких засідання атестаційної комісії можна проводити в режимі відеоконференцій. Кожен педагогічний працівник має право подавати відповідній атестаційній комісії документи в електронній формі. Атестаційна комісія також може надсилати інформацію про проведення засідань працівнику на електронну адресу, яку він вказав у заяві, запрошувати, надсилати сканований підписаний атестаційний лист.

У новому Положенні враховані й форс-мажорні обставини, які унеможливлюють проведення засідання атестаційної комісії чи роботу атестаційної комісії. Атестацію можна відтермінувати до закінчення надзвичайних обставин, які спричинили відтермінування (пункт 3 розділу ІІІ Положення).

Скасовано вимогу щодо присутності педагога на засіданні атестаційної комісії. Раніше засідання атестаційної комісії проводилося у присутності працівника, який атестувався, тобто його запрошували на засідання. Якщо педагог не міг бути присутнім, то повинен був надавати підтверджувальні документи. Згідно з новим Положенням педагог може бути присутнім на засіданні атестаційної комісії, якщо забажає або якщо виникли питання у членів атестаційної комісії чи до тих документів, які подав педагог, чи до певних показників роботи працівника тощо (пункти 8, 9 розділу ІІІ Положення).

Змінено норму щодо підписання протоколу та атестаційних листів. Зараз протокол засідання атестаційної комісії та атестаційні листи підписують

лише голова та секретар атестаційної комісії (абзац 3 пункту 11 розділу ІІІ Положення). Раніше діяла норма, що ці документи підписували всі члени атестаційної комісії.

Важливим є збільшення автономії закладів освіти. Якщо раніше вищу кваліфікаційну категорію, як і відповідні звання, як-от «старший вчитель», «старший вихователь», «вчитель-методист», «вихователь-методист», присвоювали лише атестаційні комісії ІІ і ІІІ рівнів, а комісії І рівня, тобто на рівні закладу освіти, могли тільки порушувати клопотання про присвоєння вищої категорії чи педагогічного звання перед атестаційною комісією ІІ чи ІІІ рівня, то за новим Положенням таке рішення ухвалює атестаційна комісія на рівні закладу освіти (пункт 7 розділу ІІ Положення).

Зокрема, змінено вимоги щодо вивчення практичного досвіду педагогічного працівника. Раніше атестаційна комісія обов'язково мала відвідувати заняття, уроки, позаурочні заходи педагога, якого атестують. Тепер, атестаційна комісія оцінює професійні компетентності педагогічного працівника врахуючи, перш за все, виконання ним посадових обов'язків. Педагогічний працівник, який атестується, може подати до атестаційної комісії документи, що, на його думку, свідчать про педагогічну майстерність та/ або професійні досягнення (абзац 2 пункту 4 розділу ІІІ Положення).

Отже, педагогічний працівник не зобов'язаний подавати до атестаційної комісії своє професійне портфоліо, підтвердження ведення сайту, блогу і т.д. Відповідна інформація подається за бажанням педагога.

Атестаційна комісія розглядає документи педагогічних працівників, яких атестує, за потреби перевіряє їхню достовірність, встановлює дотримання вимог пунктів 8, 9 розділу І Положення, а також оцінює професійні компетентності педагогічного працівника з урахуванням його посадових обов'язків і вимог професійного стандарту (за наявності).

Так, під час атестації у 2024 році атестаційна комісія ліцею використовувала професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти», що визначає загальні (громадянська, соціальна, культурна, лідерська та підприємницька) і професійні компетентності вчителя [2]. Якщо немає питань до педагогічної діяльності працівника, приймають відповідне рішення атестаційною комісією.

Кваліфікаційні категорії присвоюють педагогічним працівникам за умови наявності в них відповідного освітнього (освітньо-кваліфікаційного) рівня та стажу роботи на посаді педагогічного працівника (пункт 9 розділу І Положення). Педагогічні звання присвоюють (підтверджують) педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст першої категорії» та «спеціаліст вищої категорії» й демонструють високі професійні досягнення (пункт 10 розділу І Положення).

Під час присвоєння (підтвердження) педагогічних звань атестаційна комісія ліцею враховує впровадження і поширення педагогами методики компетентнісного навчання та нових освітніх технологій, впровадження педагогічних новацій і технологій у системі освіти, участь у всеукраїнських, міжнародних фахових заходах тощо.

Особливу увагу звертають на залучення учнів до участі в науковій, навчально-дослідницькій, дослідницько-експериментальній, конструкторській, винахідницькій та пошуковій діяльності. Важливим результатом роботи педагогів є підготовка переможців Всеукраїнських учнівських олімпіад, турнірів, конкурсів з навчальних предметів, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт.

Для сучасного вчителя характерними є такі навички: бажання та прагнення до розвитку, а саме здатність навчатися впродовж життя, творчий підхід до викладання, готовність до змін. Оволодіти ними можна лише за умови постійної роботи над собою, підвищення професійного рівня та педагогічної майстерності. У зв'язку з цим педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати свою кваліфікацію, що дозволяє адаптуватися педагогічному працівнику до нових вимог розвитку національної системи освіти та соціально-економічного розвитку держави.

Підвищення кваліфікації є обов'язковою умовою для атестації (пункт 8 розділу І Положення) і регулюється Порядком підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників [3]. Педагогічні та науково-педагогічні працівники ліцею самостійно обирають конкретні форми, види, напрями та суб'єктів надання освітніх послуг з підвищення кваліфікації.

Загальний обсяг підвищення кваліфікації для педагогічних або науково-педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти впродовж п'яти років має становити не менше 150 годин (5 кредитів ЄКТС) (пункт 16 Порядку). До загального обсягу включаються всі години підвищення кваліфікації незалежно від суб'єкта підвищення кваліфікації, виду, форми чи напряму. Підвищення кваліфікації здійснюється щорічно. Обов'язковими напрямами підвищення кваліфікації є: вдосконалення знань, умінь і практичних навичок у частині роботи з учнями з особливими освітніми потребами (не менше 10 % обсягу загальної кількості годин) та вдосконалення знань, умінь і практичних навичок у частині надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу (10% обсягу часу) – (абзац перший частини 2 статті 51 Закону України «Про повну загальну середню освіту»).

Педагогічні працівники ліцею підвищують кваліфікацію (не рідше одного разу у міжатестаційний період) у суб'єктів підвищення кваліфікації, що мають ліцензію на підвищення кваліфікації або провадять освітню ді-

яльність за акредитованою освітньою програмою. Таке підвищення не потребує окремого визнання чи підтвердження. Результати підвищення кваліфікації у інших суб'єктів підвищення кваліфікації, зокрема участь у конференціях, семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах, визнають рішенням педагогічної ради. Окремі види діяльності педагогічних працівників (наукове стажування, самоосвіта, здобуття наукового ступеня, вищої освіти) також можуть бути визнані як підвищення кваліфікації (пункт 26 Порядку).

У разі викладання декількох навчальних предметів (дисциплін) педагогічні працівники самостійно обирають послідовність підвищення кваліфікації за певними напрямами у міжатестаційний період в межах загального обсягу (тривалості) підвищення кваліфікації, визначеного законодавством (пункт 15 Порядку). Враховують загальну кількість годин сукупно за всіма посадами, які обіймає педагогічний працівник та/або навчальними предметами.

Професійна діяльність педагога містить багато нюансів, які необхідно врахувати під час атестації. Це і сумісництво, і викладання декількох навчальних предметів, відсутність педагогічної освіти, наявність наукового ступеня, і перерва в роботі та інші. Ці важливі питання постійно перебувають у полі зору дирекції ліцею та атестаційної комісії.

Відповідно до Положення не допускається створення перешкод для проходження педагогічним працівником атестації, необґрунтована відмова у присвоєнні (підтвердженні) кваліфікаційної категорії, педагогічного звання та встановленні тарифного розряду (пункт 17 розділу І Положення).

Усебічне комплексне оцінювання діяльності педагогічних працівників сприяє їхньому професійному росту, підвищенню учительського авторитету серед колег та учнів. Так, лише за два останні роки за результатами атестації п'ять педагогічних та науково-педагогічних працівників ліцею отримали вищу категорію, один – першу, два – другу, сімом учителям і вихователям присвоєно педагогічні звання.

Глибоке і всебічне вивчення, узагальнення, об'єктивне оцінювання результатів професійної діяльності педагогів сприяє підвищенню рівня та якості освітнього процесу, реалізації стратегії розвитку закладу освіти.

Джерела

1. Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.09.2022 № 805 зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-22#Text

2. Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/ uploads/2023/01/Nakaz_ 2736.pdf

3. Постанова КМУ від 21.08.2019 № 800. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-п#Text

Людмила Мачалова

КОГНІТИВНІ СПОТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Когнітивні упередження є запорукою пропаганди в інформаційній війні. Обізнаність глибини питання допомагає розсіювати паніку, страх та зберігати спокій як в інформаційному просторі, так і звичайному житті населення. Що ж таке когнітивні спотворення (викривлення, упередження)? І для чого вони є у нашому житті?

Когнітивні викривлення – поняття, використовуване у когнітивній терапії А. Бека (КПТ-парадигма) для позначення спотворень мислення, які виникають при обробці інформації.

Когнітивне упередження («когнітивна ілюзія» або «когнітивне спотворення» – англ. Cognitive bias) – відхилення у судженнях, яке супроводжується можливою нелогічністю у прийнятті висновків про інших людей і ситуації. Людина створює свою «суб'єктивну соціальну реальність» на основі власного сприйняття даних зовнішнього світу. Побудована індивідом соціальна реальність, а не реальні зовнішні дані, може диктувати його поведінку в соціальному світі, іноді призводячи до спотворення сприйняття, неточного судження, нелогічної інтерпретації, або того, що в широкому сенсі називається «ірраціональністю».

Когнітивні упередження – це систематичні помилки в людському мисленні, своєрідні логічні пастки. Однак, не слід сприймати це як хворобу, або відхилення від норми. Все життя побудоване на помилках. Аби спростити собі роботу, мозок робить висновки, базуючись на тій інформації та шаблонах, які з'явилися в конкретної людини впродовж її життя. У статті Летіції Ґработ та Крістофа Кейзера з Білефельдського університету «Упередженість видно в мозку» розкривається інформація про те, що «Наш мозок систематично генерує спотворене сприйняття світу, в результаті чого ми можемо створювати власну реальність» [1]. Спеціалісти говорять про когнітивне спотворення, що, зазвичай, є несвідомим явищем, але люди здатні його подолати за певних сприятливих умов, а також поінформованості щодо цього питання.

У галузях людських суджень і прийняття рішень когнітивної науки, соціальної психології і поведінкової економіки протягом останніх більш ніж

шістьох десятиліть спостерігається постійний ріст статистики когнітивних упереджень. Їх існує більше 200 видів (див. рис. 1) і людина підпадає під вплив більшості, але розберемо найпопулярніші з них.

Рис.1

Ефект Даннінга-Крюгера. Спектр пізнань в конкретній темі дозволяє людині думати, що якщо вона трошки дізналась про щось, то її спектр достатньо широкий. Чим більше ми дізнаємося, тим менше ми знаємо, насправді. Тому що об'єм знань, які ми отримуємо, дає нам широке поле пізнання. Тобто ми розуміємо, що інформації набагато більше, ніж ми маємо. Отже, зі зростанням професіоналізму росте розуміння, що людина знає менше і менше. «Я знаю, що я нічого не знаю», – Сократ. Ілюзія знань шкідлива. «Головний ворог знань не невігластво, а ілюзія знання», – Стівен Хокінг.

Ефект Дежавю. Насправді це збій у роботі гіпокампу – відділу мозку, який займається пошуком аналогій у пам'яті. Ефект дежавю полягає в тому, що мозок згадує деталі певної події, яку він бачив, наприклад, рік тому. Після цього він починає сприймати всю подію так, ніби вона відбулася в далекому минулому.

Ми схильні вважати, що «Дежавю» виникає завдяки асоціаціям подібних емоцій, які ми пережили в минулому. Певна музика, певний психоемоційний стан, навіть певне освітлення здатні спровокувати в нас відчуття раніше відчутого, яке ми помилково сприймаємо як раніше побачене.

Ефект доктора Фокса. Когнітивне викривлення, полягає у схильності людей прислухатися до артистичних лекторів і приймати їхні слова на віру. Людина робить більшу ставку на інтелектуальність іншої людини, більше

довіряє через те, що вона більш харизматична, або якщо особа має позитивний досвід комунікації з цією людиною, вона будете більше схилятися до того, що людина каже достовірні речі. Саме цей ефект пояснює популярність і переконливість псевдонаукових течій та сект.

На наш погляд, такий ефект виникає у людей, які лінуються перевіряти отриману інформацію (у наш час інформаційного коллапсу це відбувається постійно, оскільки мозок людини нездатний обробити весь неосяжний потік), а також у тих людей, які сумніваються у власному інтелекті та мають ознаки невпевненості у собі.

Упередженість виживання. Схильність робити висновки про явище лише з успішних випадків. Саме тому люди довіряють народній медицині, ефективності гомеопатії тощо, фокусуючись на досвід успіху інших (часто оманливому). Ця помилка змушує нас повторювати «успішні» дії інших, сподіваючись, що це призведе до успіху і нас. Водночас вони ігнорують тих, кому нашкодили такі дії.

До прикладу, ми знаємо, що цукровий діабет – це дуже небезпечна, смертельна, невиліковна хвороба. Корекція цукру при діабеті ІІ типу відбувається за рахунок повної зміни способу життя: сувора дієта, фізичні вправи, залежність від ліків. Не кожен здатен це витримати. Тому, у газетах дуже популярним є оголошення «віщунок» про повне лікування цієї хвороби за символічну плату. Людині простіше повірити у магічне зцілення, ніж витримувати щосекундну працю над собою.

Сюди ж можна віднести і релігіозні вірування. По-перше, коли ми бачимо, що шансів на виживання вже нема, ми згадуємо про церкву і починаємо ходити туди мало не щодня.

По-друге, всі ми добре пам'ятаємо новину наприкінці березня цього року про те, що в блокадному Чернігові замироточили ікони. Достатньо було відкрити інтернет, аби зрозуміти, що це є звичайний процес, який не суперечить законам фізики. Або ж релігійні джерела тлумачать це як попередження про війну чи іншу напасть. Але люди масово ділилися один з одним цією новиною, позиціонуючи її виключно зі своїм спасінням.

Ефект Мак-Гурка. Якщо людині показати два написи «коронавірус» і «корнеліус», вона почує прочитане. Причиною є те, що існує тісний зв'язок між сенсорною модальністю (зором, слухом), сенсорною тактильною зоною і запахом. Якщо один стимул, наприклад, зоровий впливає на сприйняття інформації, то, коли ми читаємо «корнеліус», іде підкріплення цієї інформації і ми чуємо «корнеліус». Якщо ми читаємо «коронавірус» і чуємо що людина нам каже «корнеліус», то ми все одно почуємо «коронавірус».

Ефект Форера (ефект Барнума) – це явище, при якому людина бачить дуже загальний і відповідний опис для кожної людини як точний опис її ха-

рактеру. Через спостереження Фінеаса Барнума про те, що «ми даємо собі те, що належить кожному», цей ефект іноді називають на його честь. Він може частково пояснити віру в псевдонауки, такі як астрологія, гадання, людський дизайн та сприйняття результатів психологічних тестів [2].

І якщо вже не всі заглиблюються у гадання, то гороскопи читав кожен з нас. І не один раз. Скорпіони підлі, козероги холодні, близнюки вітряні, а раки песимісти... Ні, скажете Ви. Скорпіони сильні, козероги розумні, близнюки харизматичні, а раки сімейні. Адже все залежить від того, до якого знаку належите Ви або ваші близькі люди. А ще від того, як у Вас складалися відносини з іншими представниками цих знаків. Якщо Вас образив скорпіон, то численні гороскопи підтвердять, що гіршого знаку не існує. Якщо ж скорпіон – це Ви, то хитрі автори загальними позитивними людськими якостями змусять Вас пишатися своїм знаком, відчувати, що Ви – особлива людина. І тоді ми повністю забуваємо, що однакових людей не існує, що психологія – єдина наука, здатна сформувати психологічний портрет. Що є виховання, темперамент, інтелектуальний розвиток, умови побуту в решті решт. Але ж ні. Найточнішим для нас стане гороскоп. І що найгірше, ми вже будемо більш обачними при знайомстві з новими людьми, а насправді, станемо просто упередженими.

Ефект фреймінгу – це когнітивне спотворення, коли люди по-різному реагують на певний вибір залежно від контексту, тобто від того, який вибір – як програш або виграш. Люди, як правило, не схильні до ризику, коли вибір представлений у негативній рамці (наприклад, він виглядає гірше, ніж інші варіанти), але йдуть на ризик, коли вибір представлений у позитивній рамці. Виграші та втрати у сценарії визначають як опис наслідків (наприклад, врятовані чи втрачені життя внаслідок нещасного випадку, надано або не надано допомогу хворим тощо). У 1981 році Амос Тверскі та Даніель Канеман вивчали, як різні структури пропозицій впливають на реакцію учасників у гіпотетичній ситуації життя та смерті. Учасників попросили обрати один із двох варіантів лікування для 600 осіб, заражених смертельною хворобою. Однак ці два варіанти були представлені учасникам у двох рамках – позитивній (тобто, скільки виживе) чи негативній (скільки загине). Лікування А було обрано 72 % учасниками при поданні у позитивному фреймі («Вони врятують 200 життів») і лише 22 % учасників при поданні у негативному фреймі («400 людей помруть») [3].

Ефект приєднання. Ще одним когнітивним викривлення є те, що ми здатні обирати більшість. Це пов’язано з тим що ми хочемо бути причетними до більшості, тому що людина, яка не причетна до більшості має більше шансів бути вигнаною із соціальної групи. Вона буде мати соціальну ізоляцію. А коли формувалась наша нервова система, в ті часи, коли ми жили

племенами, людина, яка була не причетна до зграї, – помирала голодним жорстоким способом. І зараз нервова система працює за старими моделями. І це дуже актуально, тому що якби ми не притримувались соціальних норм, якби у нас не було поняття соціальної моралі, тоді ми б не могли нормально комунікувати. Якщо дев'ять людей сказало «так», то десятий має казати «так», навіть якщо це не «так». Цей принцип працює в соціальних мережах. Ми впевнені, що 5 коментаторів, які написали однакові думки, не можуть помилятись. Отже, відбувається формування думки до того, як ви торкнулися цього контенту або розібралися в питанні.

Праймінг ефект. Коли дві події відбуваються одна за одною, враження від першої можуть сильно вплинути на враження від другої, навіть якщо події не пов'язані логічно. Якщо ми будемо говорити про їжу і попросимо назвати слово, яке починається на «м», а закінчується на «о», то Ви з більшою вірогідністю скажете «молоко» ніж «мило». Праймінг ефект вдало працює на виборах, коли перед промовою будуть давати або гарну, або погану інформацію.

Причинами цих когнітивних викривлень є:

– соціальні фактори;

– морально-емоційні фактори;

– обмежені можливості людського мозку щодо обробки інформації, порушення обробки інформації;

– неконтрольований перебіг думок у голові (психічний шум);

– межі оптимізації та раціональності;

– прийняття рішення на підставі обмеженої інформації та спотворене на підставі оцінки величини помилки;

– прийняття складного судження, підсвідомо замінюючи його більш простим;

– оцінка ймовірності на підставі подібного;

– засновування рішення на емоційній реакції, а не з розрахунку ризиків та користі.

Когнітивні упередження – важлива тема досліджень, оскільки «систематичні помилки» допомагають краще зрозуміти психологічні процеси, що лежать в основі сприйняття і судження. Канеман і Тверські стверджували, що когнітивні упередження мають ефективні практичні наслідки для окремих галузей, зокрема клінічного діагностування [4].

Механізми когнітивних спотворень сформувалися в ході еволюції людини задля кращого виживання. Наш мозок схильний заощаджувати енергію. Він старається зробити все якнайпростіше і якнайшвидше. Якби нам доводилося аналізувати кожну можливу змінну щоразу, коли ми приймаємо незначне рішення, наш мозок був би перевантажений. Тому корисно вико-

ристовувати «заготовки» знань, які можуть полегшити процеси прийняття рішень. Особливо, коли ми не можемо отримати доступ до максимальної кількості інформації.

Тобто, аналізуючи літературу, можна зробити висновок, що людина створює свою «суб'єктивну соціальну реальність» на підставі власного сприйняття даних зовнішнього світу. Побудована індивідом соціальна реальність, а не реальні зовнішні дані, може диктувати його поведінку в соціальному світі, іноді призводячи до спотворення сприйняття, неточного судження, нелогічної інтерпретації, або того, що в широкому сенсі називається «ірраціональністю».

Когнітивні спотворення інформації жорстко поглибилися в щоденному житті кожного українця особливо під час військових дій з боку країни агресора. Після великої кількості терору збоку росії українці бачать лише підтримку цим звірствам від її громадян. Але що так змогло вплинути на населення та свідомість колишніх так званих «братів» можна поянити иакими причинами.

1. Ефект ілюзії правди. Це пояснюється нав'язуванням думки, що «українці-бандерівці», «українці обстрілювали 8 років Донбас», тож заслуговують смерті. Це підкріплюється фактами з новин, ток-шоу, сторіз та дописів улюблених блогерів і співаків. Вони вірять, що якщо інформацію чути з багатьох джерел, значить вона правдива.

2. Ефект знайомства з об'єктом. Це психологічний феномен вираження симпатії до речей лише через те, що вони знайомі людині. Ні для кого не секрет, що росіяни проживають в інформаційній бульбашці, а отже не мають з чим порівнювати інформацію. Вони ніколи не бачили демократії, тож підтримують вождя, який насаджує їм принципи тоталітаризму. Вони не знайомі з іншими культурами та устроями, тож схильні симпатизувати тому, що стабільно існує десятиліттями.

3. Розрив емпатії. Людина недооцінює вплив фізіологічних чинників на свою поведінку. Серед них: голод, спрага, фізичний біль, сильні емоції, потяг до наркотиків та алкоголю та ін. Більшість людей у росії, особливо за межами великих міст, живуть у важких умовах та постійному стресі, через який у виснаженої нервової системи зупиняється логіка. Тому їхні коментарі та роздуми здаються нам неадекватними. Дитина, вихована у постійному приниженні та знеціненні, за принципом «мене били, і нічого», у дорослому житті тішитиметься стражданнями інших. Просто тому, що не знає, як це – коли тобі співчувають, коли про тебе піклуються й коли тебе люблять. Саме тому ми чуємо в перехопленнях розмов, щось на зразок «Можеш ґвалтувати, але щоб я не знала», «Ніхто не потрапив у полон, а ти потрапив?» тощо.

4. Ефект фреймінгу. Про нього Ви могли прочитати раніше. Описуючи росіян ми бачимо гарний приклад – інформаційна маніпуляція, адже можна подати інформацію «Померли 100 невинних громадян» або ж «Убито 100 фашистів».

5. Ефект самореференції. Схильність людей по-різному кодувати інформацію в пам'яті залежно від того, наскільки вона важлива для людини. Тобто, якщо людина особисто не страждає від того, що відбувається, то значущість інформації сильно знижується. Наприклад, коментують: «Ну, закрили кордони, і що? Я ніде не був», «Ну, немає магазинів європейського одягу, а я їх і не купував», «Ну окупували частину Запоріжжя і що? Живуть же люди і там. У нас тут теж не солодко» тощо.

6. Недооцінка бездіяльності. Тенденція оцінювати шкідливі дії як гірші, ніж аналогічно шкідливу бездіяльність. Схожу ситуацію ми можемо спостерігати серед батьків, які готові наражати на реальну небезпеку свою дитину, відмовляючись від вакцини, замість прийняти можливі ризики від щеплення. У росії цей принцип направлений на небажання людей усвідомити, що пагані умови проживання та бідність – це результат байдужої бездіяльності влади. А ті, хто це розуміють, вірять, що державний переворот буде ще гіршим. Не варто сподіватися, що зі зміною влади, що, до речі, станеться неминуче, відбудуться й кардинальні зміни у свідомості. Перших змін у менталітеті й поглядах росіян варто очікувати не раніше ніж через покоління, лише за умови, що нове покоління виховуватимуть у цілком нових умовах, а в країні буде культурний стрибок.

Війна залишає свій відбиток у спогадах кожного і часто є однією з основних причин когнітивних упереджень. Нами було проведено дослідження серед дітей підліткового віку на тему когнітивних викривлень інформації під час військового стану (реферативна робота Кравченко Кіри, ліцеїстки 11 класу Чернігівського обласного наукового ліцею). Діагностичне дослідження проводилось за опитувальником когнітивних процесів К.С. Іванової [5]. Проаналізовано результати впливу спотворення інформації на життя та розвиток молодих людей. Серед результатів є такі психологічні категорії як:

- Очікування ворожого та несхвального ставлення до себе;
- Будь-яка незгода або зауваження сприймаються як приниження;
- Фіксація на критичних зауваженнях та незгоді з іншими, образливість, недовіра та настороженість, очікування негативно-упередженого ставлення до себе, докорів, обману, відвертання та приниження з боку інших;
- Схильність приходити до недостатньо логічно обґрунтованих висновків; «додумувати» за інших людей, спираючись на суб'єктивні очікування, інтуїтивні оцінки та проекції. Проявами є односторонні, як правило, негативні судження про наміри, вчинки та оцінки інших людей; невміння ло-

гічно і з різних сторін розглянути причини та обставини поведінки інших. Так чи інакше, а тема війни глибоко увійшла у наше повсякденне спілкування. В умовах війни зросла недовіра людей один до одного. Це пов'язано з ростом злочинності, посиленням національної ворожнечі. Люди почали значно менше довіряти одне одному, а також з'явилася неофіційна цензура (треба розмовляти лише українською мовою; приховувати бажання веселитися під час війни; не хвалити російські та білоруські товари; не критикувати владу, оскільки вона має успіх на фронті; робити донати на армію, навіть якщо у людини брак коштів тощо). І в умовах приховування інформації, а також її розмаїття з інформаційних джерел, люди стали більш недовірливими і намагаються «додумувати», чим також урізноманітнюють свої думки, відволікаючись від думок про виживання (як захисна реакція мозку на постравматичний синдром);

● Декларування підвищеної моральної відповідальності, прагнення до безпеки через моральний контроль за іншими. Проявами є переважання моральних суджень та оцінок у сприйнятті явищ, представляє потенційну незручність або небезпеку. Ми постійно чуємо гасла на кшталт: «Захистити країну – обов'язок кожного українця». Відчуваємо високу місію і тим самим покладаємо на себе відповідальність, що не є нам під силу. Через це відчуваємо виснаження та невдоволення собою;

● Схильність перебільшувати значимість проблем і бурхливо на них реагувати, як правило, внаслідок прямого зіткнення ідеалізованих уявлень про себе та оточуючих із реальністю. Проявами є загострене, негативно презбільшене реагування на проблеми, що виражаються у нереалістичному очікуванні загрози життю, здоров'ю, громадського статусу, у втраті довіри та у впевненості в обмані з боку інших; схильність до афективно-шокових та дисоціативних реакцій. Війна торкнулася усіх без винятку сфер нашого життя. І якщо війна – це перша причина бід у нашому житті, то при появі другої, третої вже здається, що їх сила-силенна. Крім того, коли людина намагається звикнути до думки про війну і намагається жити далі, то будь-яка негативна подія слугує тригером для переживань, пов'язаних з війною;

● Знецінення власного «я», приниження своїх можливостей та здібностей, пов'язане із прагненням зняти з себе відповідальність за життєві невдачі, та декларування песимістичної установки. Проявами є повторюване очевидне знецінення своїх можливостей, становища та досягнень, прагнення до пошуку захисту та заступництва, декларування своєї слабкості і безпорадності як виправдання невдач і небажання активно долати наявні труднощі. Учений Мартін Селігман з'ясував, що коли неможливо контролювати або впливати на неприємні події, розвивається сильне почуття безпорадності. Війна – найстрашніша подія в житті кожного з нас. І жоден

з нас не здатен вплинути на її завершення, так само як і щось запланувати у короткостроковій чи довгостроковій перспективах (відпустка, купівля авто, кар'єрне зростання тощо). Тому з'являється відсуність бажання щось робити, тобто апатія до усього, що б могло змотивувати рухатися далі;

● Амбітність та крайнощі в оцінках, потреба у захопленні, що виражається через нарцисичну бездоганність. Проявами є крайнощі у судженнях, тенденція перебільшувати свої досягнення і дорікати оточуючих у їх недооцінці, комплекс Попелюшки (фрустрація очікувань захоплення як нагороди за працелюбність і бездоганність), осуд інших за лінь і необов'язковість. Не можна однозначно стверджувати, що максималізм це погано. Досить гарно він працює у ставленні до навчання, коли учень прагне отримати високі оцінки. Адже максималізм поєднує у собі впевненість та цілеспрямованість, характеризується амбітністю та крайнощами. Водночас він повинен бути здоровим, що, як показав результат опитування, неможливо в умовах війни. Вік опитуваних припадає також на, так званий, юнацький максималізм, коли відбувається пошук особистості. Саме тому категорія опитуваних сьогодні є найвразливішою з усіх категорій людей до цього явища. У період війни впадання в крайнощі може призвести до того, що учні 11 класу оберуть професії, до яких вони не мають схильності (військові, правоохоронні, медичні). Крім того, максималізм у військовий період може вплинути на формування певних ідеологій (наприклад, націоналізму), до яких за звичних умов певна кількість учнів була б байдужою;

● Ухилення від непередбачуваних обставин, уникнення ризиків, відповідальності та суперництва внаслідок перебільшення небезпек. Проявами є самообмеження та підвищений самоконтроль з покликаннями на численні або перебільшення небезпеки, несприятливі обставини та/або недоброзичливе ставлення; уникаюча обережність і пасивність. Перебільшення небезпеки, так само як і її применшення, порушують допустимий рівень тривожності, при якому ми повною мірою здатні адекватно оцінити ситуацію та підготуватися до загрози небезпеки у випадку її виправданої дійсності. Сьогодні тривожність у регіоні опитуваних полягає у побоюванні ракетних обстрілів, ядерного вибуху, артобстрілів та повторного нападу з боку Білорусі. Прикладом є поява терміну «тривожна валіза», хоча, наприклад, коли ми збираємо валізу у подорож, беручи за таким же принципом усе необхідне (особисті речі, гроші, документи), ми її так не називаємо. Врешті, перебільшення небезпеки заважає опитаним займатися звичними справами;

● Ототожнення себе з соціальними нормами, перфекціонізм, прагнення убезпечити себе через ретельне дотримання норм та соціальних розпоряджень. Проявами є безумовна і не завжди критична прихильність до

правил, норм поведінки та етикету, старанність і ретельність, надмірна ввічливість і акуратність у взаєминах, тенденція до винесення оцінок, що грунтуються на прийнятих у цій групі соціальних нормативах. Суворе дотримання соціальних норм (зокрема правових та моральних, а також звичаїв та традицій), на перший погляд, призводить до стабілізації суспільного життя та зменшує рівень правопорушень. Страх незвіданого, постійне очікування неприємностей в умовах війни змушують нас прагнути до максимальної обережності у всьому. Водночас не варто забувати, що право є природнім явищем і саме варіативна поведінка у соціумі сприяє його відображенню у законах, звичаях, традиціях, уявленнях про мораль, а не навпаки. Суспільство невпинно розвивається завдяки технічному та особистісному прогресу. Це природна еволюція. У світі постійно відбувається переоцінка цінностей. Натомість колективна гіпернормативність гальмуватиме цей процес. І навіть за умови запізнілої переорієнтації соціально допустимої поведінки українського суспільства на міжнародний досвід країн, де цей процес відбувається у звичному ритмі, особистостям з гіпернормативністю через закостенілість поглядів буде вкрай важко змінити свої погляди на допустиму поведінку.

Висновок. Більшість наших реакцій та поведінкових проявів є несвідомими, автоматичними, спрямованими на виживання, тож не можуть вважатися сталими чи стандартними. Війна залишає свій відбиток у вигляді провокації та прискорення цих реакцій, поглиблення та спотворення.

Наша когнітивна здатність може також бути ослаблена соціальними мережами і розумними пристроями. Користування соціальними мережами може посилювати когнітивну упередженість і властиві помилки при прийнятті рішень, описані в книзі Нобелівського лауреата бігевіориста Деніеля Канемана «Мислення, швидке і повільне» [6].

Новинні подачі і пошукові системи, які надають результати, що відповідають нашим вподобанням, посилюють упередженість щодо підтвердження, коли ми тлумачимо нову інформацію на підтвердження нашої попередньо сформованої думки. Застосунки з соціальними меседжами швидко навантажують користувачів новою інформацією, провокуючи упередженість щодо свіжості новин, коли ми вважаємо більш важливими нещодавні події порівняно з минулими. Сайти соціальних мереж навіюють соціальну доведеність, коли ми імітуємо і підтверджуємо дії та думки інших для того, щоб відповідати нашим соціальним групам, що стають маленькими замкненими світами конформізму і стадного мислення.

Швидкі темпи насилання меседжів і поширення новин, і думка про те, що на них необхідно швидко реагувати, заохочує до «мислення швидко» (рефлекторно і емоційно) на противагу «мисленню повільно» (раціонально

і розсудливо). Навіть солідні агенції новин з гарною репутацією нині розміщують емоційні заголовки новин задля заохочення швидкого поширення своїх новинних матеріалів.

Люди менше часу витрачають на читання їх змісту, навіть якщо вони збільшують частотність їх розсилання. Системи соціального меседжингу оптимізовані для розповсюдження коротких фрагментів (сніпетів), у яких часто бракує важливого контексту і нюансів. Це може сприяти поширенню, як умисному, так і ненавмисному, хибно витлумаченої інформації або тенденційних наративів. Стислість постів у соціальних мережах у поєднанні з вражаючими візуальними образами, може перешкодити читачеві зрозуміти мотиви і цінності інших.

Ми дедалі частіше опиняємось у комфортних бульбашках, де неприємні, або новини, що турбують, думки, пропозиції і особи швидко зникають – якщо вони взагалі з'являються. Небезпека полягає в тому, що суспільство загалом може роздрібнитись на такі численні бульбашки, щасливо відокремлені одна від одної. І в міру того, як вони розходяться в різні боки, кожна з них значно вірогідніше буде занепокоєна або шокована щоразу, коли вони зіткнуться.

Тому, зараз, під час війни, як ніколи важливо залишатися стійкою та мислячою людиною. Перевіряти достовірність інформації перед її сприйманням та розповсюдженням. Не забувати, що в умовах війни психіка людини (як і будь-якої живої істоти) підлягає під негативну дію нескінченної кількості факторів та подій. Страх, панічні атаки, пережиті події важко опанувати та пережити, але емпатія, підтримка та розуміння здатні робити неможливе.

Джерела

1. Albat Daniela. Voreingenommenheit zeigt sich am Gehirn Society for Neuroscience, 18/03/2020 URL: https://zbruc.eu/node/96508

2. Forer, B. R. The fallacy of personal validation: A classroom demonstration of gullibility. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1949. № 44. S. 118–123.

3. Tversky, A., Kahneman, D. The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*. 1981. Vol. 211, no. 4481. P. 453–458.

4. Kahneman, D., Tversky, A. On the reality of cognitive illusions. *Psychological Review.* 103(3). P. 582–591.

5. Иванова Е.С. Когнитивные ошибки: новая методика диагностики, опыт апробации. *Materials of the VIII international scientific conference*. Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ s.r.o., 2018. С. 5–9.

6. Канеман Д. Мислення, швидке і повільне. К.: Наш формат, 2024.

Наталія Нудьга

«ФЕНІКС» – ЛІТНІЙ РЕСУРНИЙ ПРОЕКТ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

Це спроба щиро поділитися ліцейним досвідом літнього інтенсиву для педагогів «Фенікс» (дизайн Я-ресурсів в умовах війни). Можливо, він стане в нагоді, щоб надихнутися новими ідеями, збагатитися ресурсними практиками, або просто відчути внутрішній резонанс з пережитим учасниками досвідом та опосередковано стати ще одним його співавтором.

Проект «Фенікс» відбувся у липні 2022 року. Його учасниками стали педагоги ЧОНЛ, які з початку війни безпосередньо були занурені у її руйнівну, нелюдську атмосферу.

Війна стирає усе в попіл. І не лише випалює українську землю: будинки, поля, ліси, а й серця людей. Цей попіл – це безнадія, душевна втома, безсилля, страх, тривога, безпомічність перед руйнівною силою війни. І у кожної людини лишається лишень два вибори – дозволити цьому попелу лишитися назавжди у душі, або проростити з нього нову довіру до світу, любов до людей, життєву мудрість, внутрішню силу, надію, віру у перемогу світла над темрявою, гармонію, як частину космічної гармонії. Так виникла ідея проекту «Фенікс», як можливість для кожного його учасника чи учасниці, обпалених війною, стати на шлях внутрішнього Відродження. Можливість отримати ще одну точку опори для людського зростання: стати сильнішими та витривалішими, більш зрілими та мудрими. Можливість подібно міфічному птаху феніксу в умовах війни відроджуватися, синтезувати внутрішні ресурси задля життя. Адже попереду зустріч з учнями. А що може дати учню спустошений вчитель? Від чого може запалити іскру цікавості, пізнання, любові, творчості, натхнення?

Так, дванадцять педагогів відкрилися двотижневій взаємодії, спілкуванню. Обережно, крапля за краплею відновлювали ресурси, відроджувалися, наповнювалися, розправляли крила, по-новому вчилися літати, посміхатися, радіти, творити, довірливо спілкуватися зі світом, пірнати в себе, радіти один одному, любити, ходити на роботу, ділитися енергією один з одним. Переосмислювали досвід та вчилися жити у нових реаліях – реаліях повномасштабної війни, зберігаючи свій внутрішній баланс.

Ось перелік основних очікувань учасників літнього інтенсиву: задоволення від спілкування з колегами; отримання насолоди від спілкування, надихнутися ним; цікаві зустрічі та нові емоції; отримання позитивних

емоцій від заходів; навчитися, познайомитися з новим; оновлення; відпочинок; відновлення; набуття душевної рівноваги. У відповідь організатори очікували змістовного та сердечного спілкування з колегами. Можливості поділитися «секретами» віднаходження внутрішнього балансу у найскладніших життєвих умовах. Примноження та збагачення особистих ресурсів учасників та активізації їх роботи щодо внутрішньої стабілізації.

Програма «Фенікс» (додаток 1) була побудована таким способом, щоб педагоги могли отримати щоденну «порцію» ресурсів для тіла, розуму та душі. Учасникам намагалися запропонувати певне розмаїття практик, виходячи із розуміння унікальності кожної людини та відповідно унікальності комбінації умов та дій, які приводять її до балансу. Ці практики стосувалися таких ключових джерел відновлення життєвої енергії та її збалансування, як творчість, турбота про тіло, віра, соціальна підтримка, чуттєвий контакт з природою та мистецтвом, корисний інформаційний обмін, самоусвідомлення.

Щоранку у педагогів була можливість розпочати свій день із занять у тренажерній залі, або на спортивному майданчику. Такі колективні спортивні активності часто супроводжувалися жартами і заряджали гарним настроєм. Завдячуючи викладачу міжнародної наукової школи Універсології С. Сокур, відбулося знайомство учасників проекту із оздоровчим комплексом вправ «Баланс 4-х стихій», які, при їх систематичному використанні, дарують ефект фізичного та психоемоційного балансу.

Продовженням турботи про себе були тренінгові заняття під час яких учасники та учасниці актуалізували дієві інструменти психологічної самодопомоги та стабілізації власних психоемоційних станів: дихання, звук, м'язова релаксація, білатеральна стимуляція півкуль мозку, заземлення тощо. Велику увагу приділяли роботі з установками, які заважали підтриманню життєвого балансу. Серед них: заборона на радість під час війни; почуття вини за неможливість зробити більше; заборона на повноцінне піклування про себе; намагання бути в курсі усіх подій; нічні переживання за близьких та інші.

Центральною інформаційно-просвітницькою подією літнього проекту стало тематичне заняття з елементами тренінгу «Формування навичок стресостійкості особистості в умовах війни», проведене для педагогів фахівцями навчально-методичного центру психологічної служби у системі освіти Чернігівської області І. Грищенко, І. Лісовецькою. Його метою було формування навичок стресостійкості особистості в умовах війни, акцентуація на необхідності розвитку, перерозподілу та збагачення особистісного ресурсу, аналіз чинників, індикаторів та реакцій на стрес, пошук конструк-

тивних виходів зі стресових ситуацій. Системно та різнобічно, залучаючи успішні історії педагогів по подоланню дистресових викликів, було презентовано цінний матеріал для глибшого саморозуміння, самозбереження та саморозвитку в нових реаліях війни. Винятковості, особливої душевності та теплоти спілкування цій зустрічі надавало й те, що для фахівців психологічної служби це була перша жива взаємодія з педагогічною командою з часів пандемії.

Під час цього заняття та інших тренінгових занять відпрацьовували з учасниками техніки і методики роботи зі стресом, експрес-техніки щодо роботи з психосоматичними проявами. У роботі з почуттями і переживаннями застосовували проективну методику МАК, елементи арт та танцювальної терапії, техніку «Асоціативний експеримент» (16 асоціацій К. Юнга), мотивуючі цитати про цінність життя, подолання труднощів і страху, які примушують замислитись і діяти.

Джерелом творчого піднесення, натхнення і переживання позитивних емоцій, пов'язаних з процесом творчості, став майстер-клас з петриківського розпису «Народження краси» (ведуча А. Морозова, старший викладач кафедри архітектури та дизайну середовища НУ «Чернігівська політехніка»). Метаморфози настрою та психоемоційного стану учасників відбувалися на очах (хоча робота відбувалася під час багатогодинної тривоги, оголошеної в місті та у приміщенні, яке постраждало від обстрілів під час окупації Чернігівщини російськими військами).

Зустріч із істориком, військовим експертом, автором книг «Північний форпост», «Сіверяни: броньований щит держави. 1 окрема танкова бригада» Михайлом Жироховим додала ментальної рівноваги її учасникам. Адже у педагогів з'явилася ще одна нагода інтегрувати свій пережитий досвід у загальну картину тих подій, які розгорталися в Чернігові та навколо міста у лютому-квітні 2022 року.

Волонтерство, як показує практика, – це ще одне потужне джерело для підтримки life-war balance. Надаючи соціальну підтримку іншим, багато хто примножує свої життєві ресурси та зміцнює свою життєстійкість. Тому волонтерській діяльності також знайшлося місце у нашому літньому проекті. Знайомство з новими проактивними людьми міста, можливості для корисного задіяння своїх сил під час відпустки, співпричетність до захисту рідної країни та відчуття дружнього плеча – опори, які дарувало волонтерство.

На старті програми кожен її учасник чи учасниця взяли на себе одну із ролей: фотограф, репортер, хранитель часу, маг (майстер зі створення позитивного настрою в групі), берегиня чайної та берегиня кавової церемоній, збирач ідей та той, хто трансформує програму. Це дозволило учасникам

творчо проявити себе та додати світлих фарб в психологічну атмосферу інтенсиву.

Особливо атмосферними були чайні та кавові церемонії. Посиденьки за чашкою чаю чи кави відбувалися наприкінці кожного навчального дня. Під час них проходили щирі обговорення нового досвіду, вражень та емоційних переживань. У разі присутності гостя чи гості літньої програми ці посиденьки затягувалися на години і перетворювалися у бурхливі обговорення різних актуальних і важливих тем. Щодня учасники смакували розкішшю неквапливого людського спілкування, яку тимчасово втратили під час воєнних дій. Цінним було і те, що це спілкування відбувалося в професійному колі, колі однодумців.

Під час реалізації проекту використовувався рекреаційний потенціал міста, ліцею. Зокрема, деякі зустрічі проходили на базі дитячого ботанічного саду, який представляє собою прекрасну природню оазу. Можливість безпосереднього контакту з природою, занурення в її літню квітучу красу, чуттєвий резонанс із станами природи сприяли психосоматичному відновленню та ресурсному наповненню педагогів.

Важливо відзначити те, що у цей проект учасники увійшли в дуже різних психоемоційних станах. Більша частина педагогів, які брали участь в інтенсиві, нікуди не виїздили з оточеного Чернігова і були свідками страшних бомбардувань та обстрілів, пройшли побутові випробування і випробування хвилюванням за близьких та рідних людей. Відповідно під час взаємодії учасники потребували дуже уважного і бережного ставлення один до одного. Створити такий екологічний простір для спілкування допомагали принципи: принцип добровільної участі в кожному із видів роботи; інформаційної та емоційної дозованості; вибору глибини занурення в роботу; взаємопідтримки.

Під час заключної рефлексійної зустрічі учасники та учасниці відмітили те цінне, що подарувала їм участь у ресурсній програма «Фенікс»: злиття з природою задля сил для майбутнього; спілкування з однодумцями; спокій і душевну рівновагу; живильний дотик до народного живопису та культури; баланс, рівновагу та відчуття, що ти не один; позитивне спілкування і гармонію; гармонію і взаєморозуміння; радість спілкування, підтримку та навички саморегуляції; силу в спілкуванні та надію.

Роздуми учасників, написані одразу по закінченню проекту.

Устинова Валентина. Ось і промайнув наш двотижневий липневий ресурсний курс для педагогів «Фенікс». За цей короткий час всі заняття сприяли відновленню психоемоційного стану кожної і кожного учасника цих неймовірних, пізнавальних, творчих зустрічей.

Я ще раз впевнилась, що жити потрібно тут і зараз. А кожен виклик,

кожну проблему просто сприймати як можливість стати сильнішим, мудрішим, рухатися і шукати альтернативні шляхи розв'язання того чи того завдання чи проблеми.

Мені здавалось, що війна забрала у мене особисто та і в кожного українця будь-які мрії, бажання. Але так не має бути! Саме на ресурсному занятті «Формування навичок стресостійкості особистості в умовах війни», проведеного на базі ЧОІППО ім. К. Ушинського при роботі з метафоричними картами кожен і кожна із учасників курсу знайшов той внутрішній ресурс, який буде рушійним у подальшому повсякденному житті. Бо поряд із гіркотою йде і радість. Війна – це не тільки про втрати, а й про можливість. Всі ми стаємо сильнішими, дружнішими і більш згуртованими.

Сидоренко Наталія. Чесно кажучи, коли я йшла на старт проекту «Фенікс», то думала: «Навіщо це мені? Краще не чіпайте, а дайте змогу тихенько посидіти в куточку зі своїми думками». Але завдяки чудовій Наталії Володимирівні та дивовижним колегам, які не дали мені закритися, ці два тижні пройшли насичено: познайомилася з практиками, що ведуть до наповнення енергією та бадьорістю; дізналася інструменти власної стабілізації; психоемоційний стан нормалізувався. Відчуваю як відновилися власні ресурси і розумію, що я в змозі надати підтримку своїм учням.

Щиро дякую всім учасникам проекту за розуміння, підтримку, спілкування.

Басараба Наталія. Під час війни, коли емоційний стан є нестабільним, коли наше тіло працює на максимальній потужності важливим є наповнення власного ресурсу. Для мене було важливим усвідомити, що це абсолютно закономірні стани, які з часом змінюються. З кожним із цих станів можна і треба було працювати. Тому участь в літньому проєкті для педагогів ЧОНЛ «Фенікс» створила можливості відновити власний психоемоційний ресурс, фізичне здоров'я та розпочати своє посттравматичне зростання.

Цей проєкт зробив свою справу! Через нього дізналась про власні інструменти стабілізації, самодопомоги, самовідновлення. Усвідомлено використовуючи їх, відчула внутрішній спокій. Рух, практики м'язового напруження і розслаблення сприяли відновленню втраченого балансу та процесу наповнення енергією та бадьорістю.

Відновивши свій психологічний ресурс, розумію що можу стати підтримкою та опорою для наших ліцеїстів. Адже ми, дорослі, можемо підтримувати інших та множити ці сили лише тоді, коли самі маємо достатньо ресурсу.

Глінка-Єремко Інна. У найскладніший для України час кожен переживає зміни настрою та поведінки під час спричинених військовими діями подій. Перебуваючи у місті Чернігові під час військових дій я відчувала

виснаження, тривогу. Настрій коливався від тривоги, злості, приливу оптимізму до спустошення.

Літній проект для педагогів ЧОНЛ «Фенікс», організований психологом Нудьгою Наталією Володимирівною, був своєчасний, корисний для створення можливостей для відновлення педагогами власних психоемоційних ресурсів.

Програма проекту чітко продумана. Вона цікава, різноманітна, сповнена цікавими практиками, тренінгами, зустрічами.

На заняттях з психологом Н.В. Нудьгою дізналася про інструменти власної психоемоційної стабілізації (самодопомога через м'язову релаксацію, звук, дихання, рух та інші). Також для себе на озброєння взяла вправу «Метелик» і виконання фізичних вправ, щоб підтримувати тіло в тонусі. Психолог знайшла ті слова, поради, які потрібні були мені в цей період мого життя. Тепер я ними користуюся. Після цих зустрічей знову захотілося займатися улюбленою справою – вишивання. Як можливість переключити увагу та відірватися від новин – розв'язую задачі.

Двотижневий літній інтенсив «Фенікс» був сповнений спілкуванням, взаємопідтримкою з дорогими колегами. Незабутніми будуть години, проведені на агробіостанції. Поради психолога Н.В. Нудьги як опанувати себе у критичних умовах, як допомогти близьким, учням та підтримати здоровий психічний стан в критичних умовах будуть дуже корисними.

Пустовий Валерій. Ось і пройшли ці два чудові тижні і я вже пишу свій відгук про літній проєкт «Фенікс» (дизайн Я-ресурсів в умовах війни), організований для педагогів ЧОНЛ. Очікування, які озвучив на старті проєкту, повністю здійснилися.

Щоденні практики наповнювали енергією та бадьорістю, давали сили та натхнення на весь день. Сподобались всі тренінги, проведені неперевершеною психологинею нашого ліцею, професіоналом своєї справи, Наталією Володимирівною. Також варто відзначити чудових гостей цього проєкту. Від кожного з них можна було дізнатися щось нове, цікаве та корисне.

Особливо для мене, як людини далекої від художньої творчості, запам'ятався майстер клас з петриківського розпису. Цей український декоративно-орнаментний народний живопис просто манить своєю красою та виразністю, колоритом і неповторною самобутністю. Майстер-клас творчо надихнув, подарував радісні емоції і духовно наповнив.

Логічним завершенням двотижневої роботи стало обговорення на агробіостанції. Своїми думками ділилися кожен учасник та учасниця. Мені сподобалась атмосфера, яка панувала протягом усіх цих днів – легка, спокійна, невимушена. Відчувалася робота колективу, команди, де кожен з учасників готовий був підтримати один одного та допомогти справитися із непростими проблемами сьогодення.

Щиро дякую організаторам та учасникам цього заходу. P.S. Окрема подяка за смачний чай на травах від Інни Борисівни!

Конюша Людмила. Сьогодення – це суцільні гойдалки настрою. Емоції переповнюють: то вгору, то вниз.

Ранок. Новини невтішні, знову ракети, загибель людей, скупчення рашистської техніки та військ на нашому північному напрямку. Що далі? Як жити? Як рятуватись? Як зберегти родину? З такими думками прямую в ліцей через центральний сквер по проспекту Миру. Погляд зупиняється на понівеченому безжалісно знищеному готелі «Україна», на похмурому небі над ним. Сум, сльози навертаються на очі. І тут в поле зору потрапляють робітники зеленбуду, що висаджують квіти на клумбах скверу рівненькими рядками, створюючи різнокольорові килими.

Ледь помітна посмішка з'являється на моєму обличчі: як здорово! Місто відроджується, люди працюють. Війна і квіти. Квіти – острівці краси і любові, висаджені дбайливими рядками. Вони надихають, відволікають від важких роздумів. Зупиняюсь і висловлюю свою вдячність людям, які повертають місту красу, зігрівають своєю працею наші душі. Відчуваю якесь полегшення.

Життя триває. Україна вистоїть. Згадуються рядки з відомої пісні С.Вакарчука «Настане той час!» Все буде добре у кожного із нас!

Мосич Олена. Як виростити в собі Фенікса і чи важливо бути ним.

– Бабуль, а що то за пташка така – фенікс? – маленька Софійка старанно малює щось у своєму альбомі. Здається, спитала просто так. А ж ні…

– Бабуль, а ти бачила фенікса? Може в Індії… Який він?

– Ні, моя бусінко, ніколи не бачила.

Всередині одразу щось напружилося. Зараз це буває часто: від раптових звуків, раптових спогадів, раптових новин. Так, тепер я пружина незрозумілої якості, некерований шмат металу всередині себе. Таке зі мною від початку війни. Навіть раніше, від початку моїх дивних снів. Комусь сняться пейзажі, комусь квіти, як-от моїй Софійці, а мені, скільки себе пам'ятаю, дуже часто – війна. В різних своїх мерзенних проявах. Прокинешся – і довго ще не можеш прийти до тями. В голові одна думка: «Як добре, що це тільки сон!»… Але сни мають властивість збуватися…24 лютого.

– Софійко, що ти малюєш?

– Фенікса. Як ти думаєш, він схожий на павича?

Як же добре, що ця дитина в порядку! Боже, спасибі, що мої дівчата і рідні мої живі та здорові, не нажахані, як хоч би я. Добре, що я переїхала сюди. Тут теж війна, але порівняти не можливо. Після всіх жахів чернігівської облоги думала навести у собі лад. Щось не виходить.

– Софійко, думаю, Фенікс ні на кого не схожий. Він єдиний такий.

Птаха Фенікс… Особлива і неповторна. Як наша Україна. Щоб не відбувалося – відроджується. Ніщо не зможе знищити її. І ніхто!

– Добре, бабулю, що ти у нас. Разом спокійніше.

Ой, рідна моя, та що я можу дати тобі зараз? Я – випалена пустеля. Я – маленька налякана дитина. І рідні стіни не допомагають!

Мудра моя Софійко! Тобі спокійніше, і це у такий час! Ти – Фенікс від народження! А я – ні. Але ж ти частинка мене, а значить щось таке має бути і в мені…

Ці стрічки не можуть вмістити та передати те, що складало живу тканину нашого спілкування під час цього проекту. Того, що щосекунди виражалося словами, мовчанням, поглядами, сльозами, посмішками з їх тисячами відтінків. Того, що ховалося і старанно оберігалося десь глибоко в душі (свідомо чи несвідомо), щоб у потрібному місці і потрібний час явитися світу. Але перші кроки на шляху Відродження було зроблено.

Додаток 1

Програма літнього проекту для педагогів ЧОПЛ «Фенікс»
(Дизайн Я-ресурсів в умовах війни)

Мета: створення можливостей для відновлення педагогами власних психоемоційних ресурсів, фізичного здоров'я та посттравматичного зростання.

Дата	Час	Можливості дня	Відповідальний	Місце проведення
5.07.22 вівторок	10.00	Старт проекту. Знайомство з очікуваннями учасників та презентація можливостей для посттравматичного зростання та ресурсного наповнення у рамках проекту.	Нудьга Н.	АБС
6.07.22 середа	9.30	Практики, що ведуть до наповнення енергією та бадьорістю.	Пустовий В.	Тренажерна зала
	10.15	Тренінгове заняття «Самозчитування психоемоційного стану та секрети самовідновлення. Інструменти власної стабілізації: самоусвідомлення та дихання».	Нудьга Н.	Креативний простір
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	Вчительська

7.07.22 четвер	9.30	Практики, що ведуть до наповнення енергією та бадьорістю.	Пустовий В.	Спортивний майданчик
	10.15	Тренінгове ресурсне заняття «Інструменти самодопомоги. Баланс внутрішнього і зовнішнього простору».	Нудьга Н.	Креативний простір
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	Вчительська
8.07.22 п'ятниця	9.30	Знайомство із оздоровчим комплексом вправ «Баланс 4-х стихій».	Нудьга Н., Сокур С., викладач міжнародної наукової школи Універсології	Тренажерна зала
	10.30	Семінар «Система оздоровлення крізь призму універсології».	Нудьга Н., Сокур С. викладач міжнародної наукової школи Універсології	Креативний простір
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	Вчительська
11.07.22 понеділок	9.30	Практики, що ведуть до наповнення енергією та бадьорістю.	Пустовий В.	Тренажерна зала
	10.15	Тренінгове заняття « Інструменти самовідновлення: Рух. М'язова релаксація. Вага».		
	13.00	Розмова про місто та містян у світлі останніх подій «Чернігів – нескорене місто нескорених людей».	Гринь О., Жирохов М., історик, журналіст, військовий експерт	Креативний простір
	14.30	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	Вчительська
12.07.22 вівторок	10.00	Семінар «Формування навичок стресостійкості особистості в умовах війни».	Нудьга Н., Грищенко І., заступник директора НМЦПССОЧО, Лісовецька І., методист НМЦПССОЧО	ЧОІППО ім. К.Д.Ушинського
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	ЧОІППО ім. К.Д.Ушинського

13.07.22 середа	9.30	Практики, що ведуть до наповнення енергією та бадьорістю.	Пустовий В.	Спорт майданчик
	10.15	Тренінгове заняття «Інструменти самозцілення: звук, рисунок, рифмування».	Нудьга Н.	Креативний простір
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	Вчительська
14.07.22 четвер	10.30	Арт-терапія. Майстер-клас з петриківського розпису «Народження краси».	Нудьга Н., Морозова А., старший викладач кафедри архітектури та дизайну середовища НУ «Чернігівська політехніка»	НУ «Чернігівська політехніка»
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	НУ «Чернігівська політехніка»
15.07.22 п’ятниця	10.00	У фокусі уваги сили природи, як невичерпне джерело психоемоційного відновлення людини.	Нудьга Н., Потоцька С.	АБС
	11.00	Синтез вражень учасників проекту. Підведення підсумків роботи учасників проекту, обговорення особистих та професійних надбань та напрацювання ідей для їх презентації і популяризації.	Нудьга Н.	АБС
18.07.22 понеділок	10.00	Волонтерство. Виготовлення маскувальних сіток.		
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	
19.07.22 вівторок	10.00	Волонтерство. Виготовлення маскувальних сіток.		
	14.15	Чайна церемонія. Рефлексія дня.	Нудьга Н. Глінка-Єремко І.	
	10.15	Зустріч « Обрії майбутнього».		Креативний простір
20.07.22 середа		Робота над есе за результатами проекту.	Нудьга Н.	

ІІ

Питання методики

Світлана Кирієнко
Тетяна Мисливець

ФОРМУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЧЕРЕЗ ІНТЕГРАЦІЮ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА БІОЛОГІЇ

Сучасний етап освітнього процесу все частіше зорієнтовується в напрямку інтеграції навчальних дисциплін. За допомогою інтеграції стає можливим формування якісно нових знань, які характеризуються вищим рівнем осмислення, динамічністю застосування, підвищення їх дієвості та системності. Інтеграція предметів дає змогу здобувачам освіти сприймати інформацію цілісно, системно та різнобічно. Наскрізними компетентностями при цьому є критичне та системне мислення, творчість, уміння керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми. Інтегровані уроки, зазвичай, мають нестандрартну форму проведення, а це, безперечно, підвищує інтерес учнів.

Особливої актуальності набуває всебічний розвиток здобувачів освіти засобами іноземної мови, вивчення за вибором певного предмету іноземною мовою. Основною метою *міжпредметної взаємодії біології та англійської мови* стає трансформація раніше здобутих знань через використання англійської мови, зокрема:

- формування цілісного світогляду про навколишній світ, активізація пізнавальної діяльності;
- оволодіння навчальним матеріалом з біології на іншому рівні – іноземною мовою як засобом спілкування, виховання потреби вивчати англійську мову;
- подальше удосконалення набутих за попередні роки вивчення мовних і мовленнєвих навичок, умінь і знань з англійської мови;
- формування вмінь і навичок структурувати навчальний матеріал, використовувати наукові ідеї, пояснювати процеси, робити висновки щодо складних незнайомих явищ;

- формування навичок комунікативно виправданого застосування біологічної термінології, оволодіння здобувачами освіти основами наукових знань;
- формування навички працювати з інформацією, поданою у різних формах: у вигляді ілюстрацій, схем, описових текстів;
- посилення практичності знань, збільшення їх дотичності до реального життя.

Інтегровані уроки біології та англійської мови доцільно проводити за умови, що зміст навчального матеріалу містить міжпредметні зв'язки, а головною метою такого уроку є опанування системою знань і цінностей, осягнення картини світу і людини в поняттях, символах, образах, моделях буття. Міжпредметні зв'язки – це короткочасне та фрагментарне перенесення інформації з одного предмета на інший. Інтеграція змісту навчального матеріалу під час спільного уроку забезпечує більш високий рівень узагальнення і систематизації інформації, що сприяє кращому розумінню того матеріалу, який вивчають. Найдоцільніше проводити інтегровані уроки з метою узагальнення і систематизації знань у межах вивчення певної сфери спікування. Також інтеграція змісту навчального матеріалу може використовуватися на комбінованих уроках, уроках формування вмінь і навичок, застосування знань, умінь і навичок у навчальній діяльності.

У рамках застосування інтегрованої освітньої технології на уроках англійської мови та біології найбільш цікавими для здобувачів освіти є уроки, засновані на міжпредметних зв'язках, та уроки за технологією CLIL.

Концепція CLIL ***(Content and Language Integrated Learning***) –це вивчення немовних предметів іноземною мовою за рахунок насичення навчального матеріалу проблематикою, актуальною для досліджуваної дисципліни. Такий підхід відіграє важливу роль у розвитку металінгвістичних і метакогнітівних навичок школярів, а також сприяє формуванню в них цілісного уявлення про природничі явища, що відбуваються в світі. За допомогою CLIL технології на якісно новому рівні вирішуються завдання навчання, розвитку та виховання учнів.

Для уроків із використанням технології CLIL потрібно підібрати навчальні матеріали для розвитку навички сприйняття інформації (*listening and reading*), а також, створення (*speaking and writing*) текстів різного обсягу на конкретні теми. Зазвичай завдання поділяються на три групи:

1) завдання *before reading/listening,* які готують здобувачів освіти до самостійного ознайомлення з матеріалом; або допомогти їм зрозуміти ключову лексику з теми;

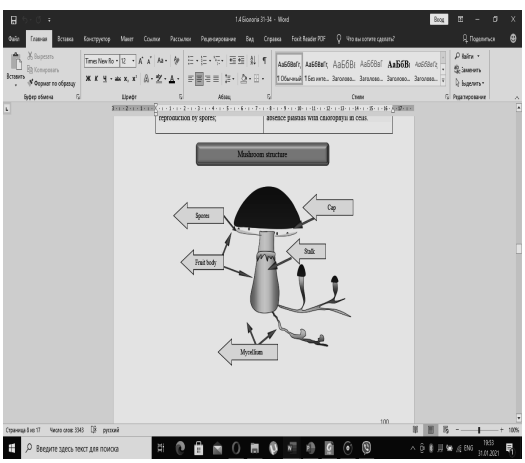
2) завдання *while reading/listening,* які допомагають здобувачам освіти зрозуміти основні ідеї, важливі деталі або конкретну інформацію, що міститься в тексті;

3) завдання *after reading/listening,* які дозволяють здобувачам освіти використовувати специфічну для предмета лексику, будувати власні висловлювання, поглиблювати своє розуміння предмету.

Добираючи завдання, важливо ставити не лише запитання, на які відповіді відомі заздалегідь, але й питання, які дають можливість давати розбіжні відповіді та заохочують здобувачів освіти до дискусій. Важливо, щоб розвиток навичок мислення нижчого та вищого порядку був збалансованим. Багато форм роботи, що доцільно використовувати на уроках із застосуванням технології CLIL, є спільними з тими, що містяться в предметних підручниках. До таких вправ відносяться: категоризація (*categirisation*), тест із варіантами відповідей (*cloze test*), заповнення пропусків (*gap filling*), маркування (*labelling*), співставлення (*matching*), множинний вибір (*multiple choice*), встановлення істина/хибність (*True/ False*), завдання на встановлення логіки викладу тексту (*Jigsaw reading and listening*). Є також такі форми роботи як завдання з класифікації, заповнення таблиці, завершення слова/речення/текста, передача інформації, ідентифікація ознак (наприклад, підкреслення ключових іменників), пірамідне обговорювання, сворення плакату, презентації та кільцеві ігри тощо. Форми роботи мають бути послідовно розподілені таким чином, щоб вони поступово ускладнювалися.

Приклади форм роботи, які можна використовувати, інтегруючи уроки англійської мови та біології.

І. Унаочнення навчального матеріалу.

Завдання різних типів:

1) виписати назви частин гриба;

2) співвіднести їх з назвами українською мовою;

3) спробувати пояснити функції кожної частини українською/ англійською мовою

ІІ. Сприйняття навчального матеріалу (аудіально, візуально, кінестетично). Пропонуємо наступний алгоритм опрацювання термінів, понять:

✓ Українською мовою:

– вступ (коротка бесіда, що актуалізує опорні знання, аргументує, мотивує учня, готує до засвоєння нового);

– зачитування учнем вголос визначення із підручника біології (або іншого джерела);

– читання визначення мовчки кожним учнем;

– логічний аналіз визначення (відповіді на короткі запитання);

– запис визначення у вигляді опорно-логічної схеми;

– відтворення визначення;

✓ Англійською мовою:

– запис слів відповідно до поданої транскрипції з наступним перекладом;

– співвіднесення термінів з їх визначеннями.

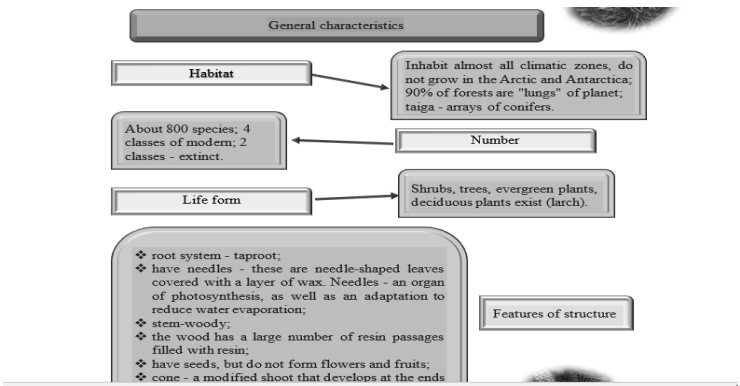
Fill in the table.

Word	Transcription	Translation
	/ɪnˈtens.li/	
	/ɪˈvæp.ər.eɪt/	
	/kənˈsʌmp.ʃən/	
	/ˌres.pɪˈreɪ.ʃən/	
	/ˈem.bri.əʊ/	
	/ɪkˈstɜː.nəl/	
	/ɪnˈtɜː.nəl/	
	/ˈvaɪ.təl/	
	/rɪˈsiːt/	

Match the words to their definitions.

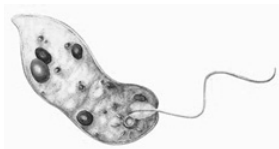
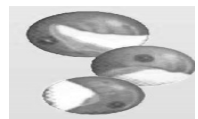
1	intensely	a)	to cause a liquid to change to a gas
2	evaporate	b)	extremely
3	consumption	c)	the amount used or eaten
4	respiration	d)	breathing
5	embryo	e)	outside the body
6	external	f)	an animal that is developing in an egg, or a plant that is developing in a seed
7	internal	g)	necessary for the success or continued existence of something
8	vital	h)	the act of receiving something
9	receipt	i)	inside the body

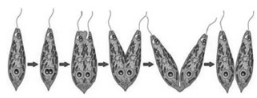
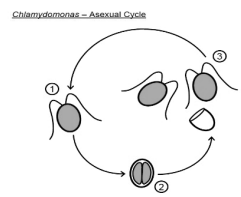
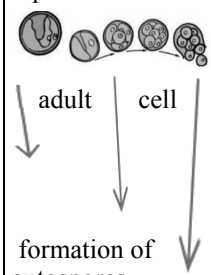
III. Чітке структурування інформації, виділення логічно-змістових складових. Наприклад, при вивченні теми «Голонасінні рослини».

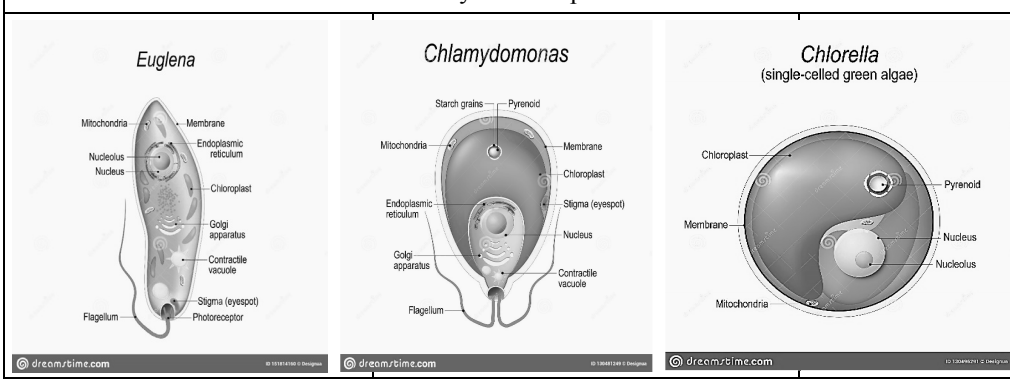
IV. Використання порівняльних таблиць з чіткою логічно організованою інформацією.

Наприклад, при вивченні теми «Одноклітинні організми, здатні до фотосинтезу».

	Sign	Euglena green	Chlamydomonas	Chlorella
1	Habitat	Small fresh water basins 	Fresh water, forest soils 	Fresh water, tree trunks, a part of the body of lichens
2	Body shape	A constant body shape; resembles a spindle: the front end is narrowed and rounded, another – widened and pointed	Permanent, pear-shaped	Permanent, spherical
3	Movement	With a flagellum	Using two flagella	Unable to move actively, carried by water (if inhabits in a pond).
4	Breath	all over the body		
5	Nutrition	mixotrophic (mixed): performs photosynthesis in the light (as autotrophs), in the absence of light the body surface absorbs organic substances dissolved in water (as heterotrophs)		autotrophic

6	Extraction	Water is released through the contractile vacuole, other substances – the entire body surface	Excess water is released through the contractile vacuoles – this regulates the pressure in the cell, as well as removes unnecessary substances to the cell	Secretes unnecessary substances throughout the body
7	Reproduction	asexual, occurs by longitudinal division of euglena in half 	asexual reproduction sexual reproduction	asexual reproduction
8	Adaptation to harsh conditions	Covered with a hard shell and forms a cyst (for example, when drying); with the onset of favourable conditions, the cyst opens and Euglena begins active life.	Food for other inhabitants of reservoirs; enriches reservoirs with oxygen; used for laboratory research.	Purification of reservoirs from dissolved organic substance, serves as food for small animals.

Study and compare

V. Типовими завданнями на закріплення вивченого можуть бути вправи на встановлення істини/хибності (*True/False*). Наприклад, при вивченні теми «Біологія – наука про життя».

Read and tick if the sentence is true. Exchange your ideas with your partner.

1.	Mycology studies the world of animals.
2.	Botany is a science of connection of living organisms with the environment.
3.	Zoology studies the world of plants.
4.	Ecology studies the world of viruses.
5.	Cytology studies cells.
6.	Virology studies mushrooms.
7.	Microbiology studies organisms that are only visible under a microscope
8.	Biology is divided into several branches.
9.	An ancient Greek scientist Aristotle is called the «father» of botany.
10.	People use the knowledge of the structure and vital functions of organisms.
11.	Biology attracts attention of many researchers of the internet.
12.	Biology is the science which studies the air.

VI. Завдання на перевірку або закріплення вивченого – множинний вибір (*multiple choice*). Наприклад, при вивченні теми «Бактерії – будова та життєві процеси».

Choose one correct answer.

1. How does the bacterial cell differ from the plant:

a) there is no cell membrane; c) capable of nutrition;
b) has a cytoplasm; d) deprived of a decorated nucleus.

2. How do bacteria adapt to harsh conditions:

a) by forming buds; c) by going into hibernation;
b) by forming disputes; d) by moving to warmer habitats.

VII. Завдання на заповнення пропусків (gap filling), встановлення причинно-наслідкових зв'язків у тексті. Наприклад, при вивченні теми «Дріжджі».

Read and fill in the gaps with words from the word bank.

yeast, fungus, mycelium, substrates, colonies, sugars, carbon dioxide, oxygen, brewing

Yeast is a _____ that does not form a _____. Their spherical or oval cells settle on _____ rich in sugars and can form _____ of various shapes. Yeast is able to break down _____ into alcohol and _____ without the participation of _____, thus obtaining the energy they need. Since ancient times, people have paid attention to this property of yeast. They used _____ to produce alcohol, in the baking and _____ industries.

VIII. Вправа на розвиток логічного мислення. Наприклад, при вивченні теми «Насінина. Плід».

Guess the riddles.

Pumpkin, cherry, bean, pear, guelder rose, potato

1. No windows, no doors, a house full of people. _____
2. Seven hundred piglets hang on a peg. _____
3. Under the ground the bird twisted the nest and laid eggs. _____
4. White in spring, green in summer, yellow in autumn, delicious in winter. _____
5. Red colour, wine taste, stone heart. Who has this? _____
6. Not a girl, but wears red ribbons. _____

IX. Завдання на завершення речення/тексту, створення власного висловлювання. При вивченні теми «Тканини рослин»:

Phloem forms a continuous conductive system that permeates all parts of the plant. The sugars formed during photosynthesis in the phloem go to the places where they will be used – the tops of shoots and roots, the fruits, seeds, storing root tissue. During the formation of flowers, ripening of seeds and fruits, some nutrients move not down, but up. Therefore, the movement of substances along the phloem can occur in different directions.

Now try to describe the movement of organic substances in xylem.

_____

Отже, нестандартність подачі уроків, багатогранність тематики, реалізація особистісно-орієнтованого та диференційованого підходу, формування міжпредметних компетентностей, висока результативність інтегральної системи дає можливість рекомендувати поєднання різних форм роботи при проведенні бінарних та інтегральних уроків біології та англійської мови.

Джерела

1. Мельниченко Л. І. Інтегровані уроки. *Вища школа.* 2011. С. 70–71.

2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / За ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2002. 328 с.

3. Методика предметно-мовного інтегрованого навчання (CLIL): світовий досвід. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2590/1/Rudnik_Y_MNPK_PP_2013_FLD_PI.pdf

Світлана Потоцька

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В ПРИРОДНИЧОМУ НАПРЯМКУ

Сьогодні в умовах реформування сучасної освіти та реалізації Концепції «Нова українська школа» в освітній процес ширше впроваджуються методи й технології на основі проєктної й дослідної діяльності здобувачів загальної середньої освіти як однієї з найважливіших компетентностей сучасного здобувача загальної середньої освіти. Запорукою успіху наукового дослідження може стати зацікавленість здобувача загальної середньої освіти, прагнення до пошуку, бажання відкривати нове. Формування науково-дослідницьких умінь у здобувачів загальної середньої освіти – процес складний та тривалий, він не може бути спонтанним, а юний дослідник має бути зацікавленим у результаті.

Важлива роль учителя та наукового керівника дослідницької роботи: він повинен послідовно й методично формувати дослідницькі вміння, розвивати пошукові навички, ставити експериментальні задачі, постійно аналізуючи, контролюючи хід і результати науково-дослідних робіт, запобігати помилкам, показувати досконалі шляхи виконання завдань, заохочувати й підтримувати юних науковців.

Розвиток дослідницьких умінь здобувачів загальної середньої освіти в навчанні природничих наук за методом проєктів, який віднесено переважно до групових форм роботи в освітньому процесі, передбачає підбір завдань, розв'язання яких потребує значної затрати часу й заздалегідь спроєктованої дослідницької діяльності всіх учасників. Для цього методу характерні висока мотивація, можливість розвитку творчих здібностей й самостійності. У процесі навчання біології й екології використання даного методу набуває особливої значущості, оскільки методологія пізнання довкілля віддзеркалює всі етапи проведення проєктної діяльності.

Основними складниками проєкту є: проблема, актуальність, мета, завдання, тип, структура, методи створення програмного комплексу, час роботи, форма представлення результату. Ознаки навчального дослідницького проєкту: мета, методи, творчий характер діяльності, характер координації, характер контактів і кількість учасників, час розробки.

Види дослідної діяльності здобувачів загальної середньої освіти під час виконання проєкту: спостереження, висунення гіпотези, урахування умов

експерименту, постановка й виконання експериментального дослідження, отримання й обробка результатів дослідження, формулювання висновків і перспектив подальшого розвитку та ін.

Вимоги до змісту проєкту:

– творчий підхід до процесу розв'язання;

– врахування об'єму знань; спрямування на можливість неоднозначного сприйняття сформульованої проблеми, умови реалізації;

– наявність пізнавальної мотивації в здобувачів загальної середньої освіти;

– актуалізація й систематизація наявних знань;

– введення обмежень у часі;

– наявність засобів навчання, що забезпечують виконання завдання.

Основні етапи розроблення дослідницького завдання проєкту:

– проблемна ситуація (метою є забезпечення методичних умов для розвитку дослідницьких умінь у процесі творчого вирішення проблемних ситуацій);

– вимоги до змісту – творчий підхід до процесу розв'язання, врахування об'єму знань, спрямування на можливість неоднозначного сприйняття сформульованої проблеми;

– умови реалізації – наявність пізнавальної мотивації в здобувачів загальної середньої освіти, актуалізація й систематизація наявних знань, обмеження в часі;

– наявність засобів навчання, що забезпечують виконання завдання, засоби досягнення мети, побудова моделі проблемної ситуації;

– системний аналіз вхідних даних та синтез варіантів розв'язування, перевірка розв'язку на адекватність проблемної ситуації;

– результат – сформульоване дослідницьке завдання.

Засоби досягнення мети: побудова моделі проблемної ситуації, системний аналіз вхідних даних та синтез варіантів розв'язування, перевірка розв'язку на адекватність проблемної ситуації.

Дії вчителя під час виконання проєкту мають рекомендаційний характер. Для надання консультації й контролю за процесом роботи над проєктом встановлюють графік консультацій з учителем.

У процесі роботи над проєктом з природничих наук доцільно проводити зі здобувачами загальної середньої освіти екскурсії на навчально-дослідну ділянку та спостереження, закладати модельні ділянки для дослідження та ін.

Захист проєкту – завершальний етап виконання. Проєкт проходить етап захисту, який є формою контролю. Здобувачі загальної середньої освіти звітують про проведену роботу. Проєкт здійснюється у формі виставки виробів, виступів із розповіддю про роботу, творчого звіту, добірки інформаційних повідомлень, проведення дослідів, складання письмових та усних есе,

презентацій, випуску газети, виготовлення листівок, гербаріїв, колекцій, альбомів, книжок-розкладок, ілюстрацій та ін.

Оцінювання повинне мати стимулювальний характер. Здобувачів загальної середньої освіти, які досягають особливих результатів, доречно відзначити дипломами або подарунками в декількох номінаціях: «Пізнавальний проєкт», «Потрібний проєкт», «Науковий проєкт» та ін.

З метою розвитку творчого потенціалу обдарованих здобувачів загальної середньої освіти ми розробили систему організації дослідної діяльності в рамках авторського проєкту «Екологічні паростки майбутнього» (співавторство з Ю.О. Карпенком), який реалізується на базі Чернігівського обласного наукового ліцею Чернігівської обласної ради. На території агробіостанції Чернігівського обласного наукового ліцею в регіональному ландшафтному парку «Ялівщина» розташований Молодіжний хаб «Молодіжний кліматичний центр» (далі МКЦ), який був створений у рамках проєкту ПМГ ПРООН-ГЕФ «Розвиток спроможності молодіжного кліматичного центру та нові можливості для сільської молоді» UKR/SGP/OP6/Y5/CORE/YCC/2020/51. На платформі МКЦ проводилися заходи для учнівської молоді, зокрема інформаційно-просвітницька, проєктна діяльність з метою розбудови екологічної спроможності молоді, поширення екологічно-дружніх ініціатив та ін.

Мета проєкту: створення багаторічної, комплексної, інтегративної парадигми екологічної складової світогляду здобувачів загальної середньої освіти ліцею на основі поєднання теоретичних знань з практичними вміннями й навичками для формування екологічно свідомої людини XXI ст., століття збалансованого розвитку.

Девіз проєкту: ми відповідальні за Землю, на якій живемо; вивчати, щоб зберегти; від природи до роду, від роду до народу, від народу до країни.

Інноваційне значення проєкту: вперше на засадах розуміння екології як багатогранної, комплексної, інтегративної науки запропонована ієрархічна, поліфункціональна й поліцентрична модель ліцейної екологічної освіти, що базується на практичній спрямованості навчальної діяльності, активній світоглядній мотивації, вивченні довкілля через призму пізнання його складових.

Форми реалізації проєкту: навчальні заняття, виконання робіт МАН, науково-практичні ліцейні, обласні, всеукраїнські конференції, навчальна практика; екологічні літні школи, тематичні екскурсії й подорожі, практична природоохоронна діяльність, екологічні свята, тренінги й зустрічі.

Практичне значення: проєкт спрямований на підвищення екологічної культури, глибоке опанування екологічних знань, формування екологічного мислення, свідомості й культури, велику увагу приділяють природоохоронній діяльності.

ЗМІСТ

Ми повинні врятувати весь світ, інакше не врятується жоден з нас….
Моріс Стронг, Генеральний секретар Конференції ООН
з довкілля і розвитку. (Ріо, 1992).

Нами виділено 10 напрямків реалізації проєкту:

1) Екологія – наука XXI ст.: теоретичні засади й практичні здобутки.

2)«Екологія ліцейного дому» (моніторинг екологічного стану ліцею та агробіостанції (навчально-дослідної ділянки); ландшафтний дизайн приміщень ліцею, екологічні особливості кімнатних рослин).

3) «Стежка в природу» (агробіостанція як осередок навчальної, еколого-освітньої та науково-дослідної роботи ліцеїстів).

4) Земля – наш дім (екологічна агітбригада, команда «еко-що-де-коли?»).

5)Ми відповідальні за навколишній світ (глобальні екологічні проблеми, їх вплив на екологічний стан регіонів; вивчення екосередовища та його складових методами біоіндикації).

6) Екологічні «скриньки»: від екопростору ліцею до екосередовища регіону, залучення до системи екоосвіти ліцею, навчальних закладів Чернігівської області й підтримання звязків через здобувачів освіти ліцею.

7) Екологія душі (підхід до формування елементів екосвітогляду в системі психологічної освіти ліцеїстів).

8) Світ природи й людини в історії мистецтва й культури (засади формування пізнання природи й місця в ній людини).

9) Етноекологічні корені нашого народу (від природи до роду, від роду до народу; від народу до батьківщини).

10) Перлини природи рідного дому (пошук відомостей про унікальні, цінні й цікаві об’єкти природного середовища малої батьківщини ліцеїстів).

Напрями реалізації проєкту:

1. Екологія – наука XXI ст.: теоретичні засади й практичні здобутки.

Мета роботи напрямку: на основі сучасних здобутків екологічної науки розкрити практичні аспекти реалізації ідей сталого розвитку в системі екологічної освіти й виховання (на прикладі Екошколи – Чернігівського обласного наукового ліцею Чернігівської обласної ради як навчального закладу нового покоління).

Творчий пошук педагогів ліцею дав змогу створити систему екологічної освіти й виховання, оновити форми й методи викладання природничих дисциплін. Використовується у викладанні біології й екології лекційно-семінарська система, різні типи уроків (уроки–конференції, уроки–практичні роботи, уроки–диспути, уроки–дискусії). Широке використання й поєднання різних форм і методів викладання дозволяє урізноманітнити, зробити

більш змістовним і цікавим ліцейний курс біології й екології. Пошук нових форм і підходів до системи екологічної освіти й виховання є досить пріоритетним напрямком щодо формування екологічної свідомості та екологічної культури. Досить суттєвою ланкою в цій системі є постать майбутнього учителя-біолога й еколога. Творчого характеру набула діяльність здобувачів загальної середньої освіти ліцею. Джерелом набуття екологічних знань стала проблемно-пошукова, науково-практична, експериментальна й краєзнавча робота, яку реалізують у різних формах і підходах.

Однією з нових форм екологічного виховання є навчальна практика з біології та літня екологічна школа. У ході її проведення формується екологічна орієнтація ліцеїстів, поповнюються знання про взаємозв'язок людини з природою, розвивається вміння вивчати й оцінювати стан місцевих екосистем. Навчальна практика та літня екологічна школа відіграють важливу роль у навчанні й вихованні ліцеїстів.

За результатами діяльності з 1994 року проходить Всеукраїнська учнівська екологічна конференція «Вивчати, щоб зберегти» та ін. Приклади тем дослідницьких робіт учнів:

Секція 1.
Ліцей як екошкола майбутнього

ПІП ліцеїстів	Тема дослідження
Торжевська М.М., Глушак Н.С.	Екоосвітні рухи та практичні природоронні заходи на теренах ліцею як фундамент формумання екосвідомої людини нового часу.
Торжевська М., Маглич О., Батюк А., Кліщенко К.,	Живи в стилі «Еко» сценарій авторського відеофільму для Всеукраїнського конкурсу «Життя без сміття».
Хименко А.О., Качура В.Ю.	Від екологічних практик до літніх екологічних шкіл: Історія розбудови екоосвітніх технологій та їх практична реалізація в ліцеї.
Штупун В.Г., Курбанова О.О.	Екологічний календар як практична модель формування екологічної свідомості та практичних кроків захисту довкілля.

Секція 2.
Агробіостанція як осередок освітнього процесу та науково-дослідної роботи ліцею

Мозгова Д.С., Сергієнко А.В.	Ботанічний сад створений дитячими руками.
Мекшун А.С., Пічкурова І.Д.	Фітосад як аромолабораторія в природі та рукотворне диво агробіостанції ліцею.

Чепурна О.Ю.	Енергетичні судинні рослини в умовах Поліської частини Чернігівської області.
Хуторненко К.О.	Біоекологічні, фармацевтичні особливості лікарських рослин з фітонцидними властивостями, їх поширення та вирощування в умовах Чернігівського Полісся

Секція 3.

Екоосвітні та природноохронні заходи ліцею на теренах України

Батюк А.О., Потапенко О.О.	Ліцейна авторська композиція «Симфонія Полісся» – від ідеї до створення та презентації на Всеукраїнському конкурсі натуралістичної творчості.
Усова Н.С.	Збереження окремих видів флори і фауни Чернігівської області, занесених до Червоної книги України та Міжнародних охоронних переліків.
Картель І.О.	Екологічний челендж (створення папероїдів, екоресурсні технології, екоосвітні заходи) в ліцеї як система практичних кроків збалансованого природокористування.

Секція 4.

Регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» як природний майданчик науково-дослідної роботи

Подорван О.С., Манзюк В.А.	Природні умови та особливості абіотичного середовища території регіонально-ландшафтного парку «Ялівщина».
Димочка А.С.	Десять фактів з історії «Ялівщини».
Вітер А.В., Діденко Д.В.	Нотатки до ентомофауни території регіонального ландшафтного парку «Ялівщина».
Кривопала Н.В.	Біоекологічні особливості, видова різноманітність та значення в природних системах іхтіофауни річки Стрижень.
Бондаренко Е.В., Сердюк В.П.	Біоекологічні особловості, видова різноманітність та значення в природних системах ссавців регіонального ландшафтного парку «Ялівщина».
Бердник Ж.В., Кравченко А.С.	Біоекологічні особливості, різноманітність, особливості поширення водних та прибережно-водних рослин річки Стрижень.

2. «Екологія ліцейного дому» (моніторинг екологічного стану ліцею та агробіостанції; ландшафтний дизайн приміщень ліцею, екологічні особливості кімнатних рослин).

Мета роботи напрямку: сприяти формуванню майбутньої інтелектуальної еліти в галузі екології, біології, сільського господарства, а також забезпечення поглибленої еколого-біологічної освіти, створення оптимальних умов для самореалізації обдарованих здобувачів загальної середньої освіти, всебічний розвиток їх творчих здібностей, підготовка ліцеїстів до участі в біологічних, екологічних олімпіадах, створення передумов для подальшого успішного навчання в закладах вищої освіти. Проводиться дослідницька робота за напрямками: рослинництво, квітництво. Ліцеїсти беруть участь у конкурсах та святах обласного, Всеукраїнського етапу: «Ліцей – мій рідний дім, зробимо його квітучим садом»; «Україна – сад»; «Парки – легені міст та сіл»; «Свято квітів навколо нас»; «Скарби Деметри»; «Галерея кімнатних рослин нашого ліцею»; «Юний натураліст–природолюб»; «Зимовий букет – замість ялинки» та ін.

Приклади діяльності учнів з досвіду роботи:

- Всеукраїнський еколого-мистецький фестиваль «Ленд-арт весна – 2019», конкурсна робота на тему «Симфонія Полісся» (16 травня 2019 р.). *У*часники команда ліцею (Батюк А., Потапенко О.), нагорода – Грамота за ІІ місце.

– Обласна виставка-конкурс «Зимовий букет – замість ялинки» в рамках природоохоронної акції «Не рубай ялинку» від Партнерської мережі «Освіта в інтересах сталого розвитку в Україні» (з 2018 р. по 2021 р.). Учасники команда ліцею, нагорода – Грамота за екоосвітню діяльність.

– Всеукраїнський конкурс «Україна – сад», тема роботи «Еколого-біологічні особливості колекції плодово-ягідного відділу агробіостанції Чернігівського обласного педагогічного ліцею та підходи до її оптимізації і використання в озелененні» (2014 р.). Учасники команда ліцею (Хлистун В., Бартош Г., Батюк А., Стародубець А.). Нагорода – Диплом за ІІІ місце.

– Всеукраїнський зліт учнівських виробничих бригад, трудових аграрних об’єднань закладів загальної середньої й позашкільної освіти (2020 р.). *У*часники команда ліцею, нагорода – Диплом ІІІ ступеня.

– Всеукраїнський конкурс флористики й фітодизайну, назва роботи «Нитка життя» (2020 р.). Учасники команда ліцею, нагорода – Диплом ІІІ ступеня.

– Всеукраїнський зліт учнівських виробничих бригад, трудових аграрних об’єднань закладів загальної середньої й позашкільної освіти (2020 р.).

Від Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді переможців та призерів виставки-презентації «Щедрість рідної землі», проведеної у рамках ІІ етапу Всеукраїнського зльоту учнівських виробничих бригад, трудових аграрних об'єднань нагороджено Диплом за зайняте ІІІ місце команду ліцею (Пильник М., Чекиш Т., Картель І.)

3. «Стежка в природу» (агробіостанція як осередок навчальної, еколого-освітньої та науково-дослідної роботи ліцеїстів).

Мета роботи напрямку: проводячи роботу на агробіостанції, учитель біології й екології реалізує освітні, розвивальні й виховні завдання:

– розвиток пізнавального інтересу в здобувачів загальної середньої освіти до вивчення життя рослин, тварин;

– закріплення й розвиток теоретичних знань з біології й екології; проведення науково-дослідницької роботи;

– оволодіння практичними знаннями;

– виховання в здобувачів освіти любові до природи, прекрасного, всього живого й уміння бачити й відчувати прекрасне.

Навчально-дослідна ділянка (агробіостанція) є структурним підрозділом Чернігівського обласного наукового ліцею і виступає осередком науково-дослідної, еколого-освітньої та рекреаційної діяльності навчального закладу.

4. Земля – наш дім (екологічна агітбригада, команда «еко-що-де-коли?»).

Мета роботи напрямку: в сучасних умовах гострої екологічної кризи набуває особливого значення екологічне виховання, екологічна освіта, формування екологічного світогляду й культури. Виховання в ліцеїстів усвідомлення, що людина – це частина природи, вона повинна знати закони природи, не порушувати їх, вести господарську діяльність відповідно до цих законів – є головним завданням роботи цього напрямку. Ліцеїсти беруть участь у конкурсах та акціях обласного, Всеукраїнського етапу: «Екологічна агітбригада»; «Вчимося заповідати»; «Збережи первоцвіти Чернігівщини»; «Птах року» та ін.

5. Ми відповідальні за навколишній світ (глобальні екологічні проблеми, їх вплив на екологічний стан регіонів; вивчення екосередовища та його складових методами біоіндикації).

Мета роботи напрямку: розуміння складності сучасного світу з позицій глобалістики й можливість участі у вирішенні екологічних проблем свого регіону за принципом «мисли – глобально, дій – локально», при розв'язанні різних проблем стану довкілля на основі одержаної наукової інформації й залучення методу біоіндикації. Проводиться дослідницька робота за напрямками: природоохоронна діяльність. Ліцеїсти беруть участь в освітніх проєктах екологічного спрямування; у проведенні науково-практичних

конференцій та круглих столів; вікторин, КВК, конкурсів на природоохоронну тематику та ін.

6. «Екологічні скриньки»: від екопростору ліцею до екосередовища регіону й залучення до системи екоосвіти ліцею навчальних закладів Чернігівської області та підтримання зв'язків через учнів ліцею.

Мета роботи напрямку: наша держава була, є і залишається аграрною країною, те, як ми працюємо на землі, визначає наше благополуччя й добробут України. Ця думка повинна проходити через всю систему заходів з «вирощування» юних господарів Землі. Ліцеїстам важливо показати, як, опираючись на знання, можна краще й раціональніше вести господарство. Проводиться дослідницька робота за напрямками: овочівництво; рослинництво; садівництво; бджільництво; лісівництво. Ліцеїсти беруть участь у конкурсах і природоохоронних акціях обласного, Всеукраїнського етапу: «Мій рідний край – моя Земля»; «Дивовижний світ природи»; «Юний селекціонер»; «Основи вирощування екологічно чистої продукції на ділянці біодинамічного землеробства» та ін.

7. Екологія душі (підхід до формування елементів екосвітогляду в системі психологічної освіти ліцеїстів).

Мета роботи напрямку: формування на основі одержаних знань, вмінь і навичок системи елементів екологічного світогляду з розумінням сучасних цивілізаційних процесів і місця людини в них. Проводиться робота за напрямками: екологічні свята та дні, екологічні проблеми й можливості, екологічна скринька ідей, практичні природоохоронні заходи. Ліцеїсти беруть участь у заходах та акціях обласного, Всеукраїнського етапу: «День Землі», «День лісів», «День води», «День біорізноманіття» та ін.

8. Світ природи й людини в історії мистецтва й культури (засади формування пізнання природи й місця в ній людини).

Мета роботи напрямку: на основі вивчення здобутків культури та мистецтва показати красу природи та її рекорди, місце людини – творця в історії, засобами естетичного сприйняття світу довести можливість поєднання світу природи й людини в історії мистецтва й культури. Ліцеїсти під час навчальних занять вивчають твори про природу, відвідують художні виставки, території природно-заповідного статусу й паркові території (Тростянець, Качанівка, ботанічні сади), а також беруть участь у конкурсах та акціях обласного, Всеукраїнського етапів: «Екологічна агітбригада»; «Україна-сад»; «Збережи первоцвіти Чернігівщини» та ін.

9. Етноекологічні корені нашого народу (від природи до роду, від роду до народу; від народу до батьківщини).

Мета роботи напрямку: на основі традицій поліського краю встановити можливість проведення етнокультурних заходів, пов'язаних із природою,

місцевостями, звідки родои ліцеїсти (вечорниці, веснянки, літні зелені свята) через призму етноекологічних коренів нашого народу – від природи до роду, від роду до народу; від народу до батьківщини. Ліцеїсти під час навчальних занять і позакласної діяльності вивчають твори місцевих літераторів про природу, відвідують художні й краєзнавчі виставки, створюють на агробіостанції куточки етнографії з живою колекцією етнографічних, обрядових рослин.

10. Перлини природи рідного дому (пошук відомостей про унікальні, цінні й цікаві об'єкти природного середовища малої батьківщини ліцеїстів).

Мета роботи напрямку: проведення дослідних і науково-експериментальних робіт з інтродукції деревних рослин, їх акліматизації й подальшого введення в культуру; ведення фенологічних спостережень.

Проводиться дослідницька робота за напрямками: дендрологія, вегетативне розмноження, інтродукція, акліматизація. Ліцеїсти беруть участь у конкурсах та акціях обласного, Всеукраїнського етапу: «День довкілля»; «День Землі»; «Ліси для нащадків»; «Юннатівський Зеленбуд»; «Зелений паросток майбутнього»; «Парки – легені місті і сіл» та ін. Основні напрямки та підходи проєкту «Екологічні паростки майбутнього» розробляються динамічною творчою групою: «Агробіостанція Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді – лабораторія еколого-біологічних і краєзнавчих досліджень». Проєкт «Екологічні паростки майбутнього» був відзначений Сертифікатом Лауреата в номінації «Організація освітнього процесу» в рамках VIII-го Всеукраїнського конкурсу «Творчий учитель – обдарований учень» Інститутом обдарованої дитини НАПН України, (id № 426812, 05.06.2020).

Отже, метод проєктів дозволяє через призму розуміння біології як багатогранної, комплексної, інтегративної науки запропонувати ієрархічну, поліфункціональну й поліцентричну модель екологічної освіти для здобувачів загальної середньої освіти, що базується на практичній спрямованості навчальної діяльності, активній світоглядній мотивації, вивченні довкілля через призму пізнання його складових. Розроблений нами авторський проєкт «Екологічні паростки майбутнього» складається з 10 напрямів, де практичні аспекти спрямовані на підвищення екологічної культури, глибоке опанування екологічних знань, формування екологічного мислення, свідомості й культури в здобувачів загальної середньої освіти, в ньому велику увагу приділяють природоохоронній діяльності, може бути реалізований в системі профільної освіти на базі закладів загальної середньої освіти України.

Джерела

1. Підходи до організації науково-дослідної діяльності здобувачів загальної середньої освіти в природничому напрямку. Методичні рекомендації / автор-упорядник С.О. Потоцька. Чернігів, ТОВ «Десна Поліграф», 2021. 102 с.

2. ВИВЧАТИ, ЩОБ ЗБЕРЕГТИ. Матеріали ліцейної екологічної конференції, присвяченої дослідженням, які проводилися під час літньої екологічної школи – 2019. Чернігів, 2019. 84 с.

Ірина Еткіна
Любов Шара

«СУДЕТСЬКА ПРОБЛЕМА»: РЕАЛІЇ БЕЗПРАВНОСТІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ГРОМАДЯН У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ ЧИ БРУТАЛЬНА ІНФОРМАЦІЙНА КАМПАНІЯ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ?

Можливості використання:

Курс «Всесвітня історія», 10 клас. Розділ 6. «Передумови Другої світової війни».

Мета заняття:

►вироблення навичок роботи з першоджерелами – опублікованими документами та медіа-сюжетами;

►формування компетентностей: хронологічної, просторової, аксіологічної, логічної, мовленнєвої.

Ключові слова і поняття: *агресор, політика «умиротворення», «судетська проблема», етнічна меншина, «Карлсбадська програма».*

Забезпечення заняття: роздаткові візуальні джерела (опубліковані джерела, медіа матеріали), історична карта «Політична карта світу після Першої світової війни», мультимедійний центр.

Методичні способи і техніки: робота з опублікованими джерелами, медіа-сюжетами, історичною картою, робота у групах, дискусія.

Слово вчителя: у березні 1938 р. Німеччина розв'язала «австрійське питання» відповідно до попередньо розробленого «плану Отто»: порушивши суверенітет Австрії, вторглася у її межі та здійснила «аншлюс».

? 1. Згадайте, з якою метою було здійснено «аншлюс» Австрії?

2. Доведіть або спростуйте актуальність «австрійського питання».

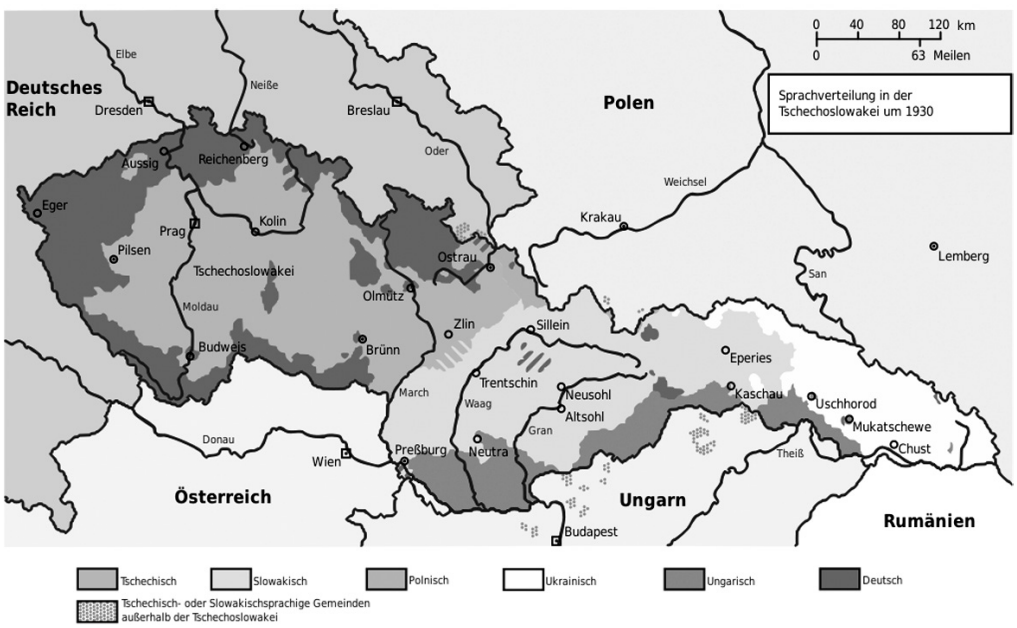
3. Чим мотивувалося невтручання європейських країн у процес порушення А. Гітлером Версальського договору?

Новим підтвердженням «політики умиротворення» Великої Британії та Франції стала їхня причетність до розчленування Німеччиною Чехословаччини у вересні 1938 р. Цього разу також назріла «проблема» німецькомовного населення – «судетська проблема».

Судети – історичний регіон на півночі та заході Чехії, що отримав назву на честь Судетських гір, був місцем компактного проживання етнічних німців, які мали паспорти громадян Чехословаччини. За переписом 1930 р. їх нараховувалося 3070 тис. осіб або 95 % від загалу німецької меншини у країні (3231 тис. осіб). Але чи можемо ми вважати їх безправною спільнотою? Чи може «судетська проблема» – це вигадка брутальної інформаційної кампанії нацистської Німеччини проти Чехословаччини задля її подальшого розділення та окупації? Поміркуймо, звернувшись до опублікованих матеріалів й медіа-сюжетів.

Вправа. *Клас об'єднуємо в 3 групи: 1-ша доводить тезу про наявність широких громадянських і політичних прав етнічних німців у Чехословаччині, 2-га – обстоює думку про безправність німецької громади, 3-тя – слухає, аналізує та робить висновок із почутого.*

Матеріали, медіа-сюжети і запитання для 1-ї групи:
Поширення мов у Чехословаччині у 1930-ті роки

Чехословацькі солдати охороняють вулиці міста Красна Ліпа. Судети
(медіа-сюжет № 1)

Німецькі демонстрації у прикордонних областях Чехословаччини
(медіа-сюжет № 2)

Кудрявська Я. «Німецьке питання» в чеських Судетах після приходу А. Гітлера до влади

«…Було забезпечене широке представництво етнічних німців у Національних зборах, розширені права місцевого самоврядування, розвивалася освіта рідною мовою (певна кількість чеських громадян німецького походження демонстративно не розмовляла чеською мовою, і це їм нічим не загрожувало). 8 лютого 1937 року була укладена національна угода між урядом і німецькими партіями, які входили до урядової коаліції. Уряд зобов'язався подати широку економічну допомогу районам Судетської області, які найбільш постраждали від економічної кризи, і встановити принцип пропорційної участі німців у державному апараті з тим, щоб питома вага державних службовців німецької національності відповідала питомій вазі німецького населення в країні (22%). За даними німецького антифашистського журналу «Ді Цайт ім Більд», в Чехословаччині є 5 293 німецьких початкових шкіл. А в італійському Тіролі, де живе 250 тис. німців, нема жодної німецької школи. В Чехословаччині є більше 2 тис. німецьких культурно-освітніх товариств, а в Італії – ні одного. В Чехословаччині діє 17 постійних німецьких театрів, а в Італії – жодного. В Італії література німецькою мовою не видається зовсім, а в Чехословаччині виходить у середньому 1 819 книг на рік. У самій Німеччині в міських бібліотеках на кожні 10 чоловік населення припадає 2 книги, а в Чехословаччині в міських бібліотеках на ту саму кількість громадян німецької національності припадає 6 німецьких книг».

Джерело: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kudriavska_nimetske.pdf

? 1. Спираючись на карту, проаналізуйте межі проживання етнічних меншин та райони поширення німецької мови.

2. Опишіть побачене в медіа-сюжеті № 1.

3. Поміркуйте, з якою метою запроваджено охорону жителів міста Красна Ліпа?

4. Уявіть себе мешканцем Красної Ліпи й подумайте, які емоції може викликати у Вас наявність такої охорони?

5. Зверніть увагу на німецькомовні вивіски за спинами солдатів. Про що вони свідчать?

6. Деталізуйте медіа-сюжет № 2. Зверніть увагу на обличчя, жести, ходу демонстрантів і прохожих людей.

7. Яким чином подібні заходи можуть характеризувати умови тогочасного суспільно-політичного життя у Чехословаччині?

8. Ознайомившись з матеріалами наукової розвідки Яни Кудрявської, проаналізуйте формат громадянських і політичних прав німецькомовного населення у Чехословаччині.

Матеріали, медіа-сюжети і запитання для 2-ї групи:

Зі звіту лорда Вальтера Рансімена про британську дипломатичну місію до Чехословаччини 1938 р. у якості посередника врегулювання конфлікту між урядом Чехословаччини та судетськими німцями

«… Чеські чиновники та чеська поліція, які майже ніколи не володіли німецькою мовою, були призначені у великій чисельності в суто німецькі райони. Чеським сільськогосподарським виробникам пропонувалося заселятися на землі, конфісковані під час земельної реформи, проведеної поміж німецького населення. Для дітей цих чеських загарбників чеські школи будувались у великій кількості. Під час розподілу державних контрактів чеським фірмам надавали перевагу перед німецькими фірмами, і, що, важливо, держава забезпечувала роботою чехів й допомагала їм швидше, ніж німцям.

… Я вважаю, що ці скарги в основному обґрунтовані. Навіть під час моєї місії я не міг виявити готовності з боку уряду Чехословаччини виправити їх у таких масштабах, щоб це було адекватним, … почуття серед судетських німців приблизно три-чотири роки тому було єдиним – безвихідь. Але піднесення нацистської Німеччини дало їм нову надію. Я вважаю їх звернення за допомогою до своїх родичів та їхнє можливе бажання приєднатися до Рейху як природний розвиток у цих обставинах».

Джерело: https://uk.hrvwiki.net/wiki/Sudeten_Germans#cite_note-37

Судетські німці вітають вхід нацистських військ до Хебу

(медіа-сюжет № 2)

Програмні вимоги Судето-німецької партії, проголошені на її з'їзді 24 квітня 1938 р. очільником Конрадом Генляйном у м. Карлсбад («Карлсбадська програма»)

1. Повна рівноправність німецького та чеського народів.

2. Визнання судето-німецької етнічної групи юридичною особою і дотримання її відповідного становища в державі.

3. Визначення меж і визнання області проживання німців в ЧСР.

4. Створення судето-німецького самоврядування в усіх сферах суспільного життя там, де це відповідає інтересам і становищу німецької етнічної групи.

5. Законодавча гарантія захисту прав громадян німецької національності, які проживають поза судето-німецькими районами.

6. Усунення несправедливості, допущеної щодо судетських німців у 1918 р., і компенсація завданих ним збитків.

7. Визнання і втілення в життя основного принципу: німецькі чиновники на німецькій території.

8. Повна свобода для німецької культури і німецького світогляду.

Джерело: https://ua-referat.com/%D0%A7%D0%B5%D1%85%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_1938-1939_%D1%80%D1%80

? 1. Які критерії взяв лорд В. Рансімен, щоб оцінити становище судетських німців? Чим зумовлений такий вибір?

2. Охарактеризуйте життя німецькомовного населення у Судетах на основі цього уривку зі звіту.

3. Виділіть факти, що вказували на існування «судетського питання».

4. Продумайте, які наслідки міг мати такий звіт дипломата Великої Британії?

5. Опишіть, що Ви бачите на зображенні (медіа-сюжет № 3).

6. Які емоції переживають жінки?

7. Поміркуйте, чим могла бути зумовлена така емоційність.

8. Що означають жести жінок? Про що вони свідчать?

9. Поясніть політичний підтекст подібних медіа-сюжетів для Німеччини.

10. Ознайомившись з «Карлсбадською програмою», виокреміть напрями вимог судетських німців до чехословацького уряду.

11. Деталізуйте утиски, які відчувала німецька громада у суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-духовному житті.

12. Які загальні враження викликає у Вас програма судето-німецької партії?

Запитання для 3-ї групи:

? 1. Охарактеризуйте аргументованість виступів 1-ї та 2-ї груп. Чий виступ був переконливішим? Чому?

2. Висловіть власну думку стосовно «мовного питання» для німецького населення.

3. Оцініть можливості етнічних німців у культурно-духовній царині.

4. Вкажіть на формат дозволеності німецькій меншині брати участь у політичному житті Чехословаччини.

5. Який висновок напрошується з огляду на існування судето-німецької партії, проведення нею з'їздів і висунення вимог до чехословацького уряду?

6. Доведіть або спростуйте існування «судетського питання».

7. Чи можливе в європейському суспільстві XX ст. вирішення проблеми національних меншин методом передачі їхніх територій до інших держав?

Слово вчителя: у результаті тривалих перемовин, підготовки різноманітних нормативних актів, узгодження адміністративних переформатувань країни та наполягань британського лорда В. Рансімена чехословацький уряд погодився задовольнити майже усі вимоги «Карлсбадської програми». Утім, гітлерівська Німеччина мала далекоглядний інтерес щодо приєднання Судет.

Робота з класом, дискусія:

Вправа. *Спираючись на карту, виділіть причини зацікавленості Німеччини у загарбанні Судетської області. Акцентуйте на політичних та економічних перспективах, геополітичних наслідках.*

Міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп твердив: «німецька експансія була не спланованою політикою, а лише «відповіддю» на недоброзичливі щодо Німеччини кроки іноземних держав».

Дайте відповідь на такі запитання:

1. Висловіть власну думку про твердження Й. фон Ріббентропа.

2. Поміркуйте, з якою метою воно прозвучало?

3. Означте у хронологічній послідовності дії Німеччини, що вказували на порушення Версальського договору.

4. Чи можна вважати «судетське питання» «недоброзичливим кроком» Чехословаччини стосовно німецькомовного населення?

5. «Судетська проблема»: реалії безправності німецькомовних громадян у Чехословаччині чи брутальна інформаційна кампанія гітлерівської Німеччини?

Підтвердженням наших висновків стануть подальші події, про які ми поговоримо наступного уроку. Дякую за увагу.

Джерела

1. Кудрявська Я. «Німецьке питання» в чеських Судетах після приходу А. Гітлера до влади. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kudriavska_nimetske.pdf

2. Ладиченко Т. Всесвітня історія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2018. 160 с. URL: https://pidruchnyk.com.ua/420-vsesvtnya-storya-ladichenko-osmolovskiy-10-klas.html

3. Мюнхенський договір 1938 р.: зрада напередодні війни. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/09/30/158187/

4. Новые документы из истории Мюнхена. URL: http://docs.historyrussia.org/ ru/nodes/99983#mode/grid/page/1/zoom/4

5. Окупація Судет. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ %D0%9E%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B5%D1%82

6. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 256 с. URL: http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-10-klas-2018/05-vsesvitnya-istoriya-10-klas/history-vses-10-gramota.pdf

7. Судетські німці. URL: https://uk.hrvwiki.net/wiki/Sudeten_Germans#cite_note-37

8. Судетсько-німецьке ополчення. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ %D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B5_%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F

9. Чехословацька криза 1938-1939 рр. URL: https://ua-referat.com/ %D0%A7%D0%B5%D1%85%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_1938-1939_%D1%80%D1%80

Людмила Ушакова

НАВЧАЛЬНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ НА УРОКАХ НЕПРОФІЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Сьогодні більшість учнів старшої школи свідомі у тому, що, наприклад, знання декількох іноземних мов є бажаним у сьогоденні, проте через велике навантаження профільними предметами та предметами, які є обов'язковими для НМТ, розставлені учнями пріоритети є не на користь предметів, які можуть і не знадобитися у житті, але є у навчальному плані. Така позиція учнів варта поваги, оскільки демонструє їхнє свідоме ставлення до власних життєвих ресурсів та організації власної навчальної діяльності, проте потребує перегляду і змін в організації навчального процесу загалом та нового підходу до організації уроку зокрема.

Результати опитування, проведеного серед учнів 11 класу суспільно-гуманітарного профілю, які вивчають дві іноземні мови, вказують на значне (96%) зменшення кола зацікавленості учнів у навчальних предметах у порівнянні з 10 класом. Підхід такого вибіркового ставлення до навчальних предметів зумовлений необхідністю підготовки до екзаменів (100%), власним інтересом (95%), здібностями (48%) тощо. Є перелік предметів, які більшість учнів визначають за обов'язкові в 11 класі на цьому профілі (українська мова, англійська, математика, історія) та перелік предметів, які вважають зайвими, недоцільними (фізкультура, природничі науки, мистецтво, інформатика та ін.). Є також предмети, які учні хотіли б мати у навчальному плані (фінансова грамотність, статеве виховання, психологія, третя іноземна мова (польська), правознавство та ін.).

Отже, інтерес до зазначеної теми полягає в пошуку шляхів підвищення мотивації до непрофільного предмету та якості навчання через удосконалення організації та управління навчальною діяльністю на уроках у старшій школі.

Ситуація, що склалася і підсилюється до того ж умовами дистанційного або змішаного навчання, потребує відповідних змін в організації навчального процесу через надання учням більшої самостійності в прийнятті рішень й наявності вибору, можливості бути співорганізаторами навчальної

діяльності на уроці, таким способом беручи на себе відповідальність і за результат навчання. Дамо визначення основних понять для розгляду питання. Процес навчання – спеціально організована відповідно до цілей взаємодія педагогів і тих, хто навчається, спрямована на розв'язання освітніх, виховних і розвивальних завдань.

Дедалі частіше і в нашій країні, і за кордоном застосовують поняття навчального менеджменту, яке означає взаємодію вчителя та учня в процесі навчання і передбачає дію педагога в структурі діяльності викладання та дію учня в структурі навчальної діяльності. Варто зазначити, що в процесі навчання як у процесі взаємодії існує не тільки навчально-педагогічна взаємодія педагогів і тих, хто навчається, а й взаємодія учнів між собою. Отже, навчальний менеджмент – це процес реалізації основних функцій управління з відповідними комунікаціями, що забезпечує ефективне, результативне та якісно-предметне навчання в певній освітньо-віковій групі конкретного закладу освіти.

Учитель – це головний менеджер навчання, особа, яка реалізує основні функції управління навчанням: планування, мотивація, організація і контроль. В умовах Концепції Нової української школи [1] розширюють функції та можливості вчителя, з'являються нові соціально-професійні ролі педагога в освітньому процесі. Сучасний вчитель – це тьютор, фасилітатор, модератор, коуч, ментор. Його роль – не наповнювати учнів знаннями, а через партнерство, співробітництво якісно направляти і підтримувати індивідуальну освітню траєкторію дитини. При цьому постає необхідність передати учням частково управлінські функції, що є абсолютно прийнятним у старшій школі, бо з психологічної точки зору, юнак чи дівчина вже здатні керувати власною пізнавальною діяльністю.

Ідеї педагогіки партнерства [2] ґрунтуються на принципах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості. Головним завданням педагогіки партнерства є подолання інертності мислення, перехід на якісно новий рівень побудови взаємовідносин між учасниками освітнього процесу. Принципи партнерства в педагогіці є такими:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобо'вязань, обов'язковість виконання домовленостей) тощо;

Назвемо основні риси педагогіки партнерства, які є, на нашу думку, найбільш ефективними у навчальному менеджменті на уроці:

- висування значущих цілей;
- навчання без примусу;
- самовизначення;
- вільний вибір;
- колективна творча діяльність;
- спільне планування індивідуального темпу навчання;
- реалізація диференційованого навчання;
- педагогіка конкретної дії;
- самоаналіз у процесі індивідуального і колективного підведення результатів діяльності учнів;
- активна участь дітей у контрольно-оцінювальній діяльності [1].

Розглянемо навчальний менеджмент з погляду розподілу класичних функцій управління між учасниками навчального процесу (вчителем та учнями) у рамках одного предмету.

Планування. Роль учителя: формулювання навчальних цілей; прогнозування перебігу і результатів діяльності; формування плану майбутніх дій; прогнозування майбутнього результату; проектування роботи (конструювання моделі майбутньої діяльності, підбір способів та засобів, що дають змогу за заданих умов і у встановлений термін досягти цілі, визначення конкретних етапів досягнення цілі, формування конкретних завдань, визначення видів і форм оцінювання отриманих результатів, написання плану).

Мотивація. Роль учителя: переконати учня у важливості вивчення предмета; зацікавити учня своїм предметом так, щоб у нього виникла внутрішня потреба у знаннях, уміннях і навичках, які пропонує викладач; забезпечити достатню активність тих, хто навчається; стимулювати інтерес до навчальної діяльності та досягнення мети.

Мотивація. Роль учня: внутрішня потреба у знаннях, уміннях і навичках з предмету; свідоме ставлення до процесу здобуття знань, умінь та навичок;

Організація. Роль учителя: забезпечення системності й упорядкованості процесу навчання; оголошення цілей та обговорення способів їх досягнення; налагодження співпраці між усіма учасниками навчальної діяльності; допомога у якості тьютора, коуча, модератора тощо.

Організація. Роль учня: активність у навчальній діяльності; постановка власної мети; вибір найбільш ефективних форм і способів навчальної діяльності запропонованих учителем; налагодження співпраці з іншими учасниками навчальної діяльності.

Контроль. Роль учителя полягає у перевірці й оцінюванні рівня досягнення поставлених навчальних цілей; встановлення зворотного зв'язку в перебігу навчальної діяльності й стосовно її результатів; самоаналіз задля виявлення причин невдач і помилок, а також з метою поліпшення процесу навчання на навчального менеджменту.

Контроль. Роль учня: представлення результатів навчальної діяльності; самоконтроль; самоаналіз у процесі індивідуального і колективного підведення результатів навчальної діяльності; самооцінювання та активна участь у контрольно-оцінювальній діяльності.

Навчальний менеджмент, побудований на ідеях педагогіки партнерства, є одним із способів підвищення інтересу до навчальної діяльності учнів старшої школи. Саме у цей період становлення особистості відбувається інтеграція розвитку самосвідомості й пошук самовизначення. Навчальний процес необхідно будувати таким способом, щоб у старшокласника була можливість виявляти свою позицію, аргументувати власну точку зору, доводити правильність або хибність окремих положень, ставити запитання вчителеві, вміти чути позицію й точку зору іншої людини, рецензувати відповіді товаришів, допомагати однокласникам та ділитися власними знаннями з іншими. Вчитель має практикувати вільний вибір завдань, створювати ситуації самоперевірки, використовувати групові форми роботи, дискусію, мозковий штурм, у навчання включати елементи гри тощо [2].

Таким чином, залучаючи учнів до управління навчальним процесом на уроці, учитель активує інтерес до пізнання нового, надає можливість свідомо й відповідально обрати зручний для учня спосіб виконання завдань, самому керувати навчальною діяльністю, співпрацювати у групах, проявляти творчий підхід до виконання завдань та брати відповідальність за власний результат.

Джерела

1. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи ухвалена рішенням колегії МОН 27.10.2016 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf

2. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: навч. посіб. / М. В. Артюшина, Г. М. Романова. Київ: КНЕУ, 2001. URL: https://posibniki.com.ua/catalog-psihologiya-diyalnosti-ta-navchalniy-menedzhment-artyushina-m-v

Олександр Павліон

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА»

Коли в нашій країні йде війна, ми відчуваємо себе громадянами своєї держави. Дух народний прокинувся, окріп і потребує виходу не тільки на словах, а й на ділі. Саме зараз Україні потрібні громадяни, які зможуть самостійно приймати нестандартні рішення, розв'язувати різноманітні проблеми; громадяни, у яких добре розвинене критичне мислення, які вміють творчо працювати.

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти і виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Це може забезпечити система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності.

Під час навчання у загальноосвітній школі в учня має бути сформований певний рівень готовності до дорослого життя, певна сукупність характеристик, так би мовити, життєва компетентність, що має забезпечити молодій людині здатність орієнтуватись у сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізуватись за шкільними дверима.

Проєктна методика на сьогодні є ефективною виховною технологією формування громадянських якостей, компетентностей, активної громадянської позиції учнівської молоді. Вона дозволяє забезпечити основну мету системи освіти – інтелектуальний і моральний розвиток особистості, формування критичного і творчого мислення, вміння працювати з інформацією.

Метод проєктів, як освітня технологія, є сукупністю навчально-пізнавальних прийомів, за допомогою яких учні набувають знання та навички в процесі планування та самостійного виконання певних практичних завдань з обов'язковою презентацією результатів. Проєктна технологія ґрунтується на позиціях педагогіки прагматизму, що дозволяє реалізувати принцип "навчання за допомогою діяльності", де діяльність розглядається як творча й активна робота учня.

Проєктна діяльність є одним з ефективних методів громадянського виховання учнівської молоді. Її перевагами є те, що учні навчаються і діють

у мікросоціальному середовищі, отримують практичні навички, мають можливість перевірити теоретичні надбання на практиці. Така діяльність здійснюється як у процесі навчання, так і в спеціально організованій позакласній та позашкільній роботі учнівської молоді. Це, насамперед, колективна діяльність учнів, які об'єднуються у групи і розв'язують завдання відповідно до цілей та мети проєкту. Досить важливо, щоб це об'єднання відбувалося за спільністю інтересів. Необхідною умовою досягнення мети проєкту є добровільна участь учнів у проєктній діяльності. Саме принцип добровільності, ґрунтований на мотиваційних імпульсах конкретної особистості учня, дозволить ефективно використати творчий та інтелектуальний потенціал кожного члена команди, що бере участь у реалізації проєкту. Група загалом має нести відповідальність за досягнення спільних цілей, а кожен учасник відповідати за свою частину роботи. Завдання в групі виконують у такий спосіб, щоб було можливо врахувати і оцінити індивідуальний внесок кожного члена групи зокрема.

Ознайомлюючись з проєктною діяльністю у позакласній виховній роботі, насамперед, виділяємо основні етапи її реалізації – початковий, основний, заключний. На початковому етапі учні вибирають проблему; планують свою діяльність; прогнозують її результати; розподіляють обов'язки. Основний етап проєктної діяльності містить: системне дослідження проблеми; збір та опрацювання інформації; співпрацю з громадськістю; вирішення проблеми. Заключним етапом є підготовка учнів до презентації проєкту; аналіз роботи над проєктом; підбиття підсумків; представлення результатів своєї діяльності перед аудиторією; оцінка проєктної діяльності.

Під час вибору проблеми необхідно враховувати певні чинники: її актуальність для місцевої громади; перспективність вирішення проблеми; реальність і законність процесу вирішення проблеми. Етап обговорення та вибору проблеми дослідження є досить відповідальним, адже його результати впливають на подальшу реалізацію проєкту. Важливо акцентувати на тому, що вибір проблеми має здійснюватися безпосередньо учнями та підтримуватись більшістю учасників проєкту. Щоб з'ясувати найактуальніші проблеми місцевої громади, учням доцільно провести соціологічні опитування серед жителів певного району, мікрорайону, конкретної громади, обговорити актуальність проблем зі своїми батьками, рідними, знайомими.

З метою отримання додаткової інформації з конкретної проблеми учні мають звертатись до різних джерел: інтернету, регіональних та місцевих газет, радіо, телебачення тощо. У процесі пошуку необхідної інформації для успішної реалізації проєкту школярі можуть активно залучати суб'єктів соціального впливу та взаємодії (батьків, вчителів, представників

органів місцевої влади, громадських організацій, бібліотек, засобів масової інформації тощо). Це надасть змогу школярам не тільки здобути необхідні знання, але й згуртувати колектив для подальшої роботи над проєктом, спрямованого на вирішення важливих для громади проблем.

Необхідно зазначити, що критично аналізуючи зібраний матеріал, учасники робочої групи мають змогу визначити різноманітні підходи до розв'язання проблеми та обрати оптимальну програму дій. Обрані заходи мають бути, насамперед, законними та узгодженими із відповідними державними структурами, уповноваженими щодо вирішення певної проблеми. Найбільш оптимальним було б розв'язання проблеми, яке полягало б у поєднанні діяльності учнів з владними і комерційними структурами, фондами, громадськими організаціями, засобами масової інформації та ін. Окрім того, школярі можуть вдаватися до організації відповідних заходів: публікації своїх пропозицій у засобах масової інформації; виступи по радіо та телебаченню; написання листів-звернень до громади, місцевих органів законодавчої та виконавчої влади, громадських організацій, фондів тощо.

Обов'язковою умовою участі у проєктній діяльності є презентація результатів проєкту перед громадськістю (класом). Це може бути участь у конкурсі проєктів у своїй школі, мікрорайоні, місті, області. Презентацію проєкту можна провести також перед учнівським колективом школи, громадою певного мікрорайону, державними чи іншими структурами (батьківські збори, робоча нарада представників місцевої влади, сесія народних депутатів тощо). Головним об'єктом оцінювання в проєктній діяльності має бути діяльність учнів, набуті ними уміння, навички та знання.

Необхідно враховувати, що проєктна діяльність спрямована на інтеграцію та безпосереднє застосування знань та вмінь, спрямованих на набуття досвіду громадянської діяльності і соціальної взаємодії, що має важливе значення для формування активної громадянської позиції учнівської молоді. Метод проєктів сприяє навчанню демократичного громадянства через залучення учнівської молоді до активної суспільної діяльності, де вони мають змогу здобути досвід прийняття рішень щодо вирішення проблем конкретної громади. Досліджуючи проблеми громади, учні вчаться розуміти складність і взаємозалежність соціальних проблем, набувають навички толерантного ставлення до поглядів і позицій інших людей.

Отже, проєктна діяльність, насамперед, дозволяє зосередитись на розвиткові особистості учня, на його здатностях до самовизначення та самовдосконалення, на процесі формування у нього громадянських якостей, компетентностей та активної громадянської позиції. Проєктна діяльність допоможе учням усвідомити себе повноцінними і рівноправними членами громади, відчути свій зв'язок з суспільством, що надасть їм змогу досягну-

ти успіху в житті та брати активну участь у розв'язанні соціальних проблем своєї громади.

Приклад проєктної діяльності та дослідження з курсу Громадянська освіта:

Проєкт

Назва: *«Я – європеєць, Я – українець, Я – громадянин»*

Тривалість: *1,5 місяці*

Навчальний предмет: *Громадянська освіта*

Вчитель: *Павліон О.А.*

Клас: *10-А, 10-Б, 10-В*

Інші навчальні дисципліни і міжпредметні зв'язки: *Географія, Економіка, Медіаграмотність, Основи правознавства (гуманітарне право, міжнародне договори, акти, резолюції; міжнародне публічне право).*

Ключові поняття: *Глобалізація, агресія, медіаграмотність, медіатекст, волонтерство, міжнародне співтовариство, пропаганда, мова ворожнечі, міграція та еміграція, стратифікація, громадська організація, благодійний фонд.*

Навчальні цілі: *Критичне мислення/вирішення завдання, самоорганізація, співпраця.*

Цілі, як переслідували у підготовці та створення проєктної діяльності учнів з інтегрованого курсу Громадянська освіта під загальною тематикою *«Я – європеєць, Я – українець, Я – громадянин»:*

– формування політичної та правової культури засобами громадянської освіти, яка забезпечує знання про політичні системи та владу на всіх рівнях суспільного життя, про закони та законодавчі системи; виховання поваги до Конституції України, законодавства, державної мови;

– розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, вміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, вміння переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків;

– визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей без будь-яких дискримінацій, на чому будується відкрите, демократичне, громадянське суспільство;

– усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю;

– формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; виховання почуття патріотизму, відданості у служінні Батьківщині;

– утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість;

– формування соціальної активності і професійної компетентності особистості на основі соціальних умінь: готовність до участі у процесах державотворення, здатність до спільного життя та співпраці у громадянському суспільстві, готовність взяти на себе відповідальність;

– здатність розв'язувати конфлікти у відповідності з демократичними принципами, здатність до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей; формування працелюбності особистості, відповідальності за свої дії;

– уміння визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, спілкуватись з демократичними інститутами, органами влади, захищати і підтримувати закони та права людини, бути обізнаним у способах соціального захисту;

– формування інтеркультурного менталітету, сприйнятливості до культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур і традицій;

– вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства; активне попередження тенденцій до виявлення деструктивного націоналізму, проявів шовінізму, фашизму, месіанських налаштованостей.

Завдання проекту (ролі учнів, мета, основне завдання):

– виховати соціально компетентного, активного, відповідального громадянина і патріота України;

– підвищити значущість ідеї єдності та дружби України та Європи в сучасних умовах воєнної агресії проти українського народу.

Продукти (результати проекту):

Індивідуальні:

– підготовка мультимедійних презентацій із запропонованих тем;

– актуальність тематики та критичний аналіз використаних джерел та ресурсів.

Командні:

– об'єднання в мікрогрупи за вибраними темами, представлення та обговорення проєктів;

– виокремлення головних цілей та завдань які досягненні при підготовці проєкту.

Презентація результатів проекту: *У межах уроку Інтегрованого курсу Громадянська освіта.*

Необхідні матеріали:

Обладнання:

– комп'ютер, мобільний телефон, планшет

– доступ до мережі інтернет, телебачення, періодичні видання, преса.

Матеріали:

– використання інтернет джерел на новинних сайта (Уніан, РБК, Фейкновини, Рейтерс, Суспільний);

– преса та періодичні видання національні та міжнародні (газета Таймс, газета «Ґардіан», Таблойд).

Рефлексія (як учень, команда даватимуть зворотній зв'язок).

У запропонованій учням Google Form, були визначено розгорнуте питання: *«Як на Вас та Ваше ставлення до життя, інших людей, Ваш світогляд вплинули події, які зараз відбуваються в державі?»*

Визначені теми проєктів разом з учнями класу:

1. Яким є сучасні міжнародні відносини та як Україна в плинула на певні процеси? (Система безпеки, зміни в міжнародному гуманітарному праві).

2. Участь України в ООН, ОБСЄ, Рада Європи, СОТ тощо.

3. «Як ринковий попит та ринкова пропозиція визначають ціни на товар, послуги». (Досліджуєте цінову політику 10-15 сегментів товару у вашому регіоні – селі-місті у мирний час, період локдауну та початок війни).

4. Проукраїнська громадянська активність всього світу та підтримка в соціальний, економічній, гуманітарній політиці в Україні. (акції, протести, волонтерство, мітинги, допомога переселенцям).

Висвітлення подій війни в різних медіаресурсах та їх аналіз на правдивість (фейки, пропаганда, мова ворожнечі, популярні меми які з'явились і т.д.).

Покликання на деякі доробки учнів, стосовно визначених тем проєктів:

Цілі, як переслідували у підготовці та створення проєктної діяльності учнів з інтегрованого курсу Громадянська освіта під загальною тематикою *«Я – європеєць, Я – українець, Я – громадянин»*:

– формування політичної та правової культури засобами громадянської освіти, яка забезпечує знання про політичні системи та владу на всіх рівнях суспільного життя, про закони та законодавчі системи; виховання поваги до Конституції України, законодавства, державної мови;

– розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, вміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, вміння переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків;

– визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми для всіх людей без будь-яких дискримінацій, на чому будується відкрите, демократичне, громадянське суспільство;

– усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю;

– формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини; виховання почуття патріотизму, відданості у служінні Батьківщині;

– утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість;

– формування соціальної активності і професійної компетентності особистості на основі соціальних умінь: готовність до участі у процесах державотворення, здатність до спільного життя та співпраці у громадянському суспільстві, готовність взяти на себе відповідальність;

– здатність розв'язувати конфлікти у відповідності з демократичними принципами, здатність до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей; формування працелюбності особистості, відповідальності за свої дії;

– уміння визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, спілкуватись з демократичними інститутами, органами влади, захищати і підтримувати закони та права людини, бути обізнаним у способах соціального захисту;

– формування інтеркультурного менталітету, сприйнятливості до культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур і традицій;

– вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства; активну протедію тенденціям до виявлення деструктивного націоналізму, проявів шовінізму, фашизму, месіанських налаштованостей.

III

Питання науки

Галина Грищенко
Олександр Тарасенко

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА РОБОТА В ЧЕРНІГІВСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ НАУКОВОМУ ЛІЦЕЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення в Україну російського агресора наприкінці лютого 2022 р., загроза окупації Чернігова, тимчасове припинення освітнього процесу, а потім відновлення діяльності навчального закладу суттєво вплинули на організацію науково-методичної роботи в Чернігівському обласному науковому ліцеї. Зрозуміло, що освітній процес під час війни актуалізує зовсім інакші форми й методи, ніж у мирний час. Численні організаційні, побутові, безпекові виклики змушують педагогічний колектив і методичний відділ ліцею шукати й знаходити адекватні реакції на ці виклики. Насамперед, методичний підрозділ ліцею клопотався про збереження попередніх напрацювань. Водночас, в умовах воєнного стану, коли навчальний процес відбувається в змішеному й онлайн форматі, методичний відділ ліцею нарощував активність у науково-дослідницький галузі, залучаючи якомога більше здобувачів освіти та педагогів до різних заходів у цій галузі. Суть та зміст науково-методичної роботи упродовж воєнних років визначалися проблемою, над якою працює ліцей, а саме: «Формування цілісної універсальної наукової картини світу учнів на основі міждисциплінарного підходу через впровадження універсально-інтегральної багаторівневої освіти».

Відповідно до плану роботи ліцею протягом 2023/2024 навчального року проведено «Тижні науки» у фізкультурній, природничій, математичній, інформатичній, технологічній, мовно-літературній, іншомовній, громадянській та історичній, мистецькій освітніх галузях. Проведені заходи сприяли залученню учнів до наукової, навчально-дослідницької, дослідницько-екс-

периментальної, конструкторської, винахідницької та пошукової діяльності за інтересами та формуванню в них універсальної наукової картини світу, поглибленню знань у вище зазначених освітніх галузях, розвитку творчих та інтелектуальних здібностей, підвищенню професійної майстерності вчителів, впровадженню інноваційних технологій в освітній процес та забезпеченню надання якісних освітніх послуг.

У рамках Тижнів педагогічні та науково-педагогічні працівники ліцею проводили заходи в нестандартних формах, зокрема, кейс «Метафори про науку» (учитель Іван Баран), сократівські бесіди «ЛАН «Вєді» в системі наукової діяльності ЧОНЛ» (учитель Галина Грищенко), науковий раунд «ОЛІМПІЗМ» (учитель Ірина Мироненко), погляд науки «Олімпійський урок» (учитель Валерій Пустовой), танцювальний батл олімпійців «Рухливий драйв» (учитель Ірина Мироненко), студію «Йога для початківців» (учитель Євгенія Войстрик), урок-презентацію проєкту «Му-мудра КОРІВКА» (учитель Антоніна Федорченко), науковий диспут «Олімпійський рух в умовах воєнного стану» (учитель Євгенія Войстрик), заняття у віртуальній лабораторії «Labster» (учителі Ірина Курмакова, Олена Бондар), наукова студія «Моделювання живих систем: клітинний рівень» (учитель Світлана Кирієнко), круглий стіл «У пошуках наукової істини» (учитель Світлана Кирієнко), наукову лабораторію «Omne vivum ex vivo, або як забезпечується неперервність життя» (учитель Антоніна Федорченко), дискусійний клуб «Наука і світ глобальних викликів» (учитель Антоніна Федорченко), вікторина «Наука хімія і повсякденне життя» (учитель Анджела Бутко), урок-конференцію «Енергетика довкілля» (учитель Андрій Аліісеєнко), інформативний дайджест «Магічні кислоти» (учитель Віктор Янченко), відкриті онлайн-зустрічі: «Ірраціональні рівняння з параметрами» (учитель Лідія Філон), «Побудова перерізів многогранників методом слідів» (учитель Інна Глінка-Єремко), майстер-клас «Фрактальна ялинка» (учитель Світлана Бобир), уроки-дослідження: «Світ тригонометричних функцій» (учитель Галина Грищенко), «Слово, чому ти не твердая криця?» Поетична спадщина Лесі Українки» (учитель Іван Баран). Правопис слів іншомовного походження» (учитель Галина Сердюк), уроки інформаційно-практичного занурення: «Григір Тютюник: образи та символи новели «Три зозулі з поклоном» (учитель Наталія Голуб), «Професії майбутнього» (учитель Марина Кияшко), поетичні читання творів Т. Шевченка «Мережева Шевченкіана» (учителі Галина Сердюк, Іван Баран, Наталія Голуб), історичний Kahoot «Історія ліцею – сторінка історії незалежної України» (учитель Олена Гринь) і багато інших.

У ліцеї збережено й надалі успішно культивується проведення «Тижнів науки». Так, щороку проводилися «Тижні науки» в природничій освітній га-

лузі «Магія STEM – коли наука об'єднує», які зазвичай супроводжувалися Всеукраїнською учнівською екологічною конференцією «Вивчати, щоб зберегти», присвяченої дослідженням у галузі природничих наук. Заходи були організовані в змішаному форматі. До роботи конференції долучилися близько 100 учасників, слухачів та гостей з Чернігівської, Київської, Житомирської, Полтавської областей. Учасники конференції презентували результати своєї науково-дослідницької діяльності на 4-х секційних засіданнях:

1. «Агробіостанція як сучасна платформа діяльності молоді в реалізації основних положень концепції освіти для сталого розвитку й виховання»;

2. «Практичні аспекти досліджень учнівсько-студентської молоді для розбудови екологічного благополуччя Української держави»;

3. «Вивчення біорізноманіття природно-заповідних територій та підходи до його охорони»;

4. «Стратегія збалансованого розвитку й підходи до її реалізації через призму шкільної екологічної діяльності».

У 2023 р. за результатами Всеукраїнської учнівської екологічної конференції видано збірку.

У рамках проведення «Тижнів науки» в математичній, інформатичній та технологічній освітніх галузях «Наука заради миру» учителі технологій та математики Наталія Бойправ, Галина Грищенко, Інна Глінка-Єремко та Світлана Бобир організували та провели для учнів конкурс дизайнерів «Власна комп'ютерна миша», загальноліцейну вікторину «Питання від комп'ютерної миші», конкурс дослідників «Кращий геометр ліцею» та лотерею «Новорічні наукові сюрпризи». Призери даних заходів були нагороджені цінними подарунками.

У 2023 р. у рамках проведення «Тижня» в математичній, інформатичній та технологічній освітніх галузях учениці 10 класу природничо-математичного профілю Анна Арланцева, Варвара Денисенко (наукові керівники Ірина Курмакова, Олена Бондар) взяли участь у Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю студентів, аспірантів та молодих учених «Крок у науку: дослідження в галузі природничо-математичних дисциплін та методик їх навчання».

У рамках «Тижня науки» у громадянській та історичній освітній галузі учні та учениці ліцею Ангеліна Леоненко, Діана Поліщук, Вадим Платонов, Вероніка Шупило, Іван Жаров, Роман Мірошниченко, Софія Глінко 24 квітня 2024 року взяли участь у XXVII Науковій конференції молодих учених та студентів. Науковими керівниками учнівських доповідей виступили Ірина Лисенко, Олександр Тарасенко, Олена Гринь. Доповіді ліцеїстів та ліцеїсток містили результати їх наукових пошуків з актуальних проблем археології, історії України, всесвітньої історії, педагогіки.

Особливою популярністю в ліцейної родини під час проведення «Тижнів науки» користувалися випуски ліцейного радіо. Тематика радіовипусків: «Події науки: День заснування Академії Наук України» (учитель Антоніна Федорченко); «Світ комп'ютерної графіки», «Наукові секрети миші!» (учитель Наталія Бойправ); «Премія миру» (учитель Світлана Бобир); «Історія у музиці», «Цікаво про історію» (учитель Олена Гринь).

З 22 квітня до 26 квітня 2024 року було проведено STEM-тиждень-2024 у рамках Всеукраїнського фестивалю «STEM-весна-2024». Проведені заходи сприяли актуалізації концепції «STEM-ідентичність», яка відіграє важливу роль у розвитку наукової грамотності учнів, підвищує ймовірність того, що здобувачі освіти побудують успішний кар'єрний шлях в галузі STEM.

З 4 грудня до 10 грудня 2023 року в рамках Всеукраїнської інформаційно-просвітницької тематичної акції «Національний тиждень читання» в ліцеї було проведено низку заходів: випуск тематичної «Радіогазети», «Відкритий мікрофон» (ліцеїсти ділилися враженнями від прочитаних книжок), челендж «Моя улюблена книга», сформовано науково-педагогічними працівниками список книг, рекомендованих ліцеїстам для прочитання. Цьогоріч гасло акції звучало «Бути своїми», що означає зв'язок між поколіннями, подолання віддалі (котра насправді умовна) між відомими літераторами й нами, читачами, а також розуміння досвіду тих голосів, котрі подібні виклики часу вже пройшли.

Упродовж 2023/2024 навчального року для учнівства ліцею були запропоновані та реалізовані змістовні навчально-наукові зустрічі з Наталією Кульчицькою – лікарем-хірургом, викладачем вищої категорії з хірургії «Чернігівського базового фахового медичного коледжу» Чернігівської обласної ради, з Романом Конопацьким – інспектором-кінологом із пошуку вибухівки, зброї та наркотичних речовин кінологічного центру ГУНП в Чернігівській області, з Олександром Коваленком – професором, кандидатом історичних наук, головою Чернігівської обласної спілки краєзнавців, з Михайлом Жироховим – воєнним істориком, з Оленою Акименко – доктором економічних наук, професором кафедри економіки, обліку та оподаткування НУ «Чернігівська політехніка», з Сергієм Єрмаком – деканом факультету Пенітенціарної академії України, з Наталією Шакун – завідувачкою кафедри філософії та суспільних наук НУ «Чернігівська політехніка», з Геннадієм Випинашком – менеджером Програми Захисту Освітнього Дому прав людини – Чернігів, з Ларисою Борисенко – старшим інспектором з особливих доручень Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, з Марією Калач – т.в.о. заступника начальника відділу дільничних інспекторів поліції УПД ГУНП в Чернігівській області, з Мариною Лобановою – капітаном, ін-

спектором сектору ювенальної превенції відділу превенції Чернігівського районного управління поліції Головного управління національної поліції в Чернігівській області, з Ангеліною Димочкою – учасницею молодіжної літньої школи «Разом до успіху» від міжнародної організації з міграції @МОМ, випускницею ліцею, з Володимиром Євтушенком – очільником відділу автотехнічних досліджень та криміналістичного дослідження транспортних засобів Чернігівського НДЕКЦ МВС України**,** випускником ліцею, з Інною Черевко – співзасновницею Приватної Мовної Школи та засновницею clever_chernihiv, з Денисом Ільзітом – засновником і власником бізнесу з виготовлення рекламної продукції й надання поліграфічних послуг у м.Чернігів, з Паоло Койя – талановитим італійським митцем**.**

Упродовж 2023/2024 навчального року в ліцеї було створено календар знаменних дат навчального та наукового спрямування. У рамках Міжнародного дня читання книг, що відзначався 6 вересня 2023 року, учні та учениці ліцею провели акцію «Ліцейна читанка»: парламент на сторінці @chon_lyceum запустив челендж уривків з улюблених книг, учнівство 10 класу природничо-математичного профілю додали постери з бібліопорадами та кращими цитатами, у бібліотеці стартувала виставка новинок фонду.

16 вересня 2023 року учні та учениці ліцею відзначили разом з усім світом Міжнародний день охорони озонового шару (INTERNATIONAL DAY FOR THE PRESERVATION OF THE OZONE LAYER). Мета заходу – привернути увагу громади до дбайливого ставлення та захисту озонового шару. Учні й учениці ліцею створили плакати й постери, зробили інформаційні відеоролики з теми. Представники євроклубу підготували радіовипуск про озоновий шар та його збереження, поширили флаєри та провели ініціативу «Blue stile day».

4 жовтня 2023 року в ліцеї відзначали День захисту тварин. Під час війни питання захисту тварин є особливо важливими, адже наші менші брати теж потерпають від бойових дій. Під час акції «Крок до тварин» учнівство ліцею зібрало кошти для ветеринарно-стерилізаційного центру. Також стартував фоточелендж та відбулися інформхвилинки від ліцейної служби «Голос ліцею».

10 листопада 2023 року ліцей долучився до святкування Всесвітнього дня науки за мир і розвиток (World Science Day for Peace and Development). Заходи цього дня були спрямовані на популяризацію науки в суспільстві, необхідність взаємодії науки та громадськості, стимулювання праці науковців. Інформаційні постери для учнівства дали можливість познайомитися з науковцями України та світу і їх досягненнями. Окремий стенд присвя-

чений жінкам у науці як нагадування, що жінки відіграють важливу роль у науковому й технологічному співтоваристві, а також для заохочення жінок і дівчат до участі в науковій діяльності. Під час уроків відбулися інформаційні п'ятихвилинки про науку та її роль у підтримці миру та розвитку. До інтерактивної дошки Padlet «Я – дослідник/ Я – дослідниця» зі створення мемів про науку долучилися майже всі учні й учениці.

14 лютого 2024 року відзначався Міжнародний день дарування книг. Ліцей поповнився новими примірниками цікавої літератури. Адже книга – один із найцінніших винаходів людства, вона сіє добро й любов, дає нам відповіді на всі запитання.

14 березня 2024 року в ліцеї відзначили День числа π**.** Дата 14 березня – 3/14 – і час 1:59:26 збігається з першими розрядами числа π (3,1415926....). Учні та учениці ліцею дослідили, що позначення π походить від початкової літери грецьких слів περιφερεια – коло, периферія і περιμετρος – периметр. Зіграли в kahoot. Долучилися до вікторини КНУ імені Тараса Шевченка, випустили радіогазету, створили математичний скетч з символічними подарунками-бубликами і захистили учнівські проєкти. Водночас відсвяткували день народження Альберта Ейнштейна.

20 березня 2024 року відзначався Міжнародний день щастя. Це день, коли акцентується увага на важливості щастя в життях людей по всьому світу і прагненні до гармонії, благополуччя та позитиву в повсякденному житті. Напередодні відбулася тематична розмова «Про війну і Щастя» учнів 11-х класів у рамках проєкту «Давайте обговоримо», ініційованим Дитячою психологічною службою ліцею.

20 березня 2024 року учнівство науково-проєктної групи (Катерина Усова, Дарина Анікеєва, Дарина Михневич, Анастасія Скосир, Катерина Кодесь, Андрій Межаков) за координування методиста ліцею Світлани Потоцької долучилися до екологічно-просвітницьких заходів онлайн-конференції, які проводилися фахівцями Деснянського басейнового управління водних ресурсів, приурочених відзначенню 22 березня 2024 року Всесвітнього дня водних ресурсів під гаслом «Вода для миру».

6 квітня 2024 року ліцейна спільнота активно відзначила Міжнародний день спорту на благо миру та розвитку. Було проведено загальноліцейний турнір з шахів, шашок та тенісу з метою звернення уваги учнівства та науково-педагогічних працівників ліцею на важливість спорту та спортивних змагань для розвитку людства та створення мирних відносин. Спортивна активність – це запорука здоров'я та добробуту, сприяння миру на нашій планеті.

20 квітня та 22 квітня 2024 року – День довкілля та День Землі відповідно. У ліцеї було проведено телеміст євроклубу ліцею «Назустріч» з євро-

клубом «NEW STAR» Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (координаторка Ірина Левченко). Ці євроклуби об'єднали свої зусилля заради захисту навколишнього середовища та привернення уваги до проблеми важливості миру на планеті як гаранта безпеки екосистем.

9 травня 2024 року учні та учениці ліцею долучилися до відзначення Дня Європи: провели зустрічі, дискусії, квізи, презентували просвітницький проєкт «Єдність у різноманітті».

17 травня 2024 року до Міжнародного дня музеїв, що проходив цього року за тематикою «Музеї: освіта та дослідження», заступник директора ліцею з навчально-виховної роботи Галина Сердюк організувала та провела спільно з учнями 10 класу суспільно-гуманітарного профілю (мовна галузь знань) віртуальну екскурсію до знищеного музею Марії Примаченко в рамках марафону віртуальних екскурсій. Даний захід мав на меті популяризацію музеїв як зберігачів культурного спадку, натхнення, організацію обміну думками та пошуку нових ідей.

Напередодні Дня науки в Україні, що відзначався 18 травня 2024 року, педагогічні, науково-педагогічні працівники ліцею провели інтерактивні уроки, навчально-дослідницькі розвідки та пізнавальні зустрічі. Констянтин Єфименко, президент ТОВ «Біофарма Плазма» у м. Біла Церква, надав можливість ліцейній спільноті відвідати унікальну промислову локацію України з метою ознайомлення з офісно-лабораторним комплексом.

Упродовж 2023/2024 навчального року продовжила свою діяльність Ліцейна академія наук «Вєді», що має на меті структурувати, активізувати, розширити й поглибити наукову, науково-технічну, навчально-дослідницьку, дослідницько-експериментальну, конструкторську, винахідницьку та пошукову діяльності в ліцеї. До складу ЛАН увійшли 68 ліцеїстів: 23 учні 11-х класів та 45 учнів 10-х класів, що становить 22,3 % та 11,4 % відповідно до загального контингенту ліцеїстів. До роботи ЛАН були залучені 16 педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників, з них троє з інших вищих навчальних закладів, зокрема Андрій Акименко – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій і програмної інженерії, кандидат фізико-математичних наук Національного університету «Чернігівська політехніка», Надія Лапицька – доцент кафедри хімії, технології та фармації Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Вячеслав Полетай – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка.

Учні-члени ЛАН відвідували наукові студії з методології науки «Азбука дослідження», головним цілеорієнтувальним напрямом яких є формуван-

ня універсальної наукової картини світу учнів ліцею. Загалом відбулося 11 зустрічей: 5 зустрічей – для учнів 11-х класів, 6 зустрічей – для учнів 10-х класів. Цьогоріч модераторами даного напряму наукових студій виступили Галина Грищенко, Марина Колесник, Наталія Нудьга, Олександр Тарасенко, Світлана Кирієнко.

16 листопада 2023 року в рамках діяльності Ліцейної академії наук «Вєді» відбувся науковий пікнік «Мої перші кроки у науці». Модератор заходу Галина Грищенко, заступник директора з наукової роботи, організувала зустріч учнів та учениць 10-х класів з випускниками і випускницям ліцею, що мають значні досягнення в науковій та науково-технічній діяльності. Серенд них: Андрій Коляда (кандидат педагогічних наук), Дмитро Гапоненко (кандидат історичних наук), Іван Баран (багаторазовий призер конкурсів-захистів МАН, аспірант, укладач фразеологічного словника за Василем Симоненком), Микола Силенко (кандидат економічних наук), Олена Бондар (кандидат технічних наук), Ольга Лілік (доктор філологічних наук), Світлана Кирієнко (кандидат педагогічних наук) із задоволенням поділилися спогадами про роки навчання в ліцеї, із вдячністю згадували педагогів-наставників та розкрили секрети подолання перешкод на шляху до саморозвитку. Крилатими фразами зустрічі стали: «Іди, хоч і малими кроками, але вперед», «Відчуй своє покликання через метод спроб», «Стукайте в двері – вони обов'язково відчиняться», «Наука завжди йде попереду».

У рамках діяльності Ліцейної академії наук «Вєді» під гаслом «Наука заради миру» 5 грудня 2023 року відбулася ІІ учнівська науково-практична конференція «Вєді-2023». У роботі конференції взяли участь близько 20 учнів 10–11 класів, наукові керівники, методисти ліцею, а також як слухачі були присутні учні 8–9 класів шкіл Чернігова й Чернігівської області. Доповіді юних науковців та науковиць розкрили актуальні наукові проблеми з біології, хімії, історії, соціології, психології, педагогіки. Проведена конференція засвідчила впевнений науковий поступ ліцею. Учнівство здобуло корисний досвід апробації своїх наукових пошуків.

З метою залучення молоді Чернігівщини до наукової роботи та успішного професійного вибору ліцей продовжував практику партнерства з провідними вишами України, а саме:

1) Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого;

2) Національним університетом «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка**;**

3) Навчально-науковим інститутом історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М.Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка;

4) Національним університетом «Чернігівська політехніка»;

5) Пенітенціарною академією України;

6) Сумським державним педагогічним університетом імені А.С. Макаренка;

7) Національним університетом «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»;

8) Черкаським національним університетом імені Б. Хмельницького.

У 2023/2024 навчальному році ліцеїсти брали активну участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, турнірах тощо. Зокрема учні успішно виступили на ІІ та ІІІ етапах Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт МАН.

Аналітичний звіт участі у ІІ та ІІІ етапах Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт МАН 2024 року

№ з/п	ПІБ учасника	Клас	Наукове відділення	Наукова секції	Науковий керівник	Диплом ІІ етап	Диплом ІІІ етап
1	Ананенко Артем Андрійович	10-Б	Хімії та біології	Біологія людини	Кирієнко Світлана Володимирівна	ІІ	-
2	Барилюк Єлизавета Сергіївна	11-Б	Екології та аграрних наук	Лісове і садово-паркове господарство	Потоцька Світлана Олександрівна	І	ІІІ
3	Британ Марія Артемівна	11-Б	Хімії та біології	Біологія людини	Полетай Вячеслав Миколайович, Янченко Віктор Олексійович	І	ІІІ
4	Жаров Іван Геннадійович	11-В	Історії	Археології	Гринь Олена Володимирівна	І	ІІ
5	Лопата Іван Романович	10-А	Інформаційних технологій	Навчальні, ігрові програми та віртуальна реальність	Акименко Андрій Миколайович	ІІІ	-
6	Мартиненко Софія Сергіївна	11-В	Літературознавства, фольклористики та мистецтвознавства	Українська література	Сазонова Олена Володимирівна	ІІІ	-
7	Мірошниченко Роман Олегович	11-В	Історії	Історія України	Тарасенко Олександр Федорович	-	-
8	Міщенко Ксенія Валеріївна	11-Б	Екології та аграрних наук	Екологія	Карпенко Юрій Олександрович	-	-
9	Попелюх Ангеліна Сергіївна	10-В	Літературознавства, фольклористики та мистецтвознавства	Українська література	Лілік Ольга Олександрівна	І	ІІ

10	Приходько Ілля Михайлович	11-Б	Хімії та біології	Охорона здоров'я	Лапицька Надія Василівна	I	III
11	Сердюк Бажана Сергіївна	11-Б	Екології та аграрних наук	Агрономія	Потоцька Світлана Олександрівна	I	-
12	Тимошенко Максим Андрійович	10-Б	Екології та аграрних наук	Охорона довкілля та раціональне природокористування	Кирієнко Світлана Володимирівна	II	-
13	Троцик Софія Олександрівна	11-Б	Екології та аграрних наук	Охорона довкілля та раціональне природокористування	Потоцька Світлана Олександрівна	I	III
14	Усова Катерина Сергіївна	11-В	Філософії та суспільствознавства	Психологія	Мочалова Людмила Валентинівна	II	-
15	Шерстюк Поліна Іванівна	11-В	Філології	Англійська мова та англомовна література	Сібіль Ніна Володимирівна	III	-
16	Щербаков Артем Олексійович	10-А	Інформаційних технологій	Системи та технології штучного інтелекту	Акименко Андрій Миколайович	III	-

Варто відзначити результативність виступу команди ліцеїстів на ІІІ етапі Всеукраїнських учнівських олімпіад, де дуже перспективно заявили про себе учні І курсу.

№	Предмет	Кількісний склад команди ліцею	Результати виступу/диплом, ступінь	Кількість дипломів	Якісний показник виступу команди ліцею, %
1	Англійська мова	5	1) Вдовін Олексій (II) 2) Попелюх Ангеліна (II) 3) Кирик Марія (III) 4) Шерстюк Поліна (III) 5)Зелена Крістіна (III)	5	100
2	Астрономія	5	-	0	0
3	Біологія	4	1) Британ Марія (II) 2) Барилюк Єлизавета (II) 3) Ананенко Артем (III)	3	75
4	Географія	3	-	0	0
5	Екологія	5	1) Троцик Софія (II) 2) Тимошенко Максим (III) 3) Міщенко Ксенія (III)	3	60
6	Економіка	5	1) Леоненко Ангеліна (I) 2) Білик Віталій (II) 3) Чепурна Яна (II) 4) Чух Ярослав (III)	4	80
7	Інформатика	4	1) Лопата Іван (III)	1	25
8	Інформаційні технології	4	1) Бригинець Даніїл (III)	1	25

9	Історія	6	1) Корень Владислава (І) 2) Поліщук Діана (ІІ) 3) Мірошниченко Роман (ІІ) 4) Леоненко Ангеліна (ІІІ) 5) Платонов Вадим (ІІІ) 6) Шупило Вероніка (ІІІ)	6	100
10	Математика	5	1) Черняк Роман (ІІІ)	1	20
11	Німецька мова	3	1) Моруга Карина (І) 2) Денисенко Варвара (ІІІ)	2	67
12	Правознавство	3	-	0	0
13	Українська мова та літера-тура	4	1) Моруга Карина (ІІІ)	1	25
14	Фізика	2	1) Щербаков Артем (ІІ)	1	50
15	Хімія	5	1) Британ Марія (ІІ) 2) Данильченко Дмитро (ІІІ)	2	40

Учні здобули 30 дипломів. Із них – 4 дипломи І ст., 11 дипломів ІІ ст., 15 дипломів ІІІ ст. Учні 10-х класів здобули 16 дипломів, учні 11-х класів – 14 дипломів.

Учасниками ІV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад були Марія Британ (природничо-математичний профіль) – олімпіада з біології (очний формат); Владислава Корень (суспільно-гуманітарний профіль) – олімпіада з історії (очний формат); Артем Щербаков (техніко-технологічний профіль) – олімпіада з фізики (очний формат).

25 листопада 2023 року Катерина Іванченко, учениця 10-Г класу суспільно-гуманітарного профілю (економіко-правова галузь знань), та Катерина Цибулька, учениця 11-В класу суспільно-гуманітарного профілю, узяли участь у ІІ етапі XIV Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка.

2 грудня 2023 року Валерія Степаненко, учениця 10-Г класу суспільно-гуманітарного профілю (економіко-правова галузь знань), та Дарія Семироз, учениця 11-В класу суспільно-гуманітарного профілю (мовна галузь знань), узяли участь у ІІ етапі XXIV Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика.

Протягом листопада 2023 року учні й учениці ліцею узяли участь у Міжнародному дистанційному конкурсі «Олімпіс 2023 – Осіння сесія». Учнівство ліцею долучилися до випробувань з п’яти тематичних напрямків та вибороли 12 дипломів. Іван Лопата, учень 10 класу техніко-технологічного профілю, здобув одразу 4 дипломи: диплом І ступеня з математики, диплом І ступеня з інформатики, диплом І ступеня з англійської мови, диплом ІІІ ступеня з біології та природознавства. Катерина Богдан, учениця 10 класу природничо-математичного профілю, – диплом І ступеня з англійської мови. Вікторія Дем’янченко, учениця 10 класу суспільно-гуманітар-

ного профілю (мовна галузь знань), – диплом ІІ ступеня з англійської мови, диплом ІІІ ступеня з української мови і літератури. Олександра Прокопчук, учениця 10 класу суспільно-гуманітарного профілю (економіко-правова галузь знань) – диплом ІІІ ступеня з української мови і літератури, диплом ІІІ ступеня з біології та природознавства. Артем Ананенко, учень 10 класу природничо-математичного профілю, – диплом ІІІ ступеня з математики. Максим Тимошенко, учень 10 класу природничо-математичного профілю, – диплом ІІІ ступеня з біології та природознавства. Вікторія Бабич, учениця 10 класу природничо-математичного профілю, – диплом ІІІ ступеня з біології та природознавства.

Упродовж 2023/2024 навчального року ліцеїсти брали участь у Всеукраїнській учнівській інтернет-олімпіаді з економіки (4 учні), Всеукраїнській дистанційній олімпіаді з хімії (Дмитро Данильченко), IV відкритому Всеукраїнському марафоні з української мови (Андрій Свиреденко), конкурсі «Збережи енергію – допоможи довкіллю» (5 учнів), ІІ Всеукраїнському конкурсі есе та малюнків «Я маю ПРАВО на життя» (3 учні), Всеукраїнському конкурсі авторських віршів «Золоте перо-2024» (Ангеліна Леоненко), ІІІ Всеукраїнському конкурсі проєктів «Українська мова в об'єктиві» (4 учні), творчому конкурсі «Мої права: знаю, користуюсь, захищаю» (5 учнів), ІІ Міжнародному конкурсі творчого письма за фільмом для старшокласників та судентів 1 курсу «Переглядай рефлексивно, досліджуй доброчесно, мисли критично, пиши креативно!» (англійською мовою) (3 учні), конкурсі перекладів для старшокласників від НУ «Чернігівська політехніка» (Вероніка Шупило), Міжнародній Економічній Олімпіаді від чеського Institute of Economic Education Благодійної організації «Благодійний Фонд «Центр вільної економіки імені Кахі Бендукідзе» (26 учнів), участь в українському відборі до загальноєвропейських змагань з фінансової грамотності European Money Quiz 2024 (6 учнів), Всеукраїнському турнірі юних біологів «Neobio» (6 учнів), Всеукраїнському турнірі юних істориків (5 учнів), XXV Хіміко-біологічному турнірі ім. Мєчнікова (Дмитро Данильченко), Всеукраїнській історичній школі (2 учні), Школі молодого політика (Вікторія Бутько), Школі юного правознавця (2 учні), онлайн-грі «Що? Де? Коли?» (17 учнів), Фестивалі учнівських та студентських проєктів з хімії (Варвара Денисенко), науково-дослідницькому проєкті «Арт простір допитливого природознавця» (5 учнів), науково-практичному студентському методичному семінарі «Філологія в системі полікультурної гуманітарної освіти: наукові завдання, практичні пріоритети, методологічні перспективи (синтагматичний та парадигмальний підходи)» (Ангеліна Попелюх), заході «Тарас Шевченко – геній і пророк українського наро-

ду: до 210-річчя від дня народження поета» (5 учнів), Історичній грі в рамках VII Харківського міжнародного юридичного форуму (ХНЮУ ім. Я.Мудрого) (4 учні), Літературному марафоні до Дня української писемності (3 учні), проєкті євроклубу ліцею «Війна за європейські цінності – обираємо свободу і демократію!» (30 учнів).

Юні науковці 11-х класів суспільно-гуманітарного та природничо-математичного профілів Катерина Цибулька, Іван Жаров, Анастасія Буренок і Любов Галько (координатори – методист Світлана Потоцька, учитель Юрій Карпенко) 22 червня 2023 року пройшли тренінг для молоді з питань проєктного менеджменту, звітності та особливостей реалізації молодіжних екологічних ініціатив, який реалізується в рамках проєкту ПМГ ПРООН-ГЕФ «Молодіжна кліматична платформа».

28 листопада 2023 р. Зорко Марія, Карась Анастасія, Попелюх Ангеліна, учениці 10-В класу суспільно-гуманітарного профілю (мовна галузь знань),узяли участь у засіданні навчально-методичного семінару, присвяченого роковинам від Дня народження І. Нечуя-Левицького. Семінар пройшов з ініціативи філологічного факультету НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

У межах співпраці з Національним університетом «Чернігівська політехніка» у листопаді 2023 року 27 учнів та учениць техніко-технологічного профілю ліцею отримали сертифікати про проходження курсу «Основи 3D моделювання та візуалізації в програмі Blender».

24 квітня 2024 року на базі ліцею відбувся турнір з хімії «Екпериментуй! Спостерігай! Лови інсайти!», який організували та провели заступник директора з наукової роботи Галина Грищенко, професор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка Ірина Курмакова, доценти Віктор Янченко та Олена Бондар. До проведення турніру з хімії були залучені здобувачі вищої освіти, які навчаються в НУЧК Імені Т.Г. Шевченка. Учнівство 11 класів ліцею ЧОНЛ та команда № 15 (м. Чернігів) мали змогу пройти Hard skills з хімії.

Роботу Вадима Платонова «На Чернігівщині не буде водіїв «швидкої» відзначили як кращу серед журналістів-початківців щодо висвітлення процесу євроінтеграції України у конкурсі, що проводився Центром досконалості Європейських студій імені Жана Моне Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка, у рамках реалізації проєкту SEED «Вивчення Європи: освітній вимір».

Робота Яни Чепурної «Чим шкідлива тіньова економіка для наповнення бюджету держави?» виборола 1 місце у відповідній номінації конкурсу наукових есе, ініційованого Національним університетом «Чернігівська політехніка».

У серпні-вересні 2023 року 12 учнів та учениць ліцею стали учасники та учасниями проєкту «Recreation ProJekt», що був організований ЮНЕСКО на базі Bismarckschule в Ганновері. Організаторами заходу виступили президентка німецької комісії ЮНЕСКО Марія Бьомер, федеральний координатор проєкту ЮНЕСКО «Школи» Клаус Шіллінг, українська Національна комісія ЮНЕСКО та її представниця Ніна Крамарева, адміністрація, педагоги, учні, випускники Bismarckschule, приймаючі родини. Це були незабутні три тижні, насичені цікавими подіями, змістовним відпочинком, дружнім спілкуванням, сердечним теплом та турботою.

У січні 2024 року Роман Мірошниченко взяв участь у програмі культурного обміну між Україною та Францією на запрошення асоціації Lionba Lorr Ukraine. Катерина Усова – участь у програмі «ERASMUS+» (програма міжнародної співпраці ЄС з іншими країнами у сфері освіти, молоді і спорту): І етап – поїздка у Фінляндію (січень 2024 р.), ІІ етап – поїздка в Грузію (березень 2024 р). З 8 квітня до 19 квітня 2024 року Андрій Свириденко перебував у м. Drobin Poland за міжнародним обміном ERASMUS+ «Discover Culture: Drobin» в рамках партнерства громадської організації «Стелла» (Україна) та організації «EUROMED EVE POLSKA»

Успішно проводилася науково-дослідницька робота на агробіостанції ліцею під керівництвом методиста Світлани Потоцької. Здобувачі освіти брали участь у міжнародних, всеукраїнських та обласних конкурсах, турнірах, проєктах, акціях. На АБС протягом 2023/2024 навчального року проводилися проєктна діяльність з учнями «Юні дослідники біорізноманіття», заняття, майстер-класи «Лабораторія визначення показників води, ґрунту, атмосферного повітря»; проєкт «Наукові засади формування дендрологічної колекції в умовах урбанізованого середовища»; обласний круглий стіл «З питань змін клімату й проблем збереження довкілля» в рамках діяльності Молодіжного кліматичного центру спільно з учнями Молодіжного екоклубу «Екологічні паростки майбутнього» та фахівцями Мезинського національного природного парку; тематичні екскурсії на території Дитячого ботанічного саду для молоді; природоохоронна робота згідно з екологічними датами в рамках діяльності Молодіжного кліматичного центру; акція «Підгодуємо птахів узимку»; акція «Сад української мрії: від паростків надії до щедрих плодів»: висаджено 18 яблунь, 16 горіхів, 15 персиків, 10 абрикосів, 3 сливи, 15 троянд, які подаровані фірмою Сонце-Сад.

За сприяння Громадської спілки «Центр сталого розвитку та інновацій» при підтримці Центральної агенції з управління» від Литовської Республіки та фінансування Фонду з розвитку співробітництва та гуманітарної допомоги в рамках проєкту «Психосоціальна реабілітація та розвиток дітей,

батьків та педагогів з деокупованих регіонів України» було організовано оздоровлення. Іван Лопата, Максим Тимошенко, Ольга Ткаченко, Артем Щербаков, Єлизавета Барилюк, Бажана Сердюк, Ксенія Міщенок з 30 січня по 4 лютого 2024 року відвідали психологічно-спортивний табір для підтримки та психологічного розвантаження учнів з деокупованих територій України на базі футбольної академії «Рух» у м.Винники Львівської області.

Протягом 2023/2024 навчального року ліцеїсти брали участь у різних конференціях:

1) VII Міжнародній науковій конференції «Природні ресурси прикордонних територій в умовах зміни клімату» – NARBAC-2023 (“Natural Resourcesof Border Areas under a Changing Climate”) (3 учні, методист Світлана Потоцька);

2) Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова як чинник національної державности (2 учениці, заступник директора з навчально-виховної роботи Галина Сердюк, методист Іван Баран, учителі Наталія Голуб, Олена Сазонова, Ольга Лілік);

3) Методично-практичній конференції, присвячена пам’яті Матвія Номиса (3 учні);

4) III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасного перекладознавства» (Ангеліна Попелюх);

5) IV Міжнародій науково-практичній конференції «Новітні технології сучасного суспільства» (НТСС-2023) (Єлизавета Барилюк);

6) Восьмій обласній природничій конференції «Формування науково-дослідницьких навичок шляхом створення освітньо-розвивального середовища та інтенсивного інтелектуального спілкування» (2 учениці);

7) IV обласній мовно-літературній конференції учнівської молоді (Софія Антоненко);

8) Міжнародній науковій конференції «Природні ресурси природоохоронних територій в умовах зміни клімату» (2 учні);

9) Онлайн-конференції екологічно-просвітницького спрямування до Всесвітнього дня водних ресурсів (4 учні, методист Світлана Потоцька);

10) Міжрегіональній науково-практичній онлайн-конференції «Творчість Тараса Шевченка у вимірах сьогодення» (4 учні);

11) І Міжнародній науково-практичній конференції до 65-річчя факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв «Сучасна освіта в умовах глобалізованого світу: реалії, виклики, перспективи» (Ангеліна Попелюх, заступник директора з навчально-виховної роботи Галина Сердюк, заступник директора з наукової роботи Галина Грищенко, методист Антоніна Федорченко, учителі Ольга Лілік, Людмила Ушакова, Олена Сазонова, Ірина Мироненко, вихователь Олена Мосич).

Досягнення учнівства у науковій, навчально-дослідницькій, дослідницько-експериментальній, конструкторській, винахідницькій та пошуковій діяльності є результатом систематичної злагодженої взаємодії методичної ради та методичних комісій ліцею.

У 2023/2024 навчальному році підвищився рівень професійної компетентності 14 педагогічних та науково-педагогічних працівників ліцею. За результатами атестації присвоєно кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії» Ірині Кулик, Олександру Павліону, Людмилі Мочаловій; кваліфікаційну категорію «спеціаліст першої категорії» Олегу Пустовому; кваліфікаційну категорію «спеціаліст другої категорії» Наталії Бойправ; педагогічне звання «старший учитель» Ірині Мироненко, Людмилі Ушаковій. Методист ліцею Світлана Потоцька нагороджена обласною щорічною Премією імені Софії Русової. Учитель хімії Олена БОНДАР стала лауреатом у номінації «Молодий методист року в галузі хімічних та біологічних наук» Всеукраїнського конкурсу «Молодий вчений року».

6 червня, 8 червня, 30 серпня 2023 року для 23 педагогічних та науково-педагогічних працівників ліцею було проведено триденний психологічний тренінг «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу» (модератор – Олена Антоненко). 25 жовтня 2023 року для педагогічних та науково-педагогічних працівників ліцею було проведено одноденний тренінг з навичок зупинки критичних кровотеч, (за сприяння спеціалізованої організація First Aid Projec та благодійної організації Klitschko Foundation). Упродовж тренінгу учасники й учасниці практикувалися в тампонуванні ран, накладанні турнікетів та інших аспектах зупинки крові. 10 листопада 2023 року для освітянської та батьківської спільнот ліцею було проведено 4-годинний психологічний тренінг «Психосоціальна допомога учасникам освітнього процесу». Тренінг охопив 37 учасників.

5 березня 2024 року заступник директора з навчально-виховної роботи Галина Сердюк, методист Іван Баран, вчитель Наталія Голуб виступили разом з кафедрою філологічних дисциплін та методики їх викладання ЧОІППО імені К. Ушинського співорганізаторами Всеукраїнського вебінару для вчителів-словесників «Дослідницький простір філолога (досвід роботи КЗ «ЧОНЛ»)». Вебінар був присвячений розвитку дослідницької компетентності вчителів-словесників, ознайомленню із сучасними підходами щодо організації дослідно-орієнтованого навчання рідної мови і літератури. Спільними зусиллями ЧОІППО імені К. Ушинського та КЗ «Чернігівський обласний науковий ліцей» Чернігівської обласної ради вдалося об’єднати 114 учасників, учителів-словесників Чернігівщини, Полтавщини, Тернопільщини. Предметом фахового спілкування педагогів наукового ліцею стала сутність спеціалізованої освіти наукового спряму-

вання, дослідницька компетентність учителя-філолога та її компоненти, педагогічні умови розвитку, обговорення сучасних практик організації дослідництва та джерел професійного розвитку, дорожня карта вчителя-дослідника. Апробований формат обміну досвідом – ефективний спосіб об'єднати вчителів регіону в прагненні вивчати рідну мову і літературу на засадах дослідництва.

26 квітня 2024 року було проведено методичний практикум «STEM-ідентичність: час науково-методичних пошуків» (модератор – методист Антоніна Федорченко) з метою ознайомлення науково-педагогічних працівників ліцею з інноваційними освітніми технологіями, необхідними для реалізації концептуальних засад Нової української школи, пошуку й підтримки перспективних науково-методичних ідей щодо розвитку напрямів STEM-освіти в ліцеї.

Протягом навчального року в рамках діяльності науково-практичної лабораторії з упровадження універсально-інтегральної багаторівневої освіти для формування універсальної наукової картини світу учнівської молоді були проведені тематичні зустрічі з педагогічними та науково-педагогічними працівниками ліцею «Багаторівнева взаємодія людини зі світом», проведений дводенний тренінг-заняття та тренінг-кіносемінар «Алгоритм універсальних законів природи як алгоритм міждисциплінарної інтеграції знань», започаткований збірник матеріалів для самостійного перегляду в гугл-класі з метою використання в освітньому процесі та в діагностико-корекційній роботі з учнями.

Педагогічні та науково-педагогічні працівники ліцею є постійними учасниками міжнародних, всеукраїнських, обласних науково-практичних конференцій та семінарів. Вони активно публікуються в наукових виданнях, є авторами та співавторами посібників та наукових праць.

27-29 березня 2024 року відбулася П'ятнадцята міжнародна виставка «Сучасні заклади освіти» в режимі онлайн. Ліцей отримав срібну медаль як переможець конкурсу з тематичних номінацій, презентувавши свій досвід у тематичній номінації «Виховні константи утвердження української національної та громадянської ідентичності». У конкурсній роботі "Національно-патріотичне виховання ліцею як основа формування української національної та громадянської ідентичності учнівської молоді» Антоніна Федорченко, Олександр Павліон, Олена Мосич систематизували роботу в становленні української національної та громадянської ідентичності учнівської молоді: вплив спеціально організованого освітнього середовища ліцею на формування компетентностей, зміст і форми виховної роботи ліцею, спрямовані на утвердження української політичної нації та розвиток громадянського суспільства.

3-4 квітня 2024 року ліцей взяв участь у національному форумі «Реформування старшої профільної середньої освіти (академічні ліцеї)». До участі в цій освітянській події були запрошені представники 25 закладів загальної середньої освіти, у яких з 2025 року має розпочатися пілотування реформи, що ставить за мету індивідуалізувати освіту в старшій школі, забезпечити свободу вибору та наблизити її до потреб кожного учня та учениці. До складу делегації ліцею увійшли директорка Ганна Коломієць, психологиня Наталія Нудьга, учителька англійської мови Ніна Сібіль та учениця 10 класу суспільно-гуманітарного профілю (мовна галузь знань), членкиня парламенту Ангеліна Попелюх.

Підвищенню професійної майстерності вчителів та забезпеченню надання якісних освітніх послуг сприяло проведення загальноліцейної літньої інтелектуальної школи «СилаUA: добробут, молодь, майбутнє» в рамках навчальної практики. Основною метою проєкту, яку ставили перед собою науково-педагогічні та педагогічні працівники ліцею, стало бажання зробити навчання повноцінним, об'ємним і цікавим відповідно до потреб учнів, розкрити питання, які є предметом найбільш активних запитів, та забезпечити індивідуальні освітні траєкторії учнів протягом 2023/2024 навчального року.

З метою врахування індивідуальних освітніх траєкторій учнів Загальноліцейна літня інтелектуальна школа проводилася за п'ятьма напрямами:

– Літняї (не)інтелектуальна школа «СПЕКТР» на базі ліцею;

– «Ресурсна школа» на базі готелю «Чертур» (с. Явора, Львівська область);

– Літня економічна школа «StartUP» на базі готелю «Чертур» (с. Явора, Львівська область);

– Літня інформатична школи «Золотий байт» на базі мережі приватних садиб туристичного клубу «Оселя здоров'я» (м. Вижниця, Чернівецька область)

– Літнього кемпу «Україна європейська: план дій для молоді» на базі санаторію «Карпати» (смт Карпати, Закарпатська область).

Загальноліцейна літня інтелектуальна школа «СилаUA: добробут, молодь, майбутнє» – це вдале поєднання відпочинку, психологічного розвантаження, продуктивних методів саморозвитку задля соціалізації учнівства, популяризації науки, долучення учнів ліцею до наукової та науково-технічної діяльності, пізнання краси й загадок України.

Іван Баран

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ФЛОРОЛЕКСЕМ У ПОЕТИЧНОМУ МОВОМИСЛЕННІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Покоління письменників, яке традиційно називають «шістдесятниками», мало значний вплив на українську культуру. В атмосфері негласної заборони на більшість аспектів політичної та мистецької культури нашої нації, що не могли стати елементами панівної в СРСР концепції «радянської людини», плеяда шістдесятників не лише змогла витворити зразки прогресивної української культури, але й перенесла свої здобутки у площину суспільно-політичного дискурсу. Проблемні питання, замовчувані в Радянському Союзі на офіційному рівні, оприявилися у творчості письменників (Василь Симоненко, Дмитро Павличко, Іван Драч та ін.), кіномитців (Сергій Параджанов, Іван Миколайчук), композиторів (Володимир Івасюк), літературних критиків (Іван Дзюба). Цей перелік, хоча і є конечним, але дуже широкий. Потужний мистецький рух, який вплинув на цілі покоління українців, що став для нації, знекровленої двома світовими війнами та репресивними машинами тоталітарних систем, культурною необхідністю, що змогла зберегти пам'ять про найкращі приклади модерної української культури, переосмислити їх і витворити ґрунтовні зразки мистецьких артефактів другої половини XX століття; усеохопна культурно-політична течія, що змогла надати українській культурі (яка, здавалося б, уже не оговтається від епохи «розстріляного відродження») нових конотацій, знайшла свій потужний голос серед феноменів нашої літератури, ще не до кінця осмислена сучасними українськими дослідниками століття XXI. Слід зазначити, що наукових розвідок, статей, монографій на тему творчості й ролі в історії митців-шістдесятників украй багато, проте це явище настільки широке за силою свого прояву, настільки наповнене подіями, особистостями, творами, що викликає науковий інтерес і досі, а його актуальність не тільки не зменшилася з плином часу, а й набуває нових сенсів у контексті російсько-української війни.

Серед діячів вищезгаданої епохи є постать, яка яскраво заявила про себе навіть на тлі таких безумовних класиків української літератури, як Ліна Костенко чи Микола Вінграновський, це – Василь Андрійович Симоненко. Цей митець став першою жертвою злочинного радянського режиму і, на жаль, не встиг уповні оприявити свій талант, але навіть той творчий доробок, що залишив по собі «витязь нової української поезії», як називав його Олесь Гончар, здобув значної популярності серед українського народу.

Увага українських лінгвістів до вивчення окремих елементів картини світу крізь призму мовного світосприйняття значно зросла. У цьому аспекті важливою є проблема вивчення творення метафоричних образів авторами художніх текстів. Цей процес дозволяє нам розглянути, як світогляд автора стикається із явищем стереотипізації, як на підґрунті стереотипного витворюють оказіональне. С. Єрмоленко вважає, що асоціації «становлять основу конкретно-чуттєвого сприйняття художнього тексту» [4, с. 293].

Метафори в поетичному мовомисленні автора – це феномен, у якому стикається індивідуально-авторський світогляд та узуальне значення лексеми. Як зазначає О. Литвин: «Образна сила метафори полягає в тому, що вона актуалізує цілі комплекси основних і суміжних понять, які пов'язуються з двома порівнюваними явищами» [5, с. 67].

У цьому контексті поетична творчість Василя Андрійовича Симоненка, що у своєму ідіостилі активно послуговувався народнопісенною українською традицією, її метафорикою, символікою, образною системою, слугує яскравим прикладом. Правильно буде стверджувати, що крізь призму індивідуально-авторського слововживання В. Симоненка можна прослідкувати характерні елементи та специфічні особливості певних метафор, притаманних українській традиційній, фольклорній словотворчості загалом та концептосферам флори і фауни зокрема.

Метафоризацію в українській лінгвістиці досліджують С. Єрмоленко, А. Залевська, В. Кононенко, В. Маслова, Н. Сологуб, Л. Ставицька та інші. Питання найменувань флори в українській лінгвістиці досліджували Т. Беценко, І. Коломієць, І. Подолян, Л. Ставицька, Т. Шевчук, С. Шуляк та ін. На позначення лексем рослинного світу надалі використовуватимемо поняття «флоролексема».

Для пошуку лексем, що вербалізують концептосферу флори і фауни в поетичній творчості Василя Симоненка, ми використали словник «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок. Словник мови поезій Василя Симоненка», що містить приклади слововживання всіх лексем у поезіях В. Симоненка [1]. Серед 5071 лексеми, ужитої поетом, ми виділили 42 лексеми, що номінують флору: березка, блекота, буряк, верба, вишенька, вишня, гарбуз, глід, гречка, груша, деревина, дерево, дуб, жито, кавун, каштан, квітка, клен, комиш, конвалія, коноплі, кущ, лавр, латаття, липа, лілія, мак, мох, незабудка, папороть, полин, помідор, просо, пшениця, ромашка, слива, терен, тополя, трава, шипшина, ялина. Окрему групу становить 1 оказіоналізм, утворений Василем Симоненком від лексем на позначення флори: верба-матір.

Серед них елементами метафоричного висловлювання стають: блекота, верба, верба-матір, глід, груша, дерево, дуб, жито, каштан, квітка, конвалія, кущ, мак, полин, пшениця, терен, тополя, трава, шипшина, ялина. Усього

– 20 лексем. Це – половина із усіх флоролексем, наявних у поезіях Василя Симоненка.

Лексеми на позначення флори, що стали елементами метафоричного висловлювання, можемо згрупувати в такі кластери: родові поняття (дерево, квітка, кущ, трава,); назви дерев (верба, груша, дуб, каштан, тополя, ялина); назви кущів (глід, шипшина, терен); трав'янисті рослини (блекота, полин); назви квітів (конвалія, мак,); сільськогосподарські культури (жито, пшениця).

У своїй мовотворчості Василь Симоненко широко використовував традиційне етнічне уявлення українців про ті чи ті рослини, рідко надаючи флоролексемам нових конотацій. У творенні метафор поет також дотримується слововживання, що традиційне для народнопоетичної творчості.

Найчастіше флоролексеми стають елементами віддієслівних метафор, що персоніфікують ту чи ту рослину, надають їй рис, характерних людині: «***Танцювали дерева,/ Сміялися квіти,***/ *Умивалося небо у синяві рік,/ Виривався з грудей,/ З-під холодного гніту,/ Первозданної радості крик* (Веселий похорон)» [1, с. 176]. *«Лиш росою по нім* ***буде плакати жито***/ *і пливтимуть над ним непомітно віки* (Дід умер)» [1, с. 228], *«****Мовчать каштани,*** *стомлені і мляві,/ Та ось під них, у царство тишини,/ Ввірвалися чорняві і біляві,/ Блакитноокі дочки і сини* (Маленькі сонця)» [1, с. 338], «*Світ зігрів він своєю любов'ю,/ Переміряв шляхи вікові,/* ***Щоб ніколи конвалії кров'ю/ Не ридали***/ *Ніде/ В траві* (Червоні конвалії)» [1, с. 354]. Дієслівна метафора – це найбільш поширений тип метафоризації флоролексем серед інших (субстантивна, атрибутивна).

Лексема *блекота* стає елементом субстантивного метафоричного висловлювання в поєднанні з лексемою *очиці*: *«Він дивився на мене тупо/ Очицями, повними* ***блекоти:***/ *— Дарма ти себе уявляєш пупом,/ На світі безліч таких, як ти (Я...)»* [1, с. 34]. Тут іменник *блекота* метафоризується через означення очей, наповнених почуттями негативного емоційного спектру: байдужість, зарозумілість тощо. Блекота – отруйна рослина, яка затуманює розум. Василь Симоненко створює метафоричне значення через подібність одурманювального ефекту рослини із розумом, що наповнений байдужістю.

Лексема *верба* найчастіше зазнає метафоризації через персоніфікацію образу дерева, надання йому рис, притаманних людині. Бачимо, що флоролексема *верба* стає елементом як дієслівних метафор, що за своєю структурою є складними й багаточленними (поєднання в одній метафорі кількох образів; поєднання в складну синтаксичну структуру епітета й метафори), так і в поєднанні двох іменників у субстантивну метафору («шепіт верб»): «*І якщо впадеш ти на чужому полі,/* ***Прийдуть з України верби і тополі***

(Лебеді материнства)» [1, с. 75]. *«**Зелені верби руки заламали**,/ І занімі-ло сонце на вустах (Встає над нами сонце, як вставало)»* [1, с. 75]. *«Як хороше у нас на Україні,/ Де пісня нив чарівна та лунка,/ І **шепіт верб,** і поклики гудка/ Злились навік в мелодії єдиній (Верба)»* [1, с. 75]. Цікавим також є творення автором метафори з оказіональним іменником «верба-матір», принцип творення якої тотожний вищезгаданій персоніфікації, але структура ускладнена неологізмом та епітетом «посивілі»: *«Не повернуть козаки з походу, / Не заграють сурми на зорі.../ **Будуть вік стояти біля броду / Посивілі верби-матері...*** (Переспів з народної)» [1, с. 75].

Усім лексемам кластеру назв кущів притаманна онімізація, зумовлена сюжетом твору «Подорож у Країну Навпаки»: ***«Глід, Шипшина** й **Терен** дикий/ Вмить без галасу і крику/ Всю поляну оточили, / **Нашорошили голки/ Й заганяли їх щосили/ Свиням в ноги і боки*** (Подорож у Країну Навпаки)» [1, с. 886]. Якщо попередні флороксексемами автор персоніфікує задля створення метафори, то кластер кущів зазнає ще більшого олюднення – на рослини не просто переносять характерні особливості явища, вони самі стають суб'єктом, дійовими особами твору.

Флоролексема *дерево,* навпаки, стає об'єктом, на який спрямована дія іншого субстантива у складній метафорі: *«...Та встає перламутровий ранок/ Крізь холодний і злобний рев,/ І проміння зализує рани/ **З закатованих ніччю дерев*** (Впало сонце в вечірню куряву)» [1, с. 176]. Тут спостерігаємо приклад украй оригінального семантичного зв'язку між дієприкметником *закатований* та флоролексемою *дерево*. Синтаксична структури цієї метафори також значно ускладнена, у порівнянні з попередніми прикладами, фактично, ми маємо поєднання двох субстантивів, що творять одну метафору. Подібне можемо прослідкувати і у вербалізації метафори з флороксемою *пшениця*: «*Зелений подих теплої **пшениці**/ Доносить розшум Кобзаревих слів* (Шум полів («Над Кобзарем»))» [1, с. 642].

Так, дуб у традиційній культурі українців – священне дерево, символ чоловічої сили, метафоричне уособлення маскулінних рис. Подібну вербалізацю трапляємо і в мовотворчості В. Симоненка: *«Ще в дитинстві я ходив у трави,/ В гомінливі трепетні ліси,/ Де **дуби мовчали величаво**/ У краплинах ранньої роси* (Грудочка землі)», *«За далекі ліси і горби,/ їй махають прощально гілками/ **Мовчазні і суворі дуби,/ їй дорогу обмиють росою**/ Теплі трави і світлі гаї* (Червоні конвалії)» [1, с. 210]. У цих прикладах автор завжди ускладнює метафоризацію флоролексеми дуб через додавання епітетів на позначення величі дерева чи його персоніфікації як досвідченого чоловіка.

Єдиний випадок оригінального використання образу дуба наявний у дитячій поезії автора: *«Одіспавшись, ласуни/ Рвали з **дуба** кавуни/ І з кущів*

серед левад/ Смакували шоколад (Подорож у Країну Навпаки)» [1, с. 210]. Тут автор підкреслює химерність фантастичного світу через зміну традиційного значення лексеми «кавун» у нехарактерному поєднанні з лексемою «дуб» у значенні плода дерева.

Флоролексеми на позначення дерев, яким у культурі українців притаманне художнє осмислення як фемінних образів (*береза, тополя, верба*), часто виступають у поезіях Василя Симоненка маркерами рідного простору, символами рідної землі. Типовим для автора є ототожнення у своїй творчості концептосфери флори та лексико-семантичного поля концепту «Україна», що відображено, зокрема, у системі метафор: *«І якщо впадеш ти на чужому полі, /* ***Прийдуть з України верби і тополі*** (Лебеді материнства) [1, с. 797], *«Та не вінча його героїв слава – / Під небом неосяжно голубим/* ***Тополі українські величаві/ Докірливо гойдаються над ним*** (Ошукана могила) [1, с. 797]. Таке слововживання вказує на тісну спорідненість текстів Василя Симоненка із народнопоетичною традицією, оскільки рослинний світ визначають як одне із ключових понять у лінгвокультурі українців. Загалом, у досліджуваних текстах прослідковуємо тісний зв'язок між традиційною вербалізацією флоролексем у народнопоетичній традиції та в ідіостилі Василя Симоненка. Слід також відзначити, що серед так званих «фемінних» флороксем кластеру дерев метафоризація абсолютна відсутня стосовно лексеми *береза.* Це дерево явно не є елементом системи поетичного мовомислення автора в контексті втручання в зону узуальну поняття**.** Поет явно не намагається одночасно охопити цю флороксему з різних боків, відтворити багатогранні зв'язки й відношення, у яких перебуває цей художній образ. Використання зменшувально-пестливої форми – це єдина художня трансформація, якої зазнає вищезгадана флороксема: «*Розлога вербо, чому ти мені/ Миліша дуба, клена і* ***берізки?*** (Верба)» [1, с. 26].

Можемо зробити висновки, що флоролексеми в поетичному мовомисленні Василя Симоненка яскраво експлікують українську етнокультуру. Ми встановили, що найпродуктивніші персоніфікація об'єктів рослинного світу є дуб, береза, верба, тополя. Можемо стверджувати, що концептосфера флори, виражена в поетичній мові автора флоролексемами, тяжіє до вербалізації через традиційні для української народної лінгвосвідомості засоби, зокрема стилістичний прийом метафоризації. Дієслівні метафори – найпродуктивніший тип творення метафорики в поетичних текстах автора. Попри позірну «народність» та тяжіння до народнопоетичної поетики, структури метафор поета, у яких він використовує флоролексеми, часто ускладнені, багаточленні, із поєднанням кількох різновидів метафори в одному образі. Вважаємо перспективним подальше вивчення стилістики художніх текстів Василя Андрійовича Симоненка у контексті його поетичного мовомислення.

Джерела

1. Баран І. М. «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок». Словник мови поезій Василя Симоненка. Чернігів: Десна Поліграф, 2022. 924 с.

2. Горнятко-Шумилович А., Космеда Т. Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти. Познань, 2016. 266 с.

3. Діброва О. В. Фітоніми в художньо-поетичному наповненні Бориса Олійника. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2013. Вип. 36. С. 13–16.

4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та структура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.

5. Литвин О. Метафоризація флори в мові художніх творів О. Кобилянської. *Вісник Харківського національного* університету *імені В. Н Каразіна. Серія «Філологія»*. 2019. Вип 80. С. 66–69.

Олена Гринь
Вероніка Дем'янченко

«ВИЇХАТИ ЖИВИМ – ЦЕ ТЕЖ ДУЖЕ ВЕЛИКЕ ЩАСТЯ…» УСНІ СВІДЧЕННЯ ПРО ЕВАКУАЦІЮ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ З ЧЕРНІГІВЩИНИ НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ (24 ЛЮТОГО – 2 КВІТНЯ 2022 р.)

Відновлення навчального процесу, перерваного повномасштабним російським військовим вторгненням 24 лютого 2022 р., у Чернігівському обласному науковому ліцеї, як і на всій території України, відбулося у квітні в дистанційному режимі. На уроках історії обговорювалися актуальні питання: якими є історичні причини та передумови російської агресії проти України, що означає поняття «рашизм» та що спільного воно має з фашизмом, чому імперський тип мислення, притаманний певному народу, може бути небезпечним для людства. Ліцеїсти ділилися травматичним досвідом, розповідали про своє життя 24 лютого – 2 квітня 2022 р., коли російські війська перебували на території Чернігівщини. Оскільки географія проживання учнів ліцею охоплює всю Чернігівську область, їхні спогади відображали реалії повсякдення цивільного населення в блокадному Чернігові, у зоні окупації та в прифронтовому тилу. Відтак очевидною була важливість фіксації їх свідчень нині, коли події ще досить свіжі в пам'яті. Задокументовані інтерв'ю є доказом злочинів російських військових, унікальним джерелом про стратегії виживання цивільного населення в умовах війни. Свідчення

очевидців допоможуть прийдешнім поколінням збагнути жахи цієї війни, а історичну науку збагатять важливим джерельним матеріалом.

Стан наукового вивчення проблеми. Всебічне дослідження повсякденного життя цивільного населення під час повномасштабного російського вторгнення почалося ще навесні 2022 р. Так, після деокупації півночі України розгорнулися експедиції, що мають на меті запис усних свідчень місцевих мешканців [1; 7]. Активну роботу по документуванню усних свідчень на теренах Чернігівщини проводить Український інститут національної пам'яті, який акумулює їх в Архіві усної історії, Державне агентство розвитку туризму, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Управління культури та туризму Чернігівської міської ради.

У 2022 р. побачили світ перші розвідки, присвячені початку повномасштабного російського вторгнення, у яких йдеться, зокрема, про повсякдення цивільного населення. Однією з перших вийшла друком книга військового історика М. Жирохова, присвячена облозі Чернігова [10]. Обороні Чернігова присвячено публіцистичний нарис Д. Бурої, написаний на підставі численних інтерв`ю волонтерів, військових, журналістів [6]. Збірник репортажів «77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни» висвітлює життя мешканців різних населених пунктів України на початку повномасштабного вторгнення. Нарис про блокаду Чернігова підготувала журналістка й письменниця В. Курико, яка, до речі, є випускницею Чернігівського обласного наукового ліцею (натоді – Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді) [18]. У збірці журналістських публікацій «Чернігів у вогні. «Зметем орду, відправимо до пекла!» йдеться про героїв оборони Чернігова, волонтерів, медиків, а також про життя під окупацією та на лінії бойових дій на Чернігівщині на початку повномасштабного військового вторгнення [8].

У 2022 р. побачили світ щоденники свідків початку повномасштабного російського військового вторгнення на територію України, зокрема Чернігівщини [2; 3; 5; 9; 11; 12; 13; 14; 16; 17; 19; 20]. Цікавим мемуарним джерелом є публіцистичний нарис В. Чепурного «Сто днів широкої війни», у якому систематизовано щоденникові записи, які автор майже щодня оприлюднював у соцмережах на початку повномаштабного вторгнення [21].

Таким чином, нині, коли триває «гаряча фаза» війни, активно розгорнувся процес формування її джерельної бази, у тому числі фіксації усних свідчень.

Авторами публікації за перший рік після деокупації Чернігівщини було зібрано свідчення у 38 респондентів 1956–2007 років народження. Відправною точкою у процесі пошуку очевидців був їх зв'язок з Чернігівським обласним науковим ліцеєм. Відтак, зафіксовані інтерв'ю відображають повсякдення війни очима учнів, батьків, членів родин, ви-

пускників, а також педагогів цього навчального закладу, репрезентують колективний травматичний досвід спільноти людей, які поєднані з ліцеєм.

Збір свідчень відбувався за допомогою методів напівструктурованого інтерв'ю та вільної наратії. Під час напівструктурованого інтерв'ю було визначено тематичні блоки, щодо яких потрібно було зібрати інформацію. Під час наративного інтерв'ю були задані ключові вектори обговорення, відповідно до яких респондент вільно розповідав. За тематичною спрямованістю зібрані інтерв'ю належать до біографічних, зорієнтованих на суб'єктивне сприйняття минулого [15, с. 21–22]. Свідчення зафіксовано зі збереженням стилістичних та фонетичних особливостей, що дозволить у подальшому залучати їх не лише до суто історичних досліджень, але й до мовознавчих, психологічних тощо.

Анкета інтерв'ю охоплювала широке коло питань, пов'язаних з повсякденням цивільного населення під час війни, зверталася увага на те, наскільки, на думку людей, що пережили воєнний досвід, він вплинув на їх систему цінностей, світогляд, соціальні взаємини. Хронологічні межі, щодо яких здійснювалося опитування, становлять 24 лютого – 2 квітня 2022 р. Нижня межа зумовлена початком повномасштабного військового вторгнення на територію України, верхня – деокупацією Чернігівської області.

Зафіксовані інтерв'ю очевидців засвідчують, що однією з ключових стратегій порятунку багатьох цивільних мешканців України, у тому числі Чернігівщини, на початку повномасштабного вторгнення був виїзд далі від лінії фронту – вглиб або на захід країни, закордон, або принаймні з міста в сільську місцевість.

У додатках наведено фрагменти усних свідчень, зібраних влітку – восени 2022 р. у мешканців Чернігівської області, про обставини їх евакуації. Повний текст інтерв'ю наведено в науковому проєкті, який було представлено на конкурсі-захисті робіт Малої Академії Наук у 2023 р. З огляду на те, що війна триває й оприлюднення будь-яких персональних даних може бути небезпечним для респондентів, у статті дотримано принципу їх анонімності.

Досвід кожного українця, який пережив жахи повномасштабного вторгнення, – індивідуальний. Утім, з сукупності індивідуальних історій складається цілісна картина колективної пам'яті про український спротив.

Список умовних позначень, які були використані під час здійснення транскрипту інтерв'ю [4, с. 64].

- *слово* – вимовлені тихіше слова;
- сло– – обірване слово;
- ... – обірване речення;
- ...<>... – різкий перехід від теми до теми;

- **слово** – вимовлене голосніше слово;
- <u>слово</u> – наголошене інтонацією слово;
- <-> – пауза (нетривала);
- <--> – пауза (тривала);
- <---> – пауза (дуже тривала);
- <жест> – невербальні прояви (жести, емоції);
- (слово) – слово, яке напівпочуте-напіввідгадане.

Додатки

Свідчення Л.,

1995 року народження, яка проживає в місті Чернігів,
під час повномасштабного російського вторгнення
(24 лютого – 2 квітня 2022 р.) перебувала в Чернігові,
згодом виїхала до Сновського району Чернігівської області

Евакуювались… Це все було складно, тому що п'ятого березня я <u>народила дитину</u>, це було під обстрілами <-> і буквально на ранок нас виписали. Народжувати було дуже складно, і якщо в мене все протікало дуже гладко, то тоді пішли якісь важкості <-> під час родової діяльності, а зробили кесареве – операцію і, получається, що на ранок нас уже навіть виписали. Нас виписали на ранок, ми приїхали додому і <-> масований обстріл був сусідньої вулиці. Нам було дуже складно, тому що дитинка була зовсім малюсінька. У нас один… Це перша дитина, тому було дуже складно в зв'язку з тим, що ми не знали, що з дитиною робити тут, плюс іще обстріл. І у нас був останній шанс, мабуть, виїхати. І треба було виїжджати, тому що ми розуміли, що дитині треба тепло, дитині там треба світло, вода… Взагалі багато чого треба.

Тому на ранок ми почали евакуацію з Чернігова. Мабуть, години три, а тоді ми вже знали, що нам пощастило з дитиною <посміхається>, тому що мабуть, години три ми стояли просто <-> біля мосту, ну Чернігова, тому що там дуже все <u>повільно продвигалося.</u> І евакуація… Там же ж, получається, там, ну… пропускний пункт перевіряв дуже довго кожну машину.

Тоді останній шанс для нас був – це просто перепливати через річку. Нам було страшно. Я плавати не вмію, чоловік тільки вміє. Дитині там, мабуть, навіть доби немає. Я не знаю, скільки годин назад народилася наша дитина, ми просто на човні перепливали через річку. Хвилюючий момент був той, що я просто сказала чоловіку, щоб він взяв дитину на свої руки. Оскільки мені було це <u>морально важко,</u> тому що я розуміла, якщо, не дай Бог, там що ще із тією лодкою, то я просто не вмію плавати.

І тоді ми проживали в місті Сновськ, у чоловікових батьків.

Записано 03 грудня 2022 р.

Свідчення К.,
2006 року народження, яка проживає у селищі
міського типу Ріпки Чернігівського району Чернігівської область,
під час повномасштабного російського вторгнення (24 лютого –
2 квітня 2022 р.) перебувала в Чернігові, згодом виїхала на захід України

Коли ми вирішили виїжджати з <--> нашої території. Ми вирішили виїжджати, коли вже виключили повністю світло. Світла не було десь день,<тремтіння в голосі> і над нами пролітала авіація.<-> Від цього у нас тряслося, – <--> хати тряслися і, ну, з того моменту було якось не дуже. Мені не хотілося ні спати, ні їсти, була дуже сильна тривога, і виїжджати теж було дуже страшно, оскільки обстрілювали колони.

І ми вичитували новини, ми прям чекали з замиранням серця договір про зелені коридори, а потім читали, що ті зелені коридори обстрілювали, <говорить швидко, нерозбірливо, зітхає> і ми розуміли, що *взагалі немає гарантії типу*. Взагалі не знали,<--> в який момент можна виїжджати, <зітхає> тому ми вирішили якось в один момент.

Нам позва– ми звонили знайомим, які виїхали. Вони розповідали, якою дорогою можна їхати, щоб не наткнутися на росіян, коли треба виїжджати. Це було дуже складно, ми малювали якісь там схеми, ми дивилися по GPS-картам, хоча не можна було тоді вмикатися GPS-карти, ну, в нас просто не було вибору <тремтіння в голосі>, і ми просто по них їхали, ну, ми включали буквально там на пару моментів.

Загалом, ми їхали по якомусь путівнику, там половина– а, путівник був старий, половина вулиць уже давно було перейменовано, і дуже було насправді – дуже складно їхати по незнайомій місцевості. Коли прибрали назви сіл і вулиць, ми розуміли, нащо це зроблено, однак, дуже було складно з цим розібратися нам. Ми приблизно розуміли, бо приблизно дивились там по якихось містах, по якихось річках, щось там по знайомих територіях. Ми їхали якось так, <-> дуже складно і дуже довго.

Коли ми виїжджали, <--> то нам люди допомогли, вони нам дали <--> бензин, казали: «Чи вам треба щось?». ...<>... Загалом ситуація була в погребі на той момент дуже така,<--> дуже накальонна. Якщо на початку люди жартували там, то пізніше вони просто були дуже злі, вони дуже на стресі, майже ні з ким ніхто не говорив, тому що, ну, не хотілося просто провокувати сварку, тому що там люди думали за своє, і всім було дуже страшно, всім було…<-> Просто не знали, що робити.

...Ми виїжджали <--> це був початок березня. Як я вже розказала, це було **дуже** страшно, це було **дуже** складно виїжджати. Ми коли їхали, то <--> над нами пролітали літаки. Один раз пролетів <-> літак, і він летів…<-> І позаду було видно дим. Ми не знали, чого чекати, ми боялися натрапити не на

ту дорогу і потрапити на росіян. Ми їхали,<---> постійно, як ми їхали, то були затори, ми стояли – могли стояти по півгодини, могли стояти по годині в цих заторах.

...<>... Потім було дуже складно дивитися, як <---> як батьки були готові *прощатися з життям* <навертаються сльози>. Як <--> людина зробила якусь саморобну ленточку, і вона просто зав'язала на руку на своїй дитині <->, щоб це було, як умовно знак, вона помолилася на цю ленточку: «Бог її захистить». До того ж, було складно сприймати те, що, коли летіло, там якась *авіація* <--->, то батьки лягали там на своїх дітей <тремтіння в голосі>, щоб, якщо в разі чого, то вони могли їх закрити. Після цього багато цінностей переоцінюються насправді. Якщо раніше ти переживала за якісь екзамени, то в той момент, коли ти там лежиш в укритті і думаєш, що це може бути твій останній день, ти думаєш, що ти б краще завалив ці 100 екзаменів, чим зараз лежав тут і переживав.

Дуже змінилося ставлення якось до смерті. Виявилось, що вона може бути ближче, чим здається. Коли ми засинали, для нас було <-> справді святом те, що ми прокидалися на наступний день. І до того ж, змінилось ставлення до якихось проблем. Наприклад, <-> з'явилося поняття, що все можна вирішити. І моя вчителька завжди казала фразу, яку я пам'ятаю завжди, однак **значення** я змогла зрозуміти тільки під час *війни*. Це те, що «виходу немає тільки з гробу».

Записано 21 листопада 2022 р.

Свідчення Н.,
1977 року народження, яка проживає в місті Чернігові,
до 22 березня 2022 р. перебувала у Чернігові,
згодом вийшла у село Куликівської ОТГ Чернігівської області

Про евакуацію не думала. Значить, були такі моменти, коли у сторону села, де живе моя мама, їхали люди і готові були мене забрать, тобто виїжджали з Чернігова. Вони готові були мене забрать <швидко сказано>. І просили, **уговоряли**. Я категорично відмовилась, тому шо я вважала, якщо мій син захищає Чернігів, то я не маю права залишать Чернігів. Тобто я не думала про це… А мама в свою чергу, в своєму селі, у мами вже було 12 чолов-... При всьому тому, що мама завжди живе сама, вже мама приютила 12 чоловік.

От у мами поганий телефон був, а в них, у кого-небудь, вже ну якшо виходили на зв'язок, якшо змогли вийти на зв'язок, то вони кажуть, що мама весь час плаче, просить, щоб я виїжджала з Чернігова. А я ж відмовлялася, кажу: «Поки В. захищає Чернігів, я не маю права залишити».

І тоді настав такий момент, шо брату набридло, шо мама там плаче. А при всьому тому, що брат у мене працює в МНС в Києві, але він уже виїхать в Київ не міг, і він там в районі пішов в МНС, написав рапорт, його прийняли. І тобто він, мало того, що він їздив на виїзди, дивився там, де впало, де не впало, де розірвалося. Тобто в нього була робота, так він ще переживав за маму, бо мама плаче.

І брат сказав: «Якщо ти не вийдеш із Чернігова, я в'їду в Чернігів, і я тебе вивезу». І в цей же час, шо В., син, теж вийшов на зв'язок зі мною і сказав: «Я тобі **наказую** вийти з Чернігова».

І, ну ми тут були недалеко від Катериненської церкви, і справа в тому, шо я вийшла через Пішохідний міст, уже ж їм поклялася, шо я вийду. І саме цікаве те, шо в мене у сумці лежить же паспорт, а на першому блокпосту я розгубилась. Руки трусяться і я не можу найти. Мене хлопці заспокоюють: «Заспокойтесь, все буде добре, ви знайдете». А я перериваю сумку, я не бачу, він лежить перед очима, а я не бачу цього паспорта. І тоді я хотіла виходить вже в сторону Пісок, але теж з блокпосту мене повернули і сказали: «Йдіть в сторону Анисова». І я три години йшла полями, тому шо я вже вийшла на трасу, потім я ж дійшла до Горбова [село Горбове Куликівської ОТГ Чернігіського району Чернігівської області. – Авт.]. Тоді вже повідомила брату, шо я вийшла з Чернігова, і брат уже виїхав мене забрав.

Записано 12 грудня 2022 р.

Свідчення М.,

2005 року народження, який проживав у місті Чернігові, до 22 березня 2022 р. перебував у Чернігові, згодом виїхав до Німеччини

Ну, на рахунок еміграції, ну, можливо у нас і були б такі думки, але у нас не було власного транспорту, шоб можна було евакуюватись. А звісно, як евакуюватись, як немає власного транспорту. <-> Першого дня електрички вже не ходили, щоб виїхати там, далі кудись, на південь області або до Києва і туди. Наймати перш-... Ну якось ми… І взагалі до останнього моменту не хотіли виїжати, тобто ми от думали, шо от треба зачекать, треба зачекать. Ну от відсутність комунікацій заставила нас виїхать. Тобто <--> це заставило нас виїхать, от десь двадцять четвертого почалося, десь ми двадцять другого березня виїхали. Напевно, двадцять другого, десь отак.

Звісно, якби у нас був свій транспорт, ми б, напевно, виїхали в перші дні, але потім не було і сенсу навіть власним транспортом виїжджать, тому що всі розуміли, яка ситуація в місті, тобто,<-> не в місті, а біля міста. Тобто, що виїхати живим – це теж дуже велике щастя. Тому якби ми виїжджали, там наймали людину, вона нас вивозила об'їзними шляхами. Все таки, на щастя, виїхали.

Записано 28 листопада 2022 р.

Джерела

1. Березовська О. «…якщо закінчиться їжа, от як пояснити дітям, що немає?!»: Мешканка Чернігова N про умови життя в місті під час російського наступу (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) (запис і публікація О.Березовської). *Український історичний журнал*. 2022. № 5. С. 56-67. URL: https://cutt.ly/s45I2B2.

2. Блакитна М. Щоденник. 24 лютого – 21 березня 2022 року, м.Чернігів. *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 236–243.

3. Богатирьов І. Війна на Чернігівщині. Нариси реальних подій. Київ: Дакор, 2022.

4. Боднар Г., Качмар В., Лукачук О. Навчальні матеріали до запису поглиблених інтерв'ю в рамках виконання науково-дослідного завдання з курсу «Історія України другої половини XX – початку XXI століття». Львів, 2017. 76 с.

5. Бондар О., Сологуб А. Червоний колір надії. Щоденники волонтерів Червоного хресту. Чернігів: Княжий Вал, 2022.

6. Бура Д. Чернігів. Чотирикутник єдності. Харків: «Фоліо», 2023. 224 с.

7. Воробєй О. «Тепер я дитя війни та баба війни…»: Свідчення чернігівчанки N про життя в оточеному місті (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) (запис і публікація О.Воробєй). *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 175-189. URL: https://cutt.ly/345IPQh.

8. Дзюба С., Пучинець М., Назаренко В., Войток Г. Чернігів у вогні. «Зметем орду, відправимо до пекла!»: Журналісти газети «Чернігівщина» – про війну з російськими загарбниками і героїчну оборону Придесення. Чернігів: Газета «Чернігівщина: новини і оголошення»; Міжнародна літературно-мистецька Академія України; Видавництво «Десна Поліграф», 2022. 472 с. URL: https://cutt.ly/p9IZUbb.

9. Гринёва О. Сорок секунд. *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 208–221.

10. Жирохов М. Північний форпост. Чернігівський напрямок, 2022. Чернігів, 2022.

11. Карась С. Чернігів: півтора місяці під обстрілами. *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 244–249.

12. Коса Н. Зелений вогник по той бік монітору. По той бік. *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 250–252.

13. Лілік О. Спогади про окупацію (перебувала в с. Льгів Чернігівського району з 25 лютого по 1 квітня 2022 року). *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 229–233.

14. Мастєрова В. Щоденник. *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 201–205.

15. Пастушенко Т. Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні. *Історія України.* 2010. № 7–8. С. 10–15.

16. Сазонова О. Лишатися живою. *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 206–207.

17. Сивопляс Л. Щоденник чернігівки (100 днів тривог та надій). Київ: Інтерсервіс, 2022.

18. 77 днів лютого. Україна між двома символічними датами російської ідеології війни. Київ, 2022.

19. Студьонова Л. Нотатки людини з обмеженими можливостями. 24 лютого – 30 березня 2022 року, м. Чернігів. Спогади. Мемуари. *Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 189–200.

20. Удовенко О. «Ми, весь народ України, не хочемо до них приєднуватися…». Щоденник.*Сіверянський літопис.* 2022. №5-6. С. 222–228.

21. Чепурний В. Сто днів Широкої війни. Чернігів, 2022.

IV

Психологія та виховання

Антоніна Федорченко

БУТИ ЧАСТИНОЮ ВЕЛИКОЇ КРАЇНИ *(ВИХОВАНЦІ «ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО НАУКОВОГО ЛІЦЕЮ» НА ЗАХИСТІ УКРАЇНИ)*

Про три основні риси національної аристократії – гідність, патріотизм, інтелект – ми сьогодні говоримо досить спокійно, чітко розуміючи поняття й важливість кожної. За відсутності однієї з них людина перестає бути шляхетною (шляхетний – добре вихований, благородний, відзначається високою моральністю). Наприклад, інтелект без гідності властивий заробітчанам, інтелект без патріотизму – олігархам, патріотизм без інтелекту – фанатикам. Освіта загалом орієнтована на сильну сторону людської особистості, її можливості, потенціал і визначення траєкторій розвитку.

Коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого й здійснення системних заходів, спрямованих на формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поважає національні символи й права людини, бере участь у громадсько-політичному житті країни, толерантно ставиться до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей, розуміє рівність всіх перед законом та верховенство права загалом. А ще – має готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України. Скільки б концепцій та національних стратегій не приймалися на найвищому державному рівні, усе залежить від виконавців, тих, хто пропагує ці ідеї десятиліттями.

Гідність, патріотизм, шляхетність, інтелект. У Чернігівському обласному науковому ліцеї з дня його заснування ці цінності серед усіх на визначальному місці. Усі програмні документи, статут, стратегії розвитку ведуть до одного – сформувати громадянина Великої країни. Що таке Велика країна ми всі зрозуміли 24 лютого 2022 року, і тільки незначна частина нас – у листопаді 2013-го.

Ураз усі ми стали причетними до захисту не тільки державних кордонів, а й душ українців. Бо залпи «граду», бомби з літаків, робота артилерії, ракетні удари російської федерації б'ють не будівлі чи енергетичну інфраструктуру, вони цілять в наші душі. А потім – у голови. І від того, наскільки наші души в нас сформовані й стійкі, залежить виживання нації. Тепер ми нарешті зрозуміли, що ліцейний код – Інтелект, Духовність та Здоров'я готує своїх випускників та випускниць до життя в різних умовах. «На наш погляд, це проста, але цілком вичерпна формула людської досконалості, адже саме школа дає поштовх для самореалізації, вчить розуміти, що освіта варта наполегливої праці, бо допомагає кожному вийти в широкий світ», – зауважувала директорка ліцею Ганна Коломієць.

Перші дні повномасштабного вторгнення виявилися критичним для всіх. І лише найстійкіші гуртувалися навколо єдиної мети – зберегти країну ціною власних інтересів, власного життя. Ще зовсім юний випускник ліцею 2022 року **Іван Зозуля** отримав подяку від командувача ОК "Північ" генерала Петра Ромигайла й усіх Сухопутних військ України як уособлення незламності української нації, міцного тилу, із яким і військові впевнені в своїх діях. Іван разом з батьком у складі Єдиного волонтерського центру забезпечував оборонців Чернігова всім необхідним під кулями й вибухами. Увесь час битви за місто.

Яшу Гореліка, випускника 2005 року гуманітарного профілю ліцею також можна було знайти в пункті роботи Єдиного волонтерського центру. Правда, упізнати в ньому веселого й життєрадісного Яшу було складно, лише очі видавали «своїх». Яша ще з 2014 року співпрацював з цим центром, допомагаючи війську на фронті, а коли став вибір у лютому цього року – у волонтери чи в територіальну оборону, прийняв рішення на користь першого. І не прогадав! Бо забезпечити їжею 5000 військових, які боронили Чернігів, було надважливо й відповідально. А ще – дістати їм бронежилети, тепловізори й іншу амуніцію, коли вже не було мостів до міста. Але хлопець зміг! І зараз продовжує допомагати нашим на донецькому напрямку.

7 березня в соціальних мережах з'явився «допис турботи» від **Марини Хзам**, випускниці 2017 року гуманітарного профілю. Дівчина зібрала ініціативну групу з допомоги працівникам ліцею, учасники якої опрацювали запити, передзвонивши усім: і тим, хто були в Чернігові під обстрілами, і тим, хто якраз перетинали кордон чи вже були в інших країнах. Мета цієї групи випускників – через волонтерів, знайомих допомогти членам ліцейної родини. Адже всі ми знаємо, що справа, яка робиться гуртом, матиме кращий результат. І почути рідний голос на іншому кінці віртуального дроту було надзвичайно приємно! На продовження цієї ініціативи **Іван Лапа** запропонував зробити Фонд взаємопідтримки. Цей Фонд збирав кошти на потреби для ліцейної родини: випускників, які входять до ЗСУ та боронять країну, працівників, які постраждали від війни, родин наших випускників та учнів. Напрями різноманітні, головне – задовольнити базові потреби. А зараз Фонд працює на відновлення ліцею.

«Про війну, патріотизм і українців» – саме таку рубрику започаткував «Голос ліцею» (об'єднання учнів та учениць, які готують та випускають інформаційні повідомлення на ліцейному радіо) у далекому 2015 році. Актуальність цієї рубрики з роками тільки зростає. У 2022 році на ліцейному радіо звучать передачі про випускників та випускниць ліцею, які все знають про війну зсередини і точно є патріотами своєї країни. Ми збираємо дані про всіх, хто докладає свої зусилля, здоров'я, а інколи не шкодує й життя для забезпечення Перемоги. І сьогодні у переліку знайомих прізвищ – 34 особи. Вони не тільки випускники й випускниці ліцею, тепер вони військові ЗСУ.

Брати **Олександр, Михайло й Павло Пруси** – випускники фізико-математичного профілю. Сашко закінчив ліцей у 2005-му, Міша й Паша – у 2012-му. Після здобуття вищої освіти обрали собі професію військових, прикордонників. Усі вони «випускники» АТО/ООС у 2018–2019 рр. Обороняли Україну біля Бахмута й Майорська. Олександр перед повномасштабним вторгненням звільнився зі служби, та 24 лютого вимушено повернувся. А от молодші брати зустрічали ворога на кордоні, потрапили в окупацію й самостійно вибиралися з неї. Нині продовжують захищати територію України на північному кордоні, а Олександр на момент написання матеріалу готувався захищати східні рубежі.

Володимир Грицаченко – випускник 2016 року гуманітарного профілю ліцею. Завжди усміхнений, оптимістичний юнак, безмежно закоханий в історію України. Громадський активіст, науко-

вець, із 27 лютого – військовий добровольчого батальйону «Карпатська Січ» (нині – 49-й окремий стрілецький батальйон «Карпатська Січ»). Із початку березня обороняв столицю в передмісті Ірпеня, у квітні була битва за Харків на ізюмському напрямі, після – реабілітація. «А що буде далі – життя покаже», – каже Володя. Адже бути сьогодні українцем – означає завжди бути готовим до боротьби за свою Вітчизну.

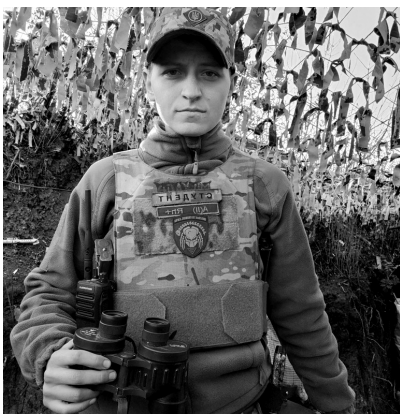

Тарас Халіманенко, випускник 2013 року фізико-математичного профілю, завжди поруч з ліцеєм: у ВОЖБАТІ (асоціація випускників) працював керівником гуртка програмування, був директором благодійного фонду «Освіта. XXI сторіччя». Та ким би не був Тарас – він завжди допомагає нам стати краще: через внесок у Фонд випускників, через допомогу з інформацією під час гарячої фази війни на Чернігівщині, а нині – у складі 90-го окремого аеромобільного батальйону обороняє всю Україну. До повномасштабного вторгнення працював розробником C++ в Open Design Alliance (займається розробкою функціоналу для CAD-систем). Вирішив піти у військо, бо після військової кафедри давав присягу, тож, хоч і не мав досвіду, тяжко було залишатися осторонь. Десантно-штурмові війська, говорить Тарас, не обирав, він просто мобілізований, але розум і вміння Тараса зіграли, мабуть, ключову роль при розподілі. «Ліцей точно показав мені, що є прекрасні люди та майбутнє у вигляді нашої молоді. Дав надію, що ми можемо побудувати кращий світ у себе, а не просто роз'їхатись іншими країнами. І це все на додаток до якісної освіти та виховання», – говорить хлопець. Тож, за нашу молодь точно варто боротися!

Олександр Костючок, випускник фізмату (2014 рік) до війни займався бізнесом (сільськогосподарська техніка), будував плани на життя, адже бізнес нарешті почав приносити прибуток (сміється, авт.). А тоді все зникло. Якийсь час Сашко волонтерив, а коли звільнили Менщину, пішов до районного центру комплектування. Воює, бо не зміг би себе поважати, якби не приклав рук до боротьби. Зараз служить в артилерії 57 бригади командиром взводу.

Ліцей у своїй історії має цілу палітру чудових свят та заходів. Один із них – це свято весни «Епохи прекрасне жіноче обличчя». Чомусь, згадалось саме воно, бо розкривало жіночі образи – сміливих, розумних, талановитих жінок, які змінили хід історії. Маємо тепер свій образ для втілення.

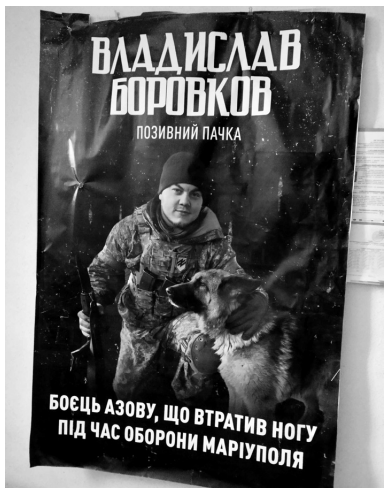
Ксенія Протченко – випускниця 2018 року біолого-хімічного профілю. Відважна й кмітлива дівчина, яка не має ні страху, ні відчаю. У лютому навчалася в КНУ імені Тараса Шевченка в магістратурі, спеціальність інженер з екологічної безпеки. Дві доби стояла в пункті запису в ТрО й таки отримала останній автомат! Воювала в складі батальйону територіальної оборони з початку війни біля Пущі Водиці під селом Мощун. Потім перевелася до ЗСУ у 5 окремий штурмовий полк, на даний момент – старший стрілець, була стрільцем-санітаром. На момент написання цього матеріалу Ксенія знаходиться в Донецькій області, під Горлівкою.

Старший стрілець, позивний «Активіст», переконаний, що війна закінчиться розпадом росії. Це особливі дані про **Артема Нагайченка**, випускника гуманітарного профілю (підгрупа історії та права) 2010 року. Нині виконує завдання з утримання зайнятих рубежів та стримування просування ворога на Донецькому напрямку. Для Артема армія – це друга професія, бо після закінчення університету став військовим і вдячний долі за це, адже досвід став у нагоді. Цікаво, що хлопець пам'ятає головні вказівки, закарбовані у рядках ліцейного гімну: навчилися, подумали, виросли і тепер служимо неньці-Україні! На жаль, Артем загинув, потрапивши під ворожий мінометний обстріл. Це сталося 12 червня 2023 року під час виконання бойового завдання на Донеччині. Сумуємо з приводу втрати. Герої не вмирають!

«Чернігівський вікінг» – так називають **Станіслава Бойка** з 2014 року всі, хто зустрічалися з ним у різних колах. У 2006 році на свій випускний Стас прийшов у вишиванці і був глибоко переконаний, що війна за укра-

їнську державу триває завжди. До 2014 року він захоплювався історичною реконструкцією, фехтуванням та страйкболом. За свою богатирську комплекцію, колоритну зовнішність та довгу руду бороду колеги по цеху охрестили його «Гномом». Із початком вторгнення росії на схід України встиг повоювати добровольцем у різних батальйонах, захищав Маріуполь і Піски у складі добровольчого батальйону Організації Українських Націоналістів, підписав контракт у ЗСУ і всі ці 8 років невпинно обороняє Україну у складі морської піхоти. «Почав робити, то треба зробити. І ще хочу в Криму поплескатися», – сміявся Стас під час обстрілу Верхньоторецького на Донбасі, що потрапив на камеру журналістів. Віримо, що так і буде!

Владислав Боровков з позивним Пачка, кулеметник легендарного полку «Азов», випускник 2016 року біолого-хімічного профілю ліцею. Разом із побратимом отримав поранення під час вуличних боїв за Маріуполь, у результаті чого втратив ногу. Воїн провів два тижні на Азовсталі. Потім одним з останніх був евакуйований до Дніпра. В інтерв'ю ГО «Ukrainian Women's Battalion» Влад пояснює, що для кожного чоловіка в житті наступає момент, коли з юнака перетворюєшся в чоловіка. Про полк «Азов» говорить із захватом. Саме для служби він на 3 курсі перевівся на заочну форму навчання в університеті. Розповідає, що його старші побратими й друзі теж були в полку. Із оптимізмом говорить про плани на майбутнє: «Якби можна було воювати ще, я б воював. Ну дісталося і що? Ну це ж не мама била. От коли мама била – було більш боляче. Нити, плакати – для чого? Якщо Бог подарував тобі життя, то він це зробив не просто так. Я пережив танковий обстріл і кулю снайпера. Не хочу йти на пенсію в 24 роки. Хочу ще працювати з побратимами, тому повернуся в стрій. Але це інша історія з іншими заняттями та іншою специфікацією».

На жаль, ліцей втрачає своїх випускників. У квітні 2022 року загинув **Богдан Супрун**, захищаючи Україну на Луганщині. Нагороджений Орденом «За мужність» ІІІ ступеня (посмертно). За особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі.

А 3 лютого 2023 року ліцей сколихнула ще одна сумна звістка – 31 січня, захищаючи Україну від російської навали під Соледаром, загинув випускник 1996 року хіміко-біологічного профілю **Дмитро Бендик**. У Дмитра залишилися батьки, дружина, донька та син.

Юрій Олещенко – випускник фізико-математичного профілю, закінчив ліцей 2006-го. 11 березня 2023 року героїчно загинув біля Кремінної Луганської області, захищаючи свободу і незалежність нашої Батьківщини. 28 квітня 2023 року на Донеччині внаслідок мінометного обстрілу загинув **Олег Биховець**, випускник 2018 року фізико-математичного профілю. Олег закінчив факультет післядипломної освіти Одеського військового інституту, отримав військове звання – молодший лейтенант. У 2024 році до небесного війська відлетіли ще двоє наших випускників. **Володимир Тищенко** закінчив фізико-математичний профіль ліцею у 2008 році. Загинув 3 липня 2024 року на Донеччині під час виконання бойового завдання. 7 вересня 2024 року під час бойового завдання на Донеччині загинув **Володимир Луговий**, випускник 1998 року першого гуманітарного профілю ліцею. Хлопці назавжди в наших серцях, у наших спогадах!

Ми завжди дякуємо батькам наших випускників за їх таких розумних, красивих, талановитих дітей. Та в умовах, коли ці діти взяли до рук зброю, мобілізували всі зусилля для захисту країни й нас, однієї подяки буде не достатньо. Робота педагогічної команди ліцею завжди відрізнялася неабиякою відданістю й наполегливістю, і вона має свої плоди. І сьогодні ми повинні працювати ще більше, вкладаючи свої розум, душу, переконання, цінності в голови й душі покоління сучасних дітей. Бо саме їм цеглинка за цеглинкою, у прямому й переносному сенсі, будувати країну з фундаменту. А фундамент – це ми! Переможемо!

Джерела

1. Коваленко Н. Виховання гідності, шляхетності, патріотизму як домінуючих рис майбутньої еліти України. Щорічник Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді/ ред.кол.Коломієць Г.В., Сердюк Г.А., Тарасенко О.Ф. та ін.Чернігів: Десна Поліграф, 2020. С. 107–112.

2. Чернігівський «вікінг» і на війні не розлучається зі своєю сокирою. URL: http://zemlyaivolya.net/news/chernigivskiy_viking-na_viyni_ne_rozluchaetsya_zi_s.html

3. Інтерв'ю з бійцем полку «Азов» Владиславом Боровковим. URL: https://bit.ly/3VomquJ

4. Освітянський простір Чернігівщини. Газета Управління освіти і науки Чернігівської облдержадміністрації. Спецвипуск, грудень 2021 року.

П А М ’ Я Т А Є М О

Випускник ліцею 2010 року. Народився в м. Чернігів, у 2008 році закінчив Попільнянську ЗОШ І-ІІІ ст, у 2010 році – Чернігівський обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської молоді. У 2015 році отримав диплом про вищу освіту в Чернігівському національному технологічному університеті.

У 2019-2020 роках проходив строкову військову службу в Збройних Силах України. У перший день повномасштабного вторгнення російських окупантів в Україну був призваний на військову службу. Служив у військовій частині А1815 на посаді стрільця-помічника гранатометника стрілецького відділення стрілецького взводу стрілецької роти стрілецького батальйону.

12 червня 2023 року в районі села Сторожове Волноваського району Донецької області під час виконання службових обов'язків героїчно загинув унаслідок мінометного обстрілу.

Нагороджений орденом "За мужність" ІІІ-го ступеня (посмертно).

НАГАЙЧЕНКО АРТЕМ БОРИСОВИЧ

24.04.1993 – 12.06.2023

Випускник ліцею 2017 року. Родом із села Павлівка Чернігівської області.

Закінчив Національну академію Національної гвардії України. Старший лейтенант Національної гвардії України (батальйон особливого призначення імені генерала Сергія Кульчицького, 27 бригада).

Загинув у Донецькій області, у селі Лозове 17 квітня 2022 року. Нагороджений орденом “За мужність” ІІІ ступеня (посмертно).

СУПРУН БОГДАН АНДРІЙОВИЧ

17.08.2000 – 17.04.2022

Випускник ліцею 1998 року. Народився в селі Анисів. Навчався в Анисівській школі, пізніше – у Чернігівському обласному ліцеї для обдарованої сільської молоді, був відмінником навчання. Після закінчення ліцею вступив на історичний факультет до Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

Проходив службу в танкових військах. Потім працював в органах внутрішніх справ селища Куликівка. До лав оборонців України долучився у 2014 році, брав участь у боях на Донеччині та Луганщині.

В умовах повномасштабної війни служив на Сході України. Проходив навчання за кордоном, обіймав посаду командира стрілецького взводу.

Загинув 7 вересня 2024 року під час виконання бойового завдання на Донеччині.

ЛУГОВИЙ ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

23.02.1981 – 07.09.2024

Випускник ліцею 2009 року. Народився 19 травня 1992 року в селі Неданчичі. У 2007 році закінчив Неданчицьку ЗОШ, після чого навчався в Чернігівському обласному педагогічному ліцеї для обдарованої сільської молоді.

Вищу освіту здобув у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на факультеті радіофізики, електроніки і комп'ютерних систем, працював ІТ-спеціалістом у Києві.

Під час повномасштабної війни добровольцем долучився до лав Збройних Сил України, був кулеметником стрілецького відділення. Захищав Київ, звільняв Харківщину, обороняв Бахмут.

Загинув 3 липня 2024 року на Донеччині під час виконання бойового завдання.

ТИЩЕНКО ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

19.05.1992 – 03.07.2024

Випускник ліцею 1996 року. Народився 10 червня 1979 року в селі Дібрівне на Городнянщині. Навчався в місцевій школі, з 1994 року — у Чернігівському обласному педагогічному ліцеї для обдарованої сільської молоді.

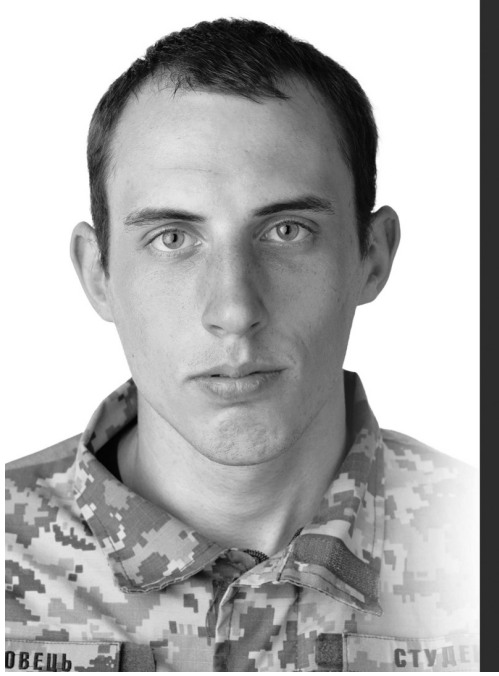
У 1996 році вступив до Чернігівського педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка, який закінчив у 1999 році. Після цього проходив військову службу в лавах Збройних Сил України. У 2000 році підписав контракт і служив в одному з військових підрозділів Чернігівщини до 2003 року.

У 2020 році Дмитро знову вирішив повернутися до військової справи. В умовах повномасштабної війни захищав Україну у складі військової частини А2167 на посаді водія механізованої роти.

31 січня 2023 року під час виконання бойового завдання поблизу населеного пункту Вугледар на Донеччині Дмитро Бендик загинув. Нагороджений орденом "За мужність" III ступеня (посмертно).

БЕНДИК ДМИТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

10.06.1979 – 31.01.2023

Випускник ліцею 2018 року. Народився в селі Козляничі Чернігівської області. Навчався в місцевій школі. Згодом закінчив Чернігівський обласний педагогічний ліцей для обдарованої сільської молоді. У 2022-му здобув вищу освіту в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Того ж року закінчив факультет післядипломної освіти Одеського військового інституту. Із юних років захоплювався футболом.

У листопаді 2022 року Олег приєднався до лав ЗСУ. Став командиром взводу 88-го батальйону 35-ї окремої бригади морської піхоти імені контрадмірала Михайла Остроградського.

Молодший лейтенант Олег Биховець загинув 28 квітня 2023 року під час виконання бойового завдання внаслідок ворожого мінометного обстрілу на Донеччині.

БИХОВЕЦЬ ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ

07.02.2001 – 28.04.2023

Випускник ліцею 2006 року. Народився в селі Галайбине на Борзнянщині. Навчався в Галайбинській загальноосвітній школі, яку закінчив з відзнакою. Випускник 2006 року фізико-математичного профілю Чернігівського обласного педагогічного ліцею для обдарованої сільської молоді.
Закінчив Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка за спеціальністю «Інформатика, англійська мова і зарубіжна література». Із 2011 року до 2022 року працював викладачем інформатики в закладах вищої освіти Київщини. 25 вересня 2022 року долучився до лав ЗСУ (військова частина А0281).
Віддано боронив свободу та незалежність Батьківщини. Загинув 11 березня 2023 року під час виконання бойового завдання на Луганщині в результаті артобстрілу.
Посмертно нагороджений нагрудним знаком "Хрест відваги", орденом "За мужність" III ступеня.
ОЛЕЩЕНКО
ЮРІЙ
МИХАЙЛОВИЧ
01.09.1988 – 11.03.2023

Про авторів

Баран Іван Миронович – учитель першої категорії, старший учитель ЧОНЛ.

Глузд Василь Іванович – методист ЧОНЛ, учитель вищої категорії, учитель-методист ЧОНЛ.

Гринь Олена Володимірівна – учитель вищої категорії, учитель-методист ЧОНЛ; к.і.н., доцент Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Грищенко Галина Олександрівна – заступник директора з наукової роботи ЧОНЛ, учитель вищої категорії, старший вчитель.

Дем'янченко Вероніка Олексіївна – учениця ЧОНЛ.

Еткіна Ірина Ігорівна – к.і.н., доцент Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Кирієнко Світлана Володимирівна – учитель вищої категорії, учитель-методист ЧОНЛ; к.б.н., доцент Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Мачалова Людмила Валентинівна – практичний психолог вищої категорії ЧОНЛ.

Мисливець Тетяна Іванівна – учениця ЧОНЛ.

Нудьга Наталія Володимирівна – практичний психолог-методист ЧОНЛ, лауреат обласної Премії імені Софії Русової.

Павліон Олександр Анатолійович – вихователь, учитель вищої категорії ЧОНЛ.

Потоцька Світлана Олександрівна – методист, учитель вищої категорії, учитель-методист ЧОНЛ; к.б.н, доцент кафедри біології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Сердюк Галина Анатоліївна – в.о. директора ЧОНЛ, учитель вищої категорії, учитель-методист, лауреат обласної Премії імені Софії Русової.

Тарасенко Олександр Федорович – методист, учитель вищої категорії ЧОНЛ; к.і.н., доцент Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Ушакова Людмила Іванівна – учитель вищої категорії, старший вчитель ЧОНЛ.

Федорченко Антоніна Юріївна – методист, учитель вищої категорії, учитель-методист ЧОНЛ.

Шара Любов Миколаївна – к.і.н., доцент Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Науково-методичне видання

ЩОРІЧНИК

Чернігівського обласного наукового ліцею
Чернігівської обласної ради

питання педагогіки, методики та науки

2022–2024. Випуск 4.

Упорядник: О.Ф. Тарасенко

Літературні редактори:
Н. Є. Голуб
І. М. Баран

Технічний редактор **О. М. Єрмоленко**
Комп'ютерна верстка та дизайн **В. М. Лозовий**

Підписано до друку 18.06.2024 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Cyr.
Ум. друк. арк. 9,72. Ум. фарб.-відб. 9,72. Обл.-вид. арк. 7,5.
Зам. 0103. Наклад 50 прим.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
Тел. +38-097-385-28-13

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
14035, м. Чернігів, вул. Карпенка-Карого, 40